Profesorul dr. **STELIAN TĂNASE** s-a născut la 17 februarie 1952. A absolvit, în 1977, Facultatea de Filosofie-Istorie din cadrul Universității din București, unde a obținut titlul de doctor în 1996. Din 1995, este profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Redactor-șef, în 1990, al revistei 22; fondator și redactor-șef al publicației de științe politice *Sfera politicii*.

Scrieri

Studii și eseuri: *Șocuri și crize,* Editura Staff, București, 1993; *Ora oficială de iarnă (jurnal 1986-1989),* Editura Institutului European, Iași, 1995; *Sfidarea memoriei* (cu Alexandru Paleologu), Editura DU Stylc, București, 1996 (ediția a doua, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002); *Revoluția ca eșec. Elite și societate,* Editura Polirom, Iași, 1996; *Anatomia mistificării,* Editura Humanitas, **1997** (ediția a doua, 2003); *LA vs NY-Un jurnal american,* Editura Polirom, Iași, 1998; *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej (1948-1965),* Editura Humanitas, 1998; *Miracolul revoluției - o istorie politică a căderii regimurilor comuniste.* Editura Humanitas, 1999; *Acasă se vorbește în șoaptă. Jurnal și dosar din anii comunismului târziu,* Editura Compania, București, 2002; *Zei și semizei la început de secol,* Editura Curtea Veche, București, 2004; *Clienții lu'tanti Varvara,* Editura Humanitas, 2005.

Beletristică: *Luxul melancoliei,* roman, București, 1982 (ediția a doua. Editura Prietenii cărții, București, 1993); *Corpuri de iluminat,* roman. Editura Cartea Românească, București, 1990 (ediția a doua, Editura AII, București, 1998; ediția a treia, Editura Polirom, Iași, 2004); *Playback,* roman, București, 1995 (ediția a doua, Editura Paralela 45, Pitești, 2004).

Film, televiziune

Scenarist, regizor: *Asaltul cerului* (scenariu, serial documentar TV, Antena 1, 1999); *Struma* (documentar TV, Antena 1, 2000); *Autori necunoscuți* (scenariu / regie, documentar FILMEX, 2004); *Vizionarii. Cinci portrete de oameni politici* (scenariu / regie, coproducție Oricui Expres Media & Realitatea TV, 2004); *Alegerile la români* (scenariu / regie, documentar, coproducție Orient Expres Media & Realitatea TV, 2004); *Despre morți numai de bine* (scenariu, ficțiune, MediMagnes & CNC, 2005); *Dinastia. Istoria celor patru regi ai României* (scenariu / regie, serial documentar, 2005).

Realizator / moderator TV: „2 plus 1" (Antena 1, aprilie-iunie 1999); „Orient Expres" (Antena 1, septembrie 1999-iunie 2001); „Zece și un sfert" (Realitatea TV, decembrie 2001-februarie 2003); „Mașina de tocai" **(TVR 1** & Orient Expres Media, septembrie- decembrie 2003; 2004; 2005); „Zece fix" (Orient Expres Media & Realitatea TV, 2005).

STELIAN TĂNASE

Revoluția ca esec

Elite și societate

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

In memoriam
Ghită Ionescu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
TĂNASE, STELIAN
Revoluţia ca eşec: elite şi societate / Stclian Tănasc. - Bucureşti: Humanitas, 2006
Index.
ISBN (10) 973-50-1390-8; ISBN (13) 978-973-50-1390-5

94(498)"1989/1993"
821.135.1-92

© HUMANITAS, 2006, pentru prezenta versiune

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. - CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

ÎNCEPUTUL

Societatea românească a început tranziția spre democrație pornind de la un regim totalitar, neostalinist și personalizat. Demararea proceselor de democratizare în celelalte țări ale blocului sovietic s-a făcut pornind de la regimuri autoritare. Intre regimurile autoritare dure *{dictaduras),* amintim Cehoslovacia, Bulgaria, RDG, Polonia și Ungaria erau *dictablandas*, dictaturi „ameliorate", *so£t,* unde exista o marjă de autonomie a societății și unde exercitarea anumitor drepturi politice, civice, intelectuale era tolerată, jlojnjmja. (alături dc Albania) este exemplu tipic: de regim totalitar represiv, care nu îngăduie activități autonome (libertăți intelectuale), manifestarea unor grupuri de interese diferite de cel al nomenclaturii, unde exercitarea dreptului de asociere era pedepsită sever etc. Aceste diferențe au marcat procesul de tranziție. Este evident astăzi, la câțiva ani de la prăbușirea comunismului ca sistem, că, unde caracterul represiv al regimului a fost mai scăzut, s-au format în perioada anterioară colapsului regimului forțe politice capabile să preia puterea și să conducă tranziția. Acest fapt a făcut ca parcursul să fie mai scurt, ca societatea să se apropie în termen relativ scurt de standardele democratice.[1] In România,"; căderea vechiului regim s-a produs odată cu revolta unei părți a populației urbane. Grupul de interese al nomenclaturii din

[1] Robert Dahl, *Polyarchy: Participation andOppositionl\91\,* pp. 3-20.

eșalonul 1 al puterii (clanul Ceaușescu) a folosit violența împotriva societății. Societatea, neorganizată, fără să fi exercitat până atunci o presiune politică asupra regimului, a recurs la revoltă pentru a schimba regimul neostalinist. Tot ce a urmat este consecința acestei situații. Colapsul regimului Ceaușescu fără preexistenta altei structuri de putere a generat un regim care a recurs el însuși la violență pentru a se stabiliza în perioada care a urmat. în România, schimbările sociale, instituționale, politice au o mai mică anvergură decât în Ungaria, Polonia, Cehia, Slovacia și ex-RDG. Procese pe care societatea poloneză sau cehă le parcurgea în anii '70-'80, societatea românească le parcurge după 1989.

Tjmothyjjarton Ash nota că revoluțiile din 1989 au fost un „amestec de protest popular și negocieri între elite" *(The Magic Lantern/1990,* p. 20). în țările blocului sovietic, la sfârșitul anilor '80, pe fundalul „doctrinei Sinatra" (declarații de neintervenție au fost formulate începând cu 1987, când invazia Cehoslovaciei este denunțată de Gorbaciov și Șevardnadze), raportul de forțe dintre regim și societate se schimbă. Lipsa suportului Armatei Roșii în caz că regimul ar fi amenințat a slăbit și a izolat pozițiile lui Honecker, Husâk, Jaruzelski, Kâdâr. A urmat o perioada de căutări pentru un nou contract social și, în principal, pentru a înlocui suportul sovietic cu unul intern. Soluțiile erau două: 1) naționalismul, modelul Dej-Ceaușescu sau 2) reforme economice, dublate de altele, politice. Această situație a produs disensiuni la vârf. „Unitatea de monolit" a politbiurourilor s-a transformat într-o confruntare între moderați și radicali, între dogmatici și reformiști, între generații, între cei compromiși și cei veniți mai târziu la vârf. Acest fenomen a slăbit controlul asupra societății. în noua situație, apar grupuri politice, civice.[2] Opoziția limitată (care nu contesta „rolul

[2] *Transitionfrom Authoritarian Rule,* edited by O'Donnel, Schmitter, Whitehead, Part. IV, pp. 6-15.

conducător al partidului") din interiorul partidelor comuniste este amplificată de aceea din afara lui (care contestă acest rol). Opoziția anticomunistă și liderii comuniști moderați îi izolează pe supraviețuitorii brejneviști, sprijinindu-se reciproc, în 1987, Gustav Husâk demisionează, în 1988 e rândul lui Jânos Kâdâr. în 1986, în Polonia este dată o amnistie și grupuri de opoziție se organizează repede și la scară mare. Vizita lui Gorbaciov la Sofia, conflictul Mladenov/Jivkov și obișnuita imitare docilă a puterii moscovite de către Todor Jivkov slăbește dictatura; în această nișă, se organizează grupuri alternative. Colapsul regimului est-german (cel mai apropiat ca orientare de cel de la București în acel timp) este precedat de evoluțiile din anul 1989 (exodul est-germanilor prin Ungaria spre Austria) și de poziția Bisericii protestante (evanghelice).

înainte de a pierde puterea, conducerile comuniste au început negocieri, în speranța să amâne scadența și șă obțină garanții privind securitatea personala. S-au constituit grupări, formațiuni de opoziție la nivel național: Solidarnosd, Neues Forum, Civic Forum, Opoziția unificata în Ungaria,
1 Ekoglasnost. în Ungaria și Polonia, negocierile au reușit să asigure transferul puterii în mod pașnic. Mulțimile nu au ieșit în stradă pentru a determina demisia guvernului. în Cehoslovacia și RDG, negocierile au eșuat din cauza supremației liderilor dogmatici la vârful respectivelor regimuri comuniste. La Praga, demisia a survenit în 24 noiembrie, după mari manifestații de stradă, aproape simultan cu reunirea mai multor grupuri în Forumul Civic. în RDG, la 9 noiembrie, odată cu decizia de a deschide Zidul Berlinului, mulțimea invadează străzile, producând colapsul regimului. Trebuie observat că mulțimile acestea nu sunt echivalente cu societatea civilă sau cu cea politică. Ele sunt mulțimi și atât, cu caracteristicile acestora, și nu se substituie în vreun fel societății politice. Aceasta din urmă este nivelul „structurat",

„organizat" al societății în scopuri politice. Nu toate segmentele societății civile au asemenea scopuri; cea mai mare parte, nu. Unei societăți civile puternice nu-i corespunde obligatoriu o societate politică de același grad. Și invers.[3] Definiția pe care o propun este: societatea politică cuprinde grupuri organizate din punct de vedere formal în scopuri politice, cu programe, lideri și structuri interne, având o recunoaștere publică a legitimității lor într-unui sau mai multe segmente ale societății. în colapsul comunismului din 1989 și ce a urmat, societatea politică din fiecare țară a jucat un rol determinant în evoluția respectivelor societăți. Societatea civilă a jucat, comparativ, un rol mai restrâns. Structurarea societății politice a fost determinantă, de pildă, în Cehoslovacia, unde preexistenta grupurilor organizate începând cu anul 1977 a depășit handicapul fragilei și limitatei societăți civile, al slabei autonomii a societății în raport cu statul-partid. Așa se explică paradoxul că unei dictaturi dure i-a urmat *a successful transition,* care contrazice destule clișee cu privire la anul revoluționar 1989, mai ales cele legate de societatea civilă *versus* regimul politic.

In concluzie: natura regimurilor comunisîe înainte de extincție a determinat modul în care s-a efectuat transferul puterii, a marcat caracterul, amploarea și *timing-ul* tranziției. Acolo unde au existat grupări alternative (ca rezultat al unei politici mai puțin represive) și conducerea comunistă era dezbinată, negocierile au fost principalul mijloc prin care comuniștii au cedat puterea adversarilor lor politici. Acolo unde aceste grupări alternative au apărut prea târziu pentru a se structura, mișcări pașnice de stradă au determinat retragerea silită, dar fără violență, a liderilor comuniști. Acolo unde aceste grupări nu au apărut în vreun fel și unde „unitatea de monolit" a conducerii partidului s-a păstrat până în ultima zi (România), nu s-a pus problema unei negocieri pentru a transfera puterea altui grup (și din motivul că acestea nu existau); când mulțimea a ieșit în stradă cu sloganul „fără violență" (ca la Praga și Leipzig), regimul a dat ordin armatei să tragă. Consecințele acestei situații istorice prin care România a început procesul de tranziție odată cu colapsul unui regim totalitar, stalinist, și nu după un regim autoritar, și faptul că schimbarea s-a produs după o revoltă sângeroasă, și nu după înțelegeri între diferite grupări politice, sunt astăzi vizibile: o tranziție lentă și contradictorie, un regim politic semistabil (după ce a traversat o perioadă, 1989-1992, de instabilitate cronică), prezența multor elemente de continuitate cu regimul trecut.

[3] Vezi Călin Anastasiu, *Sfera politicii,* 4/1993 si Daniel V. Friedheim, *EEPS,* „Fall", 1993.

România traversează astăzi o transformare limitată, care în linii mari amintește de Primăvara de la Praga sau de politica lui Kâdâr in anii '80. Ceea ce depășește aceste limite se datorează presiunii mediului politic și economic extern — alternativa la tolerarea libertăților civile fiind izolarea țării. Eșecul economic al comunismului, deprecierea totală a ideologiei marxist-leniniste fac imposibilă — cel puțin pe o durată de timp previzibilă — revenirea comunismului în formele lui tradiționale. El se poate exercita numai sub forma unor regimuri autoritare, dezideologizate, în *pattern-vX* unui „etalîsîn" care să apere: 1) „interesele naționale" în dauna celor individuale; 2) „statul și ordinea" împotriva „haosului"; 3) națiunea împotriva „pericolului extern"; 4) majoritățile împotriva minorităților; 5) pe cei „mulți și săraci" în dauna „îmbogățiților". România post-'89 prezintă, în proporții diferite, într-o formă sau alta, aceste caracteristici.

{Sfera politicii, nr. 22, noiembrie 1994)

SCHIȚĂ PENTRU UN TABLOU AL SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

1. Căderea *vechiului regim* a produs o schimbare a participanților la partajul puterii, a modificat poziția și rolul diferitelor grupuri și pături sociale față de putere și de ansamblul societății. Modificările produse de căderea dictaturii nu se rezumă la o simplă trecere a puterii de la grup de interese la altul. însăși natura puterii s-a schimbat. Ea reflectă alte interese și a suferit un proces de sciziparitate și redistribuire a privilegiilor, însemnelor, rolurilor și a recunoașterii sociale. *Nomenclatura* a dispărut ca și corp omogen, structurat. Dar numeroase elemente ale nomenclaturii participă cu titlu individual sau de grup la diferite niveluri ale structurilor de putere. *Noua elită* politică și economică cuprinde elemente ale vechiului aparat de partid și administrativ guvernamental. Acestora li s-au adăugat elemente ale păturilor și grupurilor ivite după 1989, furnizate în general de intelectualitatea tehnică și practicanții profesiunilor liberale. Această fuziune dă astăzi configurația noii clase suprapuse. Ea adună, pe lângă vârfurile partidelor (indiferent de opțiunile lor), clasa economică în formare și intelectualii cu profesii permeabile la o rapida adaptare la economia de piață. Perdanții căderii regimului comunist sunt muncitorii și, mai ales, majoritatea lumpenproletară, semicalificată, țărani urbanizați în anii '60-' 70, dezproprietăriți și aduși în orașe pentru a lucra în giganții industriali. Muncitorii și-au pierdut ponderea și influența. Prioritatea politicilor comuniste

a fost de a crește numărul muncitorilor, în cadrul unui regim cu multe aspecte feudale și de a le asigura venituri echivalente sau mai mari decât intelectualității (tehnice, dar mai ales umaniste). Odată cu căderea comunismului, muncitorimea trece la periferia sistemului. Șomajul atinge, în special, această clasă (87% din totalul șomerilor), schimbarea sistemului de salarizare afectează muncitorimea în principal.

Se produce o restratificare a structurii sociale. Noile elite nu se mai sprijină pe această clasă, identificată acum cu mentalitatea colectivistă, incapabilă să se transforme; „muncitorimea este cea mai mare piedică în calea reformelor". Constituirea unei structuri sociale armonioase și diversificate privește, în principal, diminuarea ponderii numerice a muncitorilor industriali, pe măsura trecerii lor în alte sectoare, deci pe măsura restructurării economiei. în 1990, cei ocupați în industrie reprezentau circa 30% din totalul populației și aproape 4 milioane dintre cele 8 milioane active, deci jumătate. în construcții, agricultură, comerț, transporturi lucrau alte 600 de mii, deci încă 2 500 000 de persoane, și numai puțin peste 1 000 000 în servicii și educație, cultură, știință, sănătate etc. Aceste date au suferit modificări nesemnificative, dacă luăm în calcul dispariția din sectorul de stat al economiei a 2 100 000 de locuri de muncă, dintre care circa 1 000 000 au fost resorbite de sectorul privat. Dinamismul sectorului privat este factorul decisiv în restrângerea ponderii marii industrii și a trecerii unui segment important în sfera serviciilor, comerțului și a micii producții. Aceasta, mai ales în contextul în care statul nu întreprinde aproape nimic pentru restructurarea industriei, preferând în continuare subvenționarea și menținerea în activitate — de teama tensiunilor sociale — a industriilor nerentabile.

Partidele de stânga și-au anexat baza socială a regimului comunist, prelungind și după 1989 o retorică cu clișee

promuncitorești. Promisiunile: protecția socială, menținerea inflației la nivel minim, păstrarea locurilor de muncă. Acest (tip de propagandă exploatează mentalitatea egalitarist-pasternalistă a marii majorități a populației. Alte partide au preferat să ofere principii și valori care angajau abstractul și eventual viitorul. Demersurile lor, deși lăudabile, nu au găsit decât în mică măsură mijloacele de a influența electoratul, pentru că, în principal, ele nu s-au adresat *intereselor* grupurilor sociale care furnizează majoritatea voturilor, ci, inumericeste, unei minorități.

La nivelul clasei politice, este evident: nu există altă soluție decât reforma. Nimeni nu-și asumă o întoarcere la perioada ante-'89, când „fiecare treaptă corespundea unui anumit nivel al puterii și deschidea dreptul de a dispune de patrimoniul național, de a participa la repartiția produsului social și, în consecință, de a dispune de o anumită cantitate de bunuri (venituri, proprietăți, bunuri de consum)".[1] Chiar nostalgicii vechiului regim resping public nucleul dur al comunismului — proprietatea de stat, monopolul puterii politice. Chestiunea celor pe care i-am denumit „nostalgici" este aceea de a accepta numai acele ritmuri și mijloace care le salvgardează interesele și le permit să-și păstreze rangul social dinainte. în comunism, era imposibil să-ți păstrezi privilegiile, acestea depinzând total de funcție. Avantajul societății postcomuniste este că privilegiile devin ereditare prin intermediul proprietății private. Privatizarea, individualizarea „privilegiilor", posibilitatea de a trăi deschis și a arăta celorlalți modul de viață, situat deasupra celorlalți, sunt văzute de fosta nomenclatură ca avantaje mai mari decât dezavantajele concurenței, riscurile falimentului sau ale decăderii politice. Și mulți membri ai fostei nomenclaturi au preferat să intre în afaceri, „renunțând" la rangul oficial

[1] Tatiana Zaslavkaia, *Agravarea inegalităților sociale în Rusia,* în voi. *La fin de VURSSIX992,* Note și studii documentare.

pe care îl conferă funcția. Este un fenomen est-european general, care se petrece pe ruinele comunismului târziu și ale perestroikăi.

Orice răsturnare de asemenea dimensiuni ca aceea produsă în toamna lui '89 pune chestiunea redistribuirii rolurilor și a participării diferitelor grupuri la împărțirea puterii. Deocamdată, singura *clasăpolitico-economică, clasă suprapusă,* este pe cale de a-și rezolva problemele specifice. în noua stratificare socială, o parte a nomenclaturii și-a reafirmat interesele și tinde să facă corp comun cu nou-veniții în sferele puterii: profesioniști ai vechiului aparat, intelectuali supercalificați, trecuți în sectorul privat ca proprietari sau experți. Aceștia alcătuiesc *noua elită.* Ea își distribuie înlăuntrul ei o bună parte a resurselor țării și distribuie celorlalte grupuri și clase o altă *parte. Noua elită guvernantă* deține pârghiile puterii politice si economice, controlează mijloacele de informare și-și subordonează birocrația pentru a fi prioritar servită de aceasta. Dacă înainte deținerea unei funcții determina poziția, acum mărimea proprietății garantează și fixează rangul unei persoane pe scara socială. Puterea politică este o oportunitate de a intra în posesia unei puteri economice și invers.

Ojiltă clasă care tinde să-și realizeze scopurile, deși numerieeștc c slabă, este *clasa mijlocie.* Ea apare atât prin îmbogățirea unor elemente din funcționărimea vechii administrații, cât și din sporirea resurselor intelectualilor integrați în sectorul privat aparținând, mai ales, intelectualității tehnice (ingineri, economiști etc), ale căror competențe au căutare în economia de piață. Acest segment furnizează majoritatea deținătorilor de afaceri și firme private și, de asemenea, asigură majoritatea salariaților din firmele private. Intelectualitatea tehnică constituie baza socială a clasei întreprinzătorilor, clasa care asigură legătura dintre elita economică și politică și clasele aflate pe treptele de jos ale scării

sociale. O categorie aparte o constituie *lumpenintelectualii.* Calificarea le-ar permite în condiții normale să aparțină clasei mijlocii, dar supraoferta pe piața forței de muncă le scade competitivitatea. Aceștia îngroașă numărul șomerilor sau al celor care exercită meserii sub calificarea lor (un exemplu îl constituie supraoferta de ingineri). Tot aici se încadrează intelectualitatea umanistă și cea angajată la *stat* (profesori etc), care nu are căutare în *sectorul privat.* între aceste două realități economice, cei sacrificați sunt acești intelectuali prost plătiți de stat, care nu au o calificare bine plătită pe piața liberă. Lumpenintelectualii au o situație asemănătoare cu a clasei muncitoare. Salariații statului, de oriunde ar proveni, prin veniturile mici și scăderea puterii de cumpărare a banilor, sunt supuși unei continue sărăciri și marginalizări. O situație specială o are *țărănimea.* Țărănimea a primit pământ, ceea ce a produs o schimbare radicală în modul său de viață și o restratificare a structurii sociale, care a anulat „uniformitatea" de condiții de trai și de proprietate dinainte de '89 (sau a lipsei de proprietate, pentru a fi mai exacți). Diferențierile care au apărut la țară nu le reproduc neapărat pe acelea apărute în zonele urbane. Deși cadrul legislativ este deficitar și dreptul de proprietate neprecizat, totuși, o schimbare de natură s-a produs în clasa țărănească. Ea a beneficiat economic cel mai mult de prăbușirea vechiului regim. Sărăcia s-a mutat, după 1989, de la sat la oraș. Această schimbare depășește, prin amploarea ei, transformările din industrie, rămase limitate și relative.

2. Cum sunt receptate de către populație schimbările sociale survenite în ultimii trei ani? în general, ca pe o frustrare. Vechiul model de producție nu se mai bucură de nici un prestigiu. în același timp însă, economia de piață, prin inegalitățile pe care le produce, prin concurența pe care o instrumentează, prin fragmentarea socială produsă de pro-

prietate, este privită cu neîncredere, chiar cu ostilitate. Modelul colectivist, antiindividualist este dominant. Egalitatea, distribuirea veniturilor statului în mod uniform, „dezinteresul" pentru profit, „solidaritatea" și valorile comune (le-aș spune, *tribale)* sunt privite cu simpatie. Această mentalitate leagă ideea de justiție socială de cerința egalității efective a oamenilor, indiferent de rezultatele muncii lor, considerând că fiecare individ are aceleași nevoi. Această standardizare a cerințelor rupe munca propriu-zisă de calitatea ei și, mai ales, de rezultate. întreprinzătorii sunt priviți cu rezervă și chiar cu antipatie. Muncitorii nu lucrează la stat cu randament, pentru că sunt prost plătiți. Iar în sectorul privat, pentru că l-ar îmbogăți pe patron. Ei nu se lasă „exploatați", reziduurile „luptei de clasă" a „clasei muncitoare, clasă conducătoare" fiind încă operaționale. Educația ultimelor decenii a inoculat ideile unei așa-zise justiții sociale egalitariste în care profitul este văzut ca un rău, iar cel ce dorește să-l obțină, ca un personaj negativ. Sub acest aspect, nepopularitatea noilor îmbogățiți (sunt orașe unde, în 1990, populația a incendiat primele magazine private) ține de persistența vechiului model, colectivist. Vigoarea complexului „sărăciei multilateral și egal dezvoltate" a determinat, în bună măsură, rezultatele scrutinurilor electorale. Destule voturi s-au cules prin cultivarea antipatiei și resentimentelor pentru cei care promovează economia de piață și, în consecință, diferențierile sociale și individuale. Electoratul românesc rămâne precumpănitor de stânga, împărtășește modelul colectivist de care a fost modelat de școală și propagandă o jumătate de secol. Ideile: că suntem diferiți, că avem interese diferite, chiar opuse, că fiecare are dreptul la opțiune nu au fost asimilate. Ele nu fac parte încă din mentalul colectiv românesc de astăzi. Rezultatele destul de asemănătoare ale alegerilor din mai 1990 și septembrie 1992 indică o mișcare extrem de înceată a societății spre alte valori.

De altfel, în sondaje, Parlamentul se afla mult sub armată și Biserică în topul popularității; de observat că amândouă sunt instituții în care ierarhia și ordinea prevalează. Tot sondajele ne arată portretul-robot al unui lider politic. Datele sunt lămuritoare: el trebuie să fie autoritar și protector, să stopeze disensiunile. Un fel de tată puternic, dar bun, care-și exercită forța asupra celorlalți și bunătatea asupra ta. El este capabil să rezolve problemele fiecăruia și-și ia această răspundere. Răspunderea este văzută de mentalul colectiv românesc de astăzi ca o povară; ca și libertatea, diferența și individualismul, dezbaterile din Parlament, polemicile din presă, tensiunile dintre sindicat și patronat, demonstrațiile de stradă, protestele, contestarea deținătorilor efectivi ai puterii. Alte puncte de vedere decât cele ale președinției sau ale guvernului sunt resimțite de mare parte a populației ca malefice, surse de necazuri și nenorociri; produc teama pentru destabilizarea societății; apar ca amenințare a siguranței personale și a bunurilor proprii. Normal ar fi ca acestea să fie receptate cu simpatie de aceeași majoritate, pentru că situația economică este grav deteriorată, iar sărăcia cuprinde segmente tot mai largi ale populației. ^Contestarea liderilor pe aceste motive ar trebui să stârnească simpatia celor lezați în interesele lor. în situații de criză, cei care-i contestă pe lideri devin populari. Nu în România, unde aceiași oameni care se plâng de înrăutățirea vieții rămân atașați acelora pe care o societate normală i-ar considera responsabili de producerea crizei. Ce contribuie la producerea acestui paradox? Mentalitatea paternalistă menajează imaginea liderilor. Contestația nu este receptată ca un mecanism care susține buna funcționare a democrației politice și a pluralismului economic, ci dimpotrivă. Unicitatea autorității este singura formulă a puterii acceptată de populație. Fenomenul produce intoleranțe și fanatisme în mod natural, creează centre de putere închise pe dinăuntru, disciplinate și

ierarhizate, care sunt ipostaziate de electoratul propriu. Criticii autoritarismului au aceleași reflexe autoritariste. E suficient să observi frustrările produse de unele modeste critici aduse liderilor și grupurilor din „opoziția democratică", pentru a înțelege slaba cotă a spiritului critic și a toleranței pe scena politică. Acest fenomen ne obligă să constatăm, încă o dată, importanța culturii politice și civice democratice; atât pentru membrii clasei politice, cât și pentru categoriile interesate de politică, pentru electorat pe ansamblu. Crearea cadrului instituțional și legislativ nu e suficientă pentru ca , jocul balanțelor și echilibrul puterii" — tipice într-o democrație — să funcționeze. Eșecurile „regimurilor democratice" din țările ieșite din sistemul colonial în anii '60-'70 sunt un avertisment, ca și zig-zagurile „democrațiilor" sud-americane. Nu e suficient să ai o Constituție pentru *a fixa* structuri pluraliste. Ele trebuie să aibă și un conținut asigurat, pe de o parte, de o structură socială adecvată, iar, pe de altă parte, de o populație instruită și cu voința politică de a evolua în limite democratice. Traducerea legislației occidentale, punerea în circulație a unor acorduri și tratate fundamentale (cum ar fi cele privitoare la drepturile omului) nu-și au efectul scontat fără schimbarea proporțiilor din structura socială (unde esențială este structura proprietății) și implementarea unei culturi politice adecvate. Putem aprecia că una dintre cauzele controversatei și lentei tranziții din România o constituie lipsa culturii politice democratice și a experienței jocului politic. Decalajele constatate între stadiul reformelor din țările de la Vișegrad și România pot fi puse și pe seama diferenței de cultură politică. în aceste țări, existența societății civile, cu tot ce înseamnă ea (în principal, o lume paralelă, cu propriile ei valori, samizdat, dezbateri etc), a conservat obișnuința cu diferențele și pluralismul, iar acolo unde nu au existat, societatea civilă le-a creat. „Nici alegerile corecte, nici bunele intenții nu creează, în mod

obligatoriu, condițiile cerute pentru instalarea democrației și pentru stabilitatea procesului spre o societate liberă în conștiințele și în comportamentul cetățenilor".[2] Simplul transfer de instituții și legi nu asigură tranziția. Este o condiție necesară — nu și suficientă — *participarea* la noul sistem a unei elite politice, economice și intelectuale ca și a populației, pentru a garanta succesul transformărilor, atâta vreme cât aceleași elite și majoritatea populației nu interiorizează valorile pluralismului. în ce privește partidele, fenomenul explică și gradul lor scăzut de audiență. Nu ajunge să predici ideologia de tip liberal a societății civile, dacă aceasta nu-și găsește ecou în *interesele* reale exprimate de indivizi, pături și clase, în raporturile ce se stabilesc între ele.

Ieșirea din totalitarism și, respectiv, din mentalitatea paternalist-egalitaristă este un proces care angrenează subculturile și clivajele societății. Valorile amintite încă nu se sprijină în România pe o infrastuctură care să pătrundă în toate straturile sociale. Inexistența structurilor intermediare, menite să mijlocească transferurile și să asigure fluiditatea informației (în toate direcțiile) și a mecanismului de decizie, produce scăzuta capacitate a partidelor de a mobiliza societatea și slaba lor articulare. Consecința acestui fapt este nivelul strict emoțional al opțiunilor politice, subinformarea corpului electoral, lipsa de discernământ. în situația în care nici programele partidelor nu au o ofertă politică adecvată și concretă, mesajul rămâne înaintea celui de-al doilea sistem de semnalizare și se cantonează în reflexe, emoții și imagini. Alt efect este incapacitatea de a guverna, prin aceea că oferta politică, odată cucerită puterea, trebuie să devină act de guvernare și să corespundă realității economice și sociale, în absența structurilor intermediare, apare lipsa de contact dintre societate și guvernanți, explicată nu numai prin

[2] Shlomo Avineri, *Parties, Mediation and the Role of Civil Society,* în *New Democratic Frontier* NDIIF/92.

inexistența structurilor intermediare, ci și prin contrastul dintre natura limbajului electoral și natura guvernării (care înseamnă, fundamental, decizii și acțiune). Instrumentele guvernării în România s-au dovedit, din aceste cauze, ineficiente și funcționează în gol. Atât societatea, cât și structurile de putere au interesul să cultive apariția structurilor intermediare, menite să asigure continuitatea deciziei și *feed-back-vX* ei. în alte țări din fostul bloc sovietic, tocmai existența acestui tip de structuri intermediare a asigurat, pe de o parte, trecerea relativ pașnică la perioada postcomunistă, iar, pe de altă parte, accelerata tranziție spre societăți de tip occidental.

Lipsa culturii politice și civice democratice, ca și lipsa structurilor ascunde o altă amenințare. Căderea regimurilor comuniste nu a coincis cu așezarea unor regimuri democratice. Pentru a se fi întâmplat acest lucru, ar fi trebuit ca noua societate să apară în interiorul vechiului regim și, după o perioadă de convietuire, să-l înlăture și să-l înlocuiască. Fenomenul nu s-a produs, societatea civilă abia a supraviețuit sub vechiul vegim și, deși a contribuit major la demolarea lui, nu a umplut complet cadrul rămas gol. „Vidul de putere" nu a însemnat numai lipsa unor deținători ai puterii, ci și neantizarea instituțiilor totalitare. A rămas ca un obiectiv de atins ca instituțiilor, după colapsul suferit, să li se schimbe natura și să fie făcute să funcționeze în mod democratic.

Chestiunea de fond este dacă prăbușirea unui regim totalitar duce obligatoriu la apariția altuia, deplin democratic. Experiența recentă a „democrațiilor" din Asia, Africa, eșecurile repetate ale republicilor sud-americane dau un răspuns negativ. Cred că astăzi țările fostului bloc sovietic rm sunt amenințate de resurecția sistemului comunist. Pentru asta, ar fi nevoie de o ideologie credibilă și dinamică, de un raport de forțe favorabil, de un sistem economic mai eficient decât cel al economiei de piață. Nici una dintre aceste condiții nu este îndeplinită. Amenințarea reală pentru aceste

societăți este nematurizarea instituțiilor democratice. Democrația poate să rămână în stadiul incipient încă o lungă perioadă. Normele, legile, cadrul legislativ pot continua pe termen lung să funcționeze fragmentar. Putem deci instaura instituții, putem să avem o Constituție conform standardelor democratice, să existe un Parlament, să se asigure existența proprietății private, și totuși democrația, pluralismul, balanța puterilor să rămână doar o fațadă. Caricaturizarea democrației, cultivarea unor efecte perverse sunt fenomene deja produse în țări ale lumii a treia pentru a nu fi vigilenți asupra lor. Societatea românească înregistrează deja destule simptome de acest tip.

Observând funcționarea instituțiilor, convulsiile sociale repetate, neprevederea în Constituție a principiului separației puterilor în stat, imaginea României este mai curând aceea a unui stat care balansează periodic când spre democrație, când spre un regim autoritar. Regimul prezidențial devine tot mai „prezidențial", reprezentanți ai armatei dețin multe funcții-cheie, sindicatele au acțiuni revendicative adesea cu conținut corporatist, s-a produs polarizarea scenei politice, lipsită de structuri intermediase — fapt negativ.

Guvernul rămâne conservator, grijuliu să păstreze cât mai multe dintre atribuțiile statului dinainte de '89. Nu există la nivelul societății o forță economică și politică în stare să impună dinamica accelerată a tranziției. Se adaugă un conservatorism destul de pronunțat la nivelul corpului electoral. Problema conținutului mecanismului democratic care trebuie să umple cadrul formal deja existent (chiar dacă numai parțial) devine într-un fel problema problemelor.

3. Care sunt principalele tensiuni ce rezultă din reașezarea structurii sociale și prelungirea mentalității colectivist-paternaliste? Clivajele pe care le-am identificat în societatea românească de astăzi privesc un pachet de probleme apărute pe terenul unor subculturi diferite. Să enumerăm (fără pretenția de a le epuiza) clivajele din ultimii ani. O prima serie ține de structura socială. Clivajele dintre clase se manifestă pe fondul redistribuirii poziției la împărțirea veniturilor și puterii economice. Acestea se manifestă la scara întregii structuri sociale și opune: 1) muncitorii — țăranilor; 2) noua clasă economică (burghezia *in stătu nascendi,* manageri, patroni, antreprenori, intermediari) — muncitorilor; 3) clasa suprapusă — claselor aflate pe trepte inferioare (clasa mijlocie, lumpenintelectualii, muncitorii, țăranii etc). Pe fondul unei mobilități sociale care se va accelera,,' constatăm și clivaje înăuntrul aceleiași clase: 1) între muncitorii ocupați în ramuri industriale concurente, de exemplu între cei din marea industrie (energetică, constructoare de mașini, siderurgică, chimică), aflată într-un puternic recul, și muncitorii din industriile rentabile (producătoare de bunuri vandabile), care are un viitor sigur. 2) între muncitorii sectorului privat, bine remunerați, și cei din sectorul de stat, prost remunerați. 3) între țăranii prosperi și 4) țăranii săraci, între țăranii localnici și cei veniți în ultimele decenii și care revendică, de asemenea, pământ, fără să fi avut înainte proprietăți, 5) între cei cu drept la pământ și cei fără etc. 6) între țăranii din diferitele zone și cu specific economic diferit (zonele de la marginea orașelor, premontane, de câmpie), 7) între țăranii care se concurează la piață etc.

Alte clivaje de clasă privesc 1) *the new comers* și elementele ex-nomenclaturii, concurenți pe piața economică și împărțirea puterii politice. 2) între intelectualitate și *Ies nouveaux riches,* datorită reticenței dintotdeauna a intelectualilor pentru „cei care fac bani" etc, la care se adaugă mentalitatea egalitaristă. Și lista ar putea continua.

Alte clivaje nu au un caracter care să țină de structura socială. Ele se manifestă pe mai multe planuri. O primă categorie este clivajul care separă generațiile. Ultimele decenii

sunt traversate de apariția și dispariția mai multor generații, și o parte dintre ele conviețuiesc astăzi. Felul în care ele se adaptează sau nu tranziției diferă destul de mult și este în funcție de experiența istorică trăită, de educația și „reflexele" dobândite în viața publică, atâta cât a fost. în acest sens, putem observa diferențe de comportament și mentalitate între generația care a crescut în România interbelică și generațiile care au apărut după război. Remarcăm rupturi semnificative între generația ocupației sovietice și a stalinismului și generațiile tinere etc. Alte clivaje privesc subculturile și se manifestă în zonele de contact. Experiența istorică, religia dominantă (sau lipsa sentimentelor religioase) definesc astăzi aceste subculturi. Subcultura de tip urban se opune aceleia rurale, chiar dacă există o destul de largă zonă intermediară semirurală/semiurbană, importantă, produsă de comunism, care tinde să egalizeze și să anuleze diferențele. Subculturile, în funcție de rădăcinile religioase, dau opțiuni specifice. Astfel, putem urmări harta electorală pentru a constata modul cum au votat zonele rurale și cu un nivel mai scăzut de dezvoltare economică din Moldova, Muntenia și Oltenia, în comparație cu zonele, mai dezvoltate, din Transilvania și Banat. Evident, aici există o dublă rădăcină, care ține de moștenirea istorică: zone de ocupație otomană și habsburgică — deci una orientală, cealaltă europeană. în sud și est, religia dominantă este ortodoxă, iar în Transilvania și Banat conviețuiesc Biserica ortodoxă, cea catolică, cea greco-catolică, cea protestantă etc. Pluralismul religios a introdus o mai adâncă aprehensiune pentru pluralism în viața publică / și mecanismele democratice. Pe fondul religiei unice, care duce în mod natural la subordonarea vieții publice și personale acestei unice „Biserici", modelul autoritar s-a impus. Toleranța mecanismului democratic înseamnă fundamental manifestarea diferențelor, posibilitatea de a alege și, mai ales, conviețuirea cu interese

și comportamente diferite. Biserica ortodoxă fiind singura prezentă, în fapt, în sud și est, a indus în mod natural imaginea unui tip de putere care se manifestă singular, și nu la concurență cu alte culte. Din această cauză, ea dovedește și destule intoleranțe — ca Biserică (la niveluri diferite ale ierarhiei, mai puțin la credincioși) — față de celelalte Biserici, mai ales cea greco-catolică, de care o desparte un conflict de trei sute de ani. Modelul autorității supreme a translat în planul mentalității la nivelul puterii politice, percepute pe același criteriu al unicității, ca putere de tip ierarhic, cu un șef de care depind, pe diferite trepte, ceilalți. Toate aceste date, coroborate cu un grad mai mic de informare, cu un mai pronunțat nivel de sărăcie, cu un urbanism (cantitativ, dar și calitativ) inferior (ponderea mare a populației rurale este dată tocmai de Muntenia, Oltenia și Moldova), au creat trăsăturile electoratului majoritar.

Subcultura de tip urban este mai deschisă experiențelor pluraliste, toleranței, conviețuirii cu persoane și grupuri diferite ca opțiuni. Dinamismul economic mai ridicat, mobilitatea pieței forței de muncă, tipul de proprietate, gradul superior de informare, viața publică și intelectuală, educația dată în școli de un mai înalt nivel modelează alt tip de electorat. Evident, subcultura de tip urban se pronunță pentru schimbare, s-a axat pe prezent și este capabilă să construiască strategii care angajează viitorul, în vreme ce subcultura rurală este conservatoare, conservatorism generat de tipul de proprietate (directă asupra pământului), de rădăcini, mentalitate, experiență istorică și, mai ales, de interese. Un alt clivaj care traversează astăzi societatea românească apare între interesele legate de industrie și cele legate de agricultură. Agricultura a fost sub vechiul regim sursa mijloacelor de investiție pentru industrie. Acest tip de conexiune a încetat, industria nu mai trăiește pe seama agriculturii. Creșterea industrială nu mai este finanțată de munca țăranului.

Reorientarea mijloacelor financiare către agricultură dezavantajează industria, adică circa opt milioane de salariați. Agricultura a devenit, odată cu 1990, o prioritate. Acest clivaj produce tensiuni în creștere (pe măsura creșterii masei de șomeri) și o redistribuire (odată cu mijloacele) în structura socială a ponderii și poziției ocupate pe scara socială de muncitori și țărani.

Altă serie de clivaje se manifestă în legătură cu rolul statului în perioada postcomunistă. Statul este, economic și instituțional, prezența dominantă. în contact cu statul, societatea civilă se manifestă ca un întreg, având deci interese globale. în raport cu ea însăși, societatea civilă manifestă interese diferite, și chiar divergențe, fiind ea însăși expresia manifestării publice a intereselor și opțiunilor specifice. Clivajul decisiv în societatea românească, precum și în țările fostului bloc sovietic îl aflăm între stat și societatea civilă. Statul tinde să conserve interese speciale, străine de ale societății civile. Societatea civilă consideră statul 1) ca pe o realitate inamică, 2) ca emanație a societății civile, și deci ca o structură care trebuie sa-i promoveze interesele. Statul postcomunist moștenește multe trăsături de la vechiul regim, pe care le consideră de drept ale sale. Aici ar intra viziunea ierarhizată a celor trei puteri (executivă, legislativă, judiciară), în care executivul anexează și subordonează celelalte două. Statul moștenește, de asemenea, rolul dominant în economie și duce adesea o politică de monopol și de impunere a propriilor sale interese, intervenind în desfășurarea vieții economice. O altă trăsătură este aceea că statul consideră că interesele sale trec prin fiecare punct al societății. Asta face ca statul să nu rămână în acțiunile sale la granița vieții particulare și a sferei de manifestare a societății civile. Statul se vede „obligat" și îndreptățit să-și „apere interesele" oriunde, fapt care frânează sistematic lărgirea și consolidarea societății civile și, deopotrivă, emanciparea interesului privat prin amestecul instituțiilor statale.

Clivajul stat-societate civilă este definitoriu pentru tranziție, și victoria societății civile în raporturile sale cu statul va coincide, de fapt, cu finalul tranziției.

Regăsim aspecte concrete ale acestui clivaj pretutindeni. De exemplu, în opoziția dintre cei care lucrează la stat, marea majoritate a populației active (la care se adaugă pensionarii, beneficiari ai muncii la stat), și cei din sectorul privat, o zonă dinamică, în care regulile sunt altele și unde nivelul de salarizare este superior. O regăsim în tensiunile dintre centru și zonele periferice ale sistemului, dar și în teritoriu. Centrul ține să-și realizeze interesele, în dauna periferiei. Tensiunea dintre bugetul central, care înghite toate resursele, și bugetele locale este un exemplu. De asemenea, între plasarea resurselor financiare discriminatoriu între diferitele zone inegal dezvoltate din punct de vedere economic, cu rate diferite ale șomajului etc. De asemenea, discriminările (legislative, dar și practice) pe care le cultivă statul în legatară cu sectorul privat (impozite, taxe, distribuiri de resurse, credite ș.a.m.d.). Toate sunt expresii practice ale clivajului de fond între stat și societatea civilă.

{Sfera politicii, anul I, nr. 2, ianuarie 1993)

DESPRE MASE

Momentul de glorie al masei l-a constituit revolta din decembrie 1989. Pregătirea pentru această răsturnare a făcut-o chiar propaganda comunistă. Mitul „societății fără clase", #1 „maselor care fac istoria" a funcționat în antrenarea masei lă revoltă. Una dintre cauzele formei atipice de răsturnare a regimului totalitar în România a fost persistența masei în anii '80, spre deosebire de alte țări ale blocului sovietic, unde procesul de demasificare a societății începuse mai demult, în anii '80, procesul de masificare a societății rpmânești ajunge la apogeu. Antrenată continuu în campanii, încadrată riguros în organizații oficiale, îndoctrinată masiv, hrănită cu iluzia democrației directe, neintermediate de politic, masa amorfă, odată edificată asupra „străinătății" pe care o reprezenta infima elită comunistă, a neantizat-o. Instinctul fundamental al masei este de a distruge ce este diferit de ea. Obsesia anilor '80 este sentimentul mizeriei, în contrast cu privilegiile nomenclaturii. Fondul egalitarist al ideologiei comuniste acaparase cea mai mare parte a populației și a dus la revoltă. Masa înghițise, în perioada târzie a regimului Ceaușescu, zone care până atunci reușiseră să se păstreze în afară: birocrație, specialiști de înalt nivel, intelectuali cunoscuți și chiar zone ale nomenclaturii. Cu cât mizeria cuprindea societatea românească, cei rămași în afara acestei mizerii deveneau obiectul urii generale. Și, dacă mai devreme această ură era difuză, orientată spre diferite

zone ale societății, odată ce numărul celor care nu au fost înghițiți de masă s-a micșorat, s-a declanșat revolta celor mulți și identici împotriva minorității guvernante. Avea ca scop ștergerea diferențelor dintre mase și elită. Procesul de demasificare începea.

Pentru ca masa să existe, trebuie să se afle în continuă mișcare. Dictatorii știu acest adevăr. Cât timp este în mișcare, masa supraviețuiește (Hannah Arendt). Odată ce individul se întoarce spre propriile sale interese, își constituie mecanisme prin care tinde să și le realizeze. Pentru a împiedica acest fenomen, regimurile totalitare organizează continuu campanii. Reflexele dobândite, mesianismul instinctiv al celor cuprinși de masă, convingerea că masele fac istoria și că nu pot fi oprite duc, în final, la distrugerea acestor regimuri tocmai de către aceia care ar fi trebuit să fie agenții eternizării lor. Individul masificat poartă cultul forței masei și este pătruns de nimicnicia sa personală. Masificarea a cuprins întâi periferia societății, apoi semiperiferia, s-a apropiat de centru. în ami^U, de aici a început procesul de masificare, prin distrugerea elitelor politice, economice, intelectuale. Odată cu anii '80, nomenclatura se vede amestecată într-o masă indistinctă. Prima consecință a fost stabilirea unui raport direct între masă și Ceaușescu. Altă consecință: identificarea răului cu persoana lui Ceaușescu. Odată acest proces încheiat, soarta sa era pecetluită.

Prăbușirea instituțiilor în decembrie '89 a dus la instaurărea unei epoci a maselor, care a durat până în septembrie 1991. Nu comunismul a fost o epocă a maselor, ci primii doi ani de postcomunism. Absența fazei autoritare a comunismului românesc (care să permită dezvoltarea elementelor de societate civilă, o anumită stratificare socială, crearea contraelitei politice, a unei economii paralele, ca în Polonia, Ungaria etc.) a dus la revoltă. Masa și elita au recurs la violență. Elita a guvernat societatea nu prin mijloace

politice (1948-1989), ci prin diferite forme de violență (de la represiunea directă, la forme mai sofisticate: politica demografică, politici de urbanizare și industrializare forțată, deposedarea țăranilor de pământ, cenzura etc). Faptul că elita a recurs la violență în ultimele sale zile, încercând să supraviețuiască politic, a fost continuarea politicii sale dintotdeauna. Nou a fost că masele au contestat elitei privilegiul violenței, recurgând la aceleași mijloace. Procesul Ceaușeștilor este consecința firească a violențelor din decembrie.

Perioada decembrie 1989-septembrie 1991a fost epoca de dictat a maselor. Evenimentele din 16-22 decembrie 1989, apoi, în 1990, 12 ianuarie, 28-29 ianuarie, Târgu Mureș în martie, Piața Universității în aprilie-iunie, desantul minerilor la București la 13-15 iunie, mitingurile din 15 noiembrie 1990 și 12 aprilie 1991, valul grevist, mișcările de stradă ale sindicatelor, căderea guvernului Roman sub presiunea expediției minerilor etc. sunt episoade ale acestei încercări a masei de a guverna. Elita (elita guvernamentală) și contraelita (opoziția politică) și-au disputat influența nu una asupra celeilalte, ci asupra maselor, încercând să le anexeze. în acest interval, instituțiile au fost ignorate. Ele nu se mai bucurau de nici un prestigiu sau legitimitate. Impopularitatea și ineficienta lor au făcut să se apeleze direct la mase, pentru a se instrumenta diferite strategii de eliminare a elitelor rivale.

<t \j JVIarx nu a prevăzut,..când a descris societatea fără clase, că această societate naște „spontan" o altă elită guvernantă și că, în lipsa proprietății private și a legii, masele vor pierde orice libertate, iar noua elită își va asigura infinit mai multe privilegii decât cea înlocuită. Masele, demolând instituțiile și proprietatea, se expun dictaturii, atâta vreme cât dispar structurile intermediare ale societății, și între elite și mase nu se află decât voința liderului/liderilor. La 16-22 decembrie 1989, masele au distrus vechea elită ca putere politică. Au încercat apoi să-și impună revendicările (confuze, nearticulate, contradictorii) prin scenariul „asaltului Bastiliei" (sau al „Palatului de iarnă"). Masele erau unite de un refuz, de negarea violentă a comunismului. în lipsa liderilor, a unei contraelite căreia să-i încredințeze voința lor politică, ele au tins să-și realizeze singure scopurile. Iar acest scop nu era definit ca unul alternativ, ci ca un refuz.

Una dintre cauzele care au făcut ca masele să fie obediente față de statul-partid a fost ideologia oficială, care impusese mitul că puterea aparține maselor. Acest mit a fost hrănit cu diferite mijloace: sacrificarea, în diferite perioade, a unor vinovați închipuiți, campanii de mobilizare contra unor adversari 'sau pentru atingerea unor norme, incitarea la resentimente împotriva diferitelor grupuri sociale sau de altă natură *(burghezi, culaci, cosmopoliți, intelectuali, paraziți, evrei)*. Mitul că masele dețin puterea a paralizat „masele" până în momentul în care represiunea a atins și masele (Befc, lin — 1953, Budapesta — 1956, Polonia — 1956). O dată sfâșiată pânza mirajului „maselor care guvernează" și al regimurilor „celor mulți" (de „democrație populară"), căderea regimurilor comuniste a fost o problemă de timp, cât să se acumuleze contradicțiile. Pe măsură ce acest proces a înaintat, controlul statului asupra societății a scăzut, iar societatea a jucat un rol tot mai activ în relația cu puterea. Segmente tot mai importante au devenit actori activi, constituind contraelitele, care au și înlocuit în 1989 (Polonia, Ungaria etc.) elita comunistă. România nu a cunoscut această evoluție. Mitul maselor populare și al „statului muncitorilor și țăranilor" a fost, până în ultima zi — 22 decembrie —, mitul central. El a traversat zilele însângerate ale lui decembrie 1989 și a continuat să instrumenteze mulțimile în lunile care veneau. Utopia maselor salvate de opresiune prin decapitarea puterii dictatoriale, a democrației directe, disprețul pentru instituții, furia (Elias Canetti, *Masă și putere)* împotriva lor, manifestată prin atâtea luări cu asalt ale guvernului,

ministerelor, primăriilor — toate acestea sunt expresii ale funcționării miturilor „maselor" în absența unei puteri instituționalizate. Pe măsura recreării instituțiilor, masa își pierde energia și se segmentează. Părăsește treptat piețele, marile artere, curțile uzinelor. își reia postura dintotdeauna, de mulțime invizibilă, amorfă. De unde și îngrijorarea unor observatori cu privire la dezamăgirile, apatia și indiferența masei. Fenomenul este inevitabil și constituie simptomul apariției unei societăți normale. Altfel spus, masa se transformă treptat în societate civilă, pe măsură ce, individul, își reface dimensiunile proprii. Dacă „pot masele să se trezească la viața personală" (Ortega y Gasset, *Revolta maselor)* este o altă — fascinantă — chestiune. Răspunsul este hotărâtor pentru ce are să se întâmple. Dacă *da,* metamorfoza societăților masificate se va produce pe parcursul unei singure generații. Dacă *nu,* câteva generații sunt rebuturi istorice și ne instalăm într-o lungă așteptare, pentru ca drama bolșevismului să ia sfârșit atunci când milioanele de actori ai acestei drame vor fi pierit.

(Sfera politicii, anul III, nr. 20, septembrie 1994)

CEREMONII ÎN DECEMBRIE

Crizele sunt vremuri propice miturilor. Timpurile normale, cu rutina lor, ascund miturile. Revoluția, criza cea mai profundă, face vizibile miturile unei societăți mai mult decât orice alt eveniment. Conflictul nu se desfășoară numai la nivelul contestării și preluării puterii concrete, ci și pentru înlăturarea vechilor simboluri și impunerea altora. Miturile politice își dezvăluie prezența odată ce mulțimile inundă străzile și îi contestă, ultimativ pe deținătorii puterii. Victoria insurgenților are ca reflex instaurarea altor mituri, ritualuri, simboluri, ceremonii etc. în decembrie 1989, clădirile guvernamentale au fost asaltate nu doar pentru că erau locurile unde se luau deciziile. Vandalizarea lor a fost expresia instinctului masei de a distruge trecutul. O revoluție face separația netă între trecut și viitor. Incendierea portretelor dictatorului, înlăturarea stemei de pe steagul tricolor, demolarea statuilor au fost acte de exorcizare. Lor li s-au atașat acte de inaugurare și consacrare a „vremurilor noi". Aceste acte s-au produs prin intermediul televiziunii (trecerea cuiva pe micul ecran era o legitimare: acea persoană aparține trecutului) și prin mitinguri (mai ales cel din 22 decembrie, după ce mulțimea contestatară, amenințată cu masacrul, a devenit mulțimea învingătoare). Discursurile ținute de Petre Roman, Ion Iliescu, Dumitru Mazilu au avut acest caracter: să fie recunoscuți de mulțimea răsculată ca lideri ai revoluției, într-un loc consacrat al revoluției,

înainte de a se înfățișa societății prin intermediul TV. Ei au fost „unși" de mulțimea răsculată prin discursurile rostite acolo. Balconul clădirii CC a fost locul de trecere din profan în sacru, unde a oficializat ritualul de trecere dintr-o lume-ntr-alta.[1]

La București, revoluția s-a declanșat în plin ritual de omagiere și supunere față de Ceaușescu. Mulțimea fusese adunată în Piața Palatului pentru a-și manifesta „strânsa unitate în jurul conducătorului". în paralel cu desemnarea insurgenților timișoreni ca trădători, dușmani, huligani, descalificați ca oameni și cetățeni ai patriei sfinte, pentru a justifica astfel uciderea lor. De vreme ce nu erau cetățeni, ci trădători, și nici oameni, ci dușmani perfizi, ei puteau fi uciși fără să se încalce vreo lege. Nici locul nu a fost ales întâmplător. Cariera internațională a lui Ceaușescu a început la 21 august 1968, odată cu discursul împotriva invadării Cehoslovaciei. Atunci a reușit să ralieze în jurul lui societatea românească, frustrată de sovietizarea țării, ca și interesele strategice ale Occidentului. Mitul lui David care i se opune lui Goliat i-a asigurat lui Ceaușescu douăzeci și unu de ani de putere absolută. Ceaușescu a încercat la 21 decembrie să refacă ziua consacrării sale. Datele ceremonialului sunt aproape identice. Dar ceea ce trebuia să fie un ritual de rutină, încă o demonstrație a puterii absolute a dictatorului, s-a transformat în sfârșitul său. Din '68 până în '89, Ceaușescu s-a identificat — în propriii lui ochi — cu istoria națională, cu poporul, cu patria. Orice contestare a puterii sale echivala cu un act de profanare a acestor valori. La acest tip de argumente, se adaugă cele furnizate de ideologia marxistă: comuniștii se considerau o elită mesianică, a cărei misiune era să creeze societatea perfectă. Ei se bazau pe cunoașterea „legilor obiective" ale istoriei, iar aceste legi,

[1] A. Van Gennep, *The Rites of Passage,* 1977, pp. 10-11.

identificate de Marx^ desemnau proletariatul ca gropar al burgheziei. Avangarda acestuia, partidul leninist, trebuia să conducă societatea spre utopia egalitaristă. Cei care nu aparțineau sectei inițiaților aparțineau, în egală măsură, profanului și trecutului. în consecință, trebuiau exterminați. Contestarea regimurilor comuniste nu era doar manifestarea nemulțumirii unor segmente sociale față de un guvern, ci desacralizarea elitei. Riposta acesteia a fost: moartea.

în 1989, cultul persoanei lui Ceaușescu atinsese apogeul. El a apărut la TV, în 20 decembrie, pe un fundal încărcat de simboluri (steaguri roșii și tricolore, stema RSR) înconjurat de câțiva dintre adjuncții săi și de soție. Ritualul avea rolul de a mobiliza încă o dată societatea.

Ceea ce trebuia apărat era monopolul puterii „celui mai iubit fiu al poporului", salvatorul patriei din 1968. Societatea fusese adusă sub control, spontaneitatea și autonomia ei — eliminate. *La mythologisation [...] evide le corps social de ses organes vivants, le mortifie par une devitalisation progressive au profit de l'Etat, du dirigeant, du sauveur qui a la perilleuse responsabilite d 'assumer toute la vie sociale, d'etre le Supreme* „Mitologizarea golește corpul social de organele sale vii, îl mortifică printr-o devitalizare progresivă, în beneficiul statului, al conducătorului, al salvatorului, care are periculoasa responsabilitate de a-și asuma întreaga viață socială, de a fi Cel Suprem".[2]

Tehnica obișnuită a dictatorilor de a rezista spontaneității societății este de a ritualiza viața publică. Ei impun ideologii și încadrează „haosul societății" în ceremonii publice controlate. Acest tip de regimuri au caracter mitologic, pentru că suprapun realității ficțiunea. De succesul acestei întreprinderi depinde durata dictaturii. Comunismul a durat cât a durat, pentru că a reușit să încadreze societatea în mai

[2] Pierre Lantz, *Crise politique el crise symbolique,* p. 48.

mare măsură decât orice alt regim politic până la el. Preocuparea lui principală a fost să evite confruntarea dintre utopia egalitaristă și concretul social. Ținerea separată a celor două entități s-a făcut prin combinarea ritualurilor cu represiunea (atunci când elemente spontane, incontrolabile își făceau apariția). în decembrie, nu a lipsit nici unul dintre aceste momente: represiunii de la Timișoara îi corespundea lansarea în toată țara a mitingurilor de solidaritate cu secretarul general. Urma să se manifeste patriotic adeziunea populației și să fie înfierați huliganii și dușmanii străini care complotau împotriva unității naționale. Primul moment corespundea necesității distrugerii fizice a celor care „se opuneau istoriei", „viitorului luminos". Al doilea corespundea necesității ficționării realității, impunerii imaginii oficiale, ritualice, care să permită refacerea unității în jurul dictatorului. Victimizarea societății (începând cu formele excesive — lagăre, șantiere de muncă forțată — și continuând cu formele banale — mizeria traiului cotidian, presiunea psihologică etc.) a fost o dimensiune a regimurilor comuniste de-a lungul istoriei lor. Această victimizare putea să fie de "rutină, când societatea suporta pasivă teroarea, sau să îmbrace forme exitare, violente, atunci când era în intenția regimului să terorizeze societatea pentru a preîntâmpina rezistența acesteia (mai ales, în perioada de început) sau când societatea se revolta. Societatea poloneză a trecut de câteva ori prin această versiune: în 1956,1968,1970,1980-1981. Cea ungară o dată, în 1956. Cea cehoslovacă, în 1968. Cea est-germană, în 1953. România a cunoscut această formă suicidară și ucigașă la sfârșitul intervalului, în 1989. Atunci, regimul Ceaușescu trece de la practicarea violenței de rutina la violența exitară. Violența era „justificată" prin opoziția sacru-profan. Puterea era prima dimensiune (sacrul). Societatea — a doua dimensiune (profanul).

La 20 decembrie, Ceaușescu se adresează societății prin intermediul TVR. El pune în conjuncție toate miturile care-l susținuseră până în acea zi. Mitul central este cel al agresiunii și conspirației externe împotriva patriei sfinte. Identificarea sa cu poporul, cu societatea, cu istoria și viitorul ci este tipică pentru bolșevism. Stalin renunță, după invazia germană, la clișeele marxiste ale luptei de clasă și vorbește în numele mamei Rusia și al patriei în primejdie. Același discurs este utilizat de Gomulka în martie 1968, când se produc manifestațiile studențești, sau de Gierek în august 1980. Și Ceaușescu a făcut apel, în decembrie 1989, la mitul central al regimului său. Dar situația era schimbată. Societatea era alienată după douăzeci de ani de sărăcire continuă și înfricoșată de masacrul de la Timișoara. Interesul strategic al Occidentului pentru România scăzuse mult după martie 1985, când Gorbaciov preluase puterea. Miturile „epocii Ceaușescu" deveniseră inoperante într-o realitate schimbată radical. Regimul era izolat și impopular. Instituțiile, de-a lungul anilor '80, au încetat pe rând să funcționeze. Harisma lui Ceaușescu era ultima instituție. El a încercat să o utilizeze pentru a mobiliza societatea în sprijinul său, după ce propaganda, securitatea și armata au eșuat. Imaginea lui se schimbase din „lider curajos, pragmatic, ținând piept colosului sovietic" în „dictatorul nebun al României, șeful unui clan familial care distrugea țara". Mulțimea nu aude ce rostește Ceaușescu din balconul CC al PCR, pentru că are în auz strigătele de pe străzile Timișoarei. Ceaușescu încălcase pactul guvernării sale, care interzicea victimele omenești. Imaginea „salvatorului patriei" era distrusă, de vreme ce mai mulți cetățeni (se vorbea de zeci de mii de morți) fuseseră uciși la ordinele lui. Rolul lui se încheia. încălcarea celui mai strict tabu („Să nu ucizi!") a răsturnat complet starea de spirit a populației și relațiile ei cu stăpânul necontestat. în ciuda fricii, prezentă în continuare, a devenit evident că „zeul

era un monstru", un idol fals. Odată pactul încălcat, zilele sale erau numărate. După uciderile rituale de la Timișoara, Sibiu, Cluj, București, ordonate de el, Ceaușescu ar fi pierdut puterea chiar dacă în restul Europei regimurile comuniste nu s-ar fi prăbușit. E posibil să fi scăpat cu viață, și ritualul de sacrificare din 25 decembrie, de la Târgoviște, să nu se fi produs. Riturile dominante în revoluții sunt cele de separare. Necesitatea de a inaugura este dublată de aceea de a închide trecutul, de a alunga zeii căzuți, de a-i ucide după ce ei au exercitat acest drept asupra mulțimii.[3]

{Sfera politicii, nr. 23, decembrie 1994)

[3] Rene Girard, *La violence et le sacre,* 1972, pp. 63-71.

NOTE DESPRE CLASA POLITICĂ

1. Clasa politică în țările din fostul bloc sovietic este grupul social cu nașterea cea mai dificilă. Aceasta, în ciuda faptului că, la data prăbușirii „cortinei de fier", avea un trecut, adesea un program, lideri, grupuri structurate etc. (o excepție, România, cu consecințe ce vor fi analizate mai jos). înfruntarea regimurilor comuniste a dus la apariția unor nuclee organizate, a impus platforme (paradoxal, adesea cu un conținut antipolitic, ca la Vaclâv Havel și Gyorgy Konrâd)', a creat o istorie etc. Când se produce prăbușirea, există deja o conștiință aparte a lor, o coeziune, o identitate, și — element determinant în jocul preluării puterii —recunoașterea publică. O legitimitate, altfel spus. în ciuda acestor circumstanțe, nașterea clasei politice, umplerea corpusului politic, crearea sistemului politic și a societății politice (distinctă de societatea civilă)[2] sunt aliniamente care abia urmează, în bună parte, să fie atinse.

„Noile democrații" apărute pe ruinele statelor totalitare se află astăzi în stadii diferite de așezare și consolidare a instituțiilor lor politice. Cehia, Polonia și Ungaria par a avea tranziția cea mai fermă spre un sistem politic democratic. Și aceasta se datorează și coagulării mai rapide a unei

[1] și [2] Călin Anastasiu, *Societatea civilă și instituțiile politice,* în *Sfera politicii* nr. 4/ martie 1993, și George Voicu, *Sistemul de partide în România posteomunistă,* în *Sfera politicii,* nr. 3/ februarie 1993.

clase politice competente, capabile să abordeze realist și eficace problemele concrete ale societății. Sistemul electoral, cultura politică, mai puține erori de parcurs, dificultăți mai mici de rezolvat, tradițiile mai consistente în ce privește instituțiile politice și mecanismul democratic, toate au dus la o așezare fără zig-zagurile din celelalte țări ieșite din comunism. E suficient să observăm criza din ex-Iugoslavia pentru a înțelege dimensiunile dezastrului în care o clasă politică poate să arunce o țară. De comparat cu „realismul" ceh în abordarea cererilor slovace.

2. Ocupația sovietică din anii '40 (susținută de aderenții acesteia din rândurile populației autohtone) a avut drept principală victimă vechea clasă politică. înaintea intelectualității, burgheziei, birocrației vechiului regim. Parlamentarii, ideologii, liderii și personalul partidelor, de la cadrele medii la modești membri din provincie, au fost primii arestați și închiși pe termene lungi. Un proces de exterminare fizică s-a derulat în închisori. Decimarea clasei politice a fost un obiectiv principal al regimului jdejist. O clasă politică bine instruită, competentă și experimentată dispărea astfel, după o sută de ani de victorii importante în istoria politică românească: unirea, crearea statului român modern, independența, crearea unei societăți de tip occidental, cu instituții democratice eficace etc. în locul acestei clase politice, ocupantul a instalat o pseudoclasă politică, administratori ai puterii totalitare. Direcțiile de atac ale acestor *new comers* vizau societatea civilă și sistemul politic. S-a urmărit scoaterea politicii din câmpul social, pe de o parte. Pe de alta, s-a țintit „politizarea" (în sens bolșevic) a întregii societăți. Nu a fost lăsat în afara structurii partidului unic nici un segment. Chiar dacă acesta ținea de viața privată. Această dualitate contradictorie a fost trăsătura principală a acțiunii „noii clase" (cum i-a definit Milovan Djilas, în principala sa lucrare, *Noua clasă,* în 1954, pe deținătorii puterii politice din regimul comunist). Sloganul „totul este politic" era un instrument de a subordona societatea, de a o aduce la „politic", de a nu lăsa nici un segment în afara controlului partidului unic. Așa se și explică oportunitatea teoriilor și practicilor constituirii unei lumi alternative, a refacerii țesuturilor societății civile, ca o realitate paralelă la monopolul impus de statul-partid, promovate de disidenții est-europeni.

Profilul „noii clase" a fost descris în lucrări clasice, de la *Revoluția trădată* a lui Lev Troțki și cea deja amintită a lui Milovan Djilas, până la *Nomenclatura* lui Mihail Vozlenski, pentru a aminti numai lucrările scrise din „interiorul" sistemului. Să enumerăm câteva dintre aceste trăsături, pe acelea care se resimt prin efecte și astăzi.

Cine a înlocuit în anii '40-'50 clasa politica românească? S-a produs o deplasare spre centrul societății a unor grupuri sociale, economice, etnice periferice. Lumpenproletari, minoritari, marginali, sărăcimea satelor, cei lipsiți de instrucție, în lipsa unei stângi politice și intelectuale consistente în perioada interbelică, comunismul românesc a proliferat în medii fără relevanță socială și numai ocupația străină a făcut posibilă ocuparea „centrului" de către aceste elemente periferice.[3]

Comunismul românesc și nomenclatura sa au aspecte distincte în comparație cu detașamente similare din restul blocului sovietic. Aspecte produse de: insignifianța unei stângi politice și intelectuale în perioada interbelică, aservirea de Comintern, lipsa oricărei legături cu societatea românească, un program antinațional. Dacă celelalte țări cimoscuseră momente de vârf ale stângii (reformiste sau revoluționare) — la Budapesta (1918), Sofia (1924), Varșovia (1920,1940-1945),

[3] Asupra tipologiei, rădăcinilor, mentalității mai multor generații de apparatciki PCR, vezi interesanta carte a lui Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii,* 1992, 1996.

Praga (partidul comunist era unul de mase, reprezentat în Parlament), Belgrad (1940-1945) —, în România după 1921 stânga pierde orice suport și chiar priză pe realitățile economico-sociale, politice și naționale. Ea nu reușește să construiască nici o organizație de oarecare audiență sau să provoace vreo dezbatere de interes general care să rețină atenția opiniei publice.

în acest context, trăsăturile elitei comuniste românești sunt: lipsa de rădăcini și tradiții proprii, nereprezentativi tare, psihologia „cetății asediate", un reflex antiintelectual, complexul uzurpatorului etc. Bolșevicii români nu au parcurs, după reluarea puterii, nici transfonriările dinăuntrul nomenclaturii comuniste din celelalte țări. Așa se face că, în 1989, între regimul de la București și celelalte regimuri exista un contrast marcat, care a făcut ca în România să se înregistreze victime, în vreme ce în restul Europei, nu. Caracterul violent al acestei răsturnări corespunde modului violent în care minusculul PCR a preluat puterea în anii '40 și și-a consolidat-o mai târziu. Descifrăm aici un proces de dezavantaj istoric atipic. Primenirea „noii clase" și schimbarea mentalității ei în România se produc *după* pierderea monopolului puterii politice, pe fundalul eșecului general al regimurilor și ideologiei comuniste. Acest fapt are consecințe concrete, ținând cont de faptul că o parte a nomenclaturii a supraviețuit politic și imprimă vieții politice românești direcții conform intereselor sale.

3. Spre clasa politică se îndreaptă, din diferite zone, mai multe generații, categorii sociale etc.[4] Primul segment este alcătuit din resturile aparatului guvernamental, PCR, armată, administrație locală, alte instituții. în decembrie 1989, s-a tranșat, pe lângă chestiunea regimului pe ansamblu, și o mai

[4] Gabriel Ivan, *Noua clasă politică,* în *Sfera politicii,* nr. 4/ martie 1993.

veche luptă pentru putere între grupul „Ceaușescu", care-și aservise aparatul și instituțiile, și alianța dintre „vechea gardă" (Mănescu, Apostol, Bârlădeanu, Brucan etc.) și „reformiștii din interior" (în frunte cu Ion Iliescu). Această alianță spera să păstreze victoria în cadrul sistemului. Altfel spus, să conserve și să limiteze revolta la aspectul anticeaușist, paralel cu eludarea aspectului anticomunist. Amploarea revoltei populare a schimbat raportul de forțe și a determinat deschiderea spre o democrație de tip clasic. Relevantă este schimbarea tipului de discurs politic al liderului Ion Iliescu după decembrie 1989 (când vorbește despre Ceaușescu doar ca despre un „trădător al valorilor socialismului"), când și-a asumat — la nivelul retoricii cel puțin — valorile democrației. Găsim aici semnele supraviețuirii și metamorfozelor nomenclaturii românești, ale cărei alte tentative de a „ține pasul cu vremea" au avortat. întrucât constatăm prezența importantă în clasa politică a vestigiilor „noii clase", ar fi o eroare metodologică de a nu sublinia consecințele fenomenului pentru evoluția pe ansamblu a clasei politice postcomuniste.

4. Supraviețuirea politică a unei părți a nomenclaturii și influența ei la nivelul deciziilor strategice conferă raportului de forțe dinăuntrul clasei politice trăsături specifice. Qasa politică românească« *stătu nascendi* este mai conservatoare decât în alte țări posteomuniste și, în mai mare măsură, prizonieră a clișeelor ideologice autoritare. Nostalgiile egalitariste și, mai ales, etatiste sunt puternice. în confruntările politice din ultimii ani, aceste mentalități și-au pus amprenta asupra soluțiilor, evenimentelor și dezbaterilor publice. Adesea, temele, obsesiile, complexele acestor vestigii s-au impus ca fiind ale întregii societăți. Așa cum s-a văzut în transformarea FSN într-un partid care trebuia să înglobeze toate celelalte partide. Dar și cu alte numeroase prilejuri.

După două scrutinuri generale, grupul social al supraviețuitorilor vechiului regim deține puterea politică. Sunt disciplinați, au experiență administrativă, mentalitate de clan consolidată, și-au identificat rapid interesele și liderii capabili să le reprezinte. Prezintă o coeziune superioară altor segmente ale clasei politice, coeziune dată de experiența conviețuirii în comun în anii '70-'80, de legături personale multiple și, mai ales, de interese. După câteva săptămâni de ezitări (ianuarie-februarie 1990), „supraviețuitorii" s-au instalat tot mai sigur la pârghiile puterii politice și mass-mediei, reușind apoi să-și asigure și dominația economică. Transformarea clasei politice comuniste în clasă economică este fenomenul cel mai răspândit înăuntrul acestui grup social. Am putea spune că ritmurile tranziției sunt în directă legătură cu trecerea treptată a acestora din zona politicului și a administrației în aceea a afacerilor. Nu întâmplător partidele stângii, care colectează majoritatea supraviețuitorilor nomenclaturii, sunt și cele mai consolidate din punct de vedere financiar-economic.

5. Asistăm la reeditarea scenariului „boierimii de cinuri", conform căruia, în lipsa unei societăți civile și a unei aristocrații independente, coabitarea cu statul și administrația asigură poziții economice și sociale, creează averi. Este un scenariu după care s-a desfășurat întregul secol fanariot. Dar și epoca de avânt de după Adrianopole (1827), și consolidarea burgheziei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Nici perioada interbelică nu a evoluat altfel; atât perioada liberal-brătienistă din anii '20, cât și regimul carlist din anii '30 oferă acest aspect al dependenței de stat și administrație a celor mai importante segmente economice și politice. Este o trăsătură generală a țărilor din centrul și estul Europei: lipsa societății civile, absența unei *middle class,* rolul redus și periferic al inteligheției în contextul atotputerniciei administrației centrale etc. România, se pare, reintră în acest scenariu. Reapariția cauzelor duce la reapariția efectelor. Segmente importante ale clasei politice se formează în aceste zone din vecinătatea statului, în strânsă coabitare, bazată pe reciprocitatea intereselor.

6. în România deci, o parte a nomenclaturii a devenit parle a noii clase politice. Fenomen mult mai puțin răspândit în celelalte țări din estul și centrul Europei. Acest aspect dă una dintre trăsăturile specifice evoluțiilor politice românești. Dar mai există un altul, la fel de diferit. Și anume: supraviețuirea unui segment al clasei politice interbelice și reactivarea sa după 1989. Reapariția partidelor „istorice" este un fenomen atipic. Rolul de prim-plan pe care acestea (PNȚCD, PNL, PSDR) l-au jucat în alegerile din 1990 și 1992, ca și în conflictele politice din aceeași perioadă, nu are corespondent în Cehia, Polonia, Ungaria etc. Cauza este incapacitatea societății civile românești de a structura o rezistență anticomunistă în anii '70-'80. Nici muncitorii, nici intelectualii, nici cei ieșiți din închisorile dej iste în 1964 nu au reușit să se opună articulat regimului Ceaușescu. Gesturile de împotrivire au fost sporadice, individuale și fără ecou. Nu au existat programe politice, nu s-a constituit o alternativă, nu s-au afirmat lideri sau grupuri independente. Pe acest „gol", elemente ale nomenclaturii au reușit să preia puterea politică în decembrie '89-mai '90, pe de o parte. Pe de alta, partidele „istorice" au reapărut ca „reprezentante autentice ale rezistenței anticomuniste". Spațiul politic ocupat în Polonia, Ungaria, Cehoslovacia de structurile *underground* ale rezistenței intelectuale, civice și politice a rămas gol în România. în acest spațiu s-au instalat „legitim" cele două segmente, care s-au și confruntat decisiv în lupta pentru cucerirea puterii politice în perioada imediat următoare

evenimentelor din decembrie '89. Confruntarea dintre ele marchează scena politică măcar până la alegerile din mai '90.

Acești „dinozauri" au reușit să scape dintr-un cataclism istoric de proporții, ca ocupația sovietică ('44-'58 militară, '45-'64 economică și diplomatică), regimul lui Dej (1948-1965), urmat de cel al lui Ceaușescu ('65- 89). Scoși din circuit la sfârșitul anilor '40, închiși în pușcării pe termene lungi, victimele represaliilor, desființați din punct de vedere politic, au reapărut pe scena politică. în ianuarie 1990, cele trei partide istorice erau deja înregistrate la tribunal, aveau sedii în sute de localități și sute de mii de adeziuni. O experiență comună (a închisorilor, dar și a societății românești interbelice), un destin comun, o sensibilitate destul de asemănătoare, în ciuda doctrinelor diferite pe care le-au îmbrățișat. în vremea ocupării României și a prăbușirii instituțiilor democratice, resuscitații anilor '90 erau primele bătălii politice. Jocul politic nu se desfășura în cadrul normal, ci în condițiile ocupației militare, care țintea introducerea sistemului bolșevic. Această experiență fundamentală a imprimat reflexe, valori comune la politicienii acestui segment, alimentat, în principal, de generația sacrificată a anilor '40. Se reîntâlnesc aici radicalismul „luptei pe viață și pe moarte" împotriva formațiunilor politice-satelit ale ocupantului, cu „așteptarea" și „înghețul" de sub alte două dictaturi (a lui Carol și a mareșalului Antonescu), cu reflexele sofisticate ale jocului politic de culise din cercurile Palatului, din anturajul unor lideri. Modul de a reacționa în fața evenimentelor din ultimii ani este o readucere la suprafață a „lecțiilor" primite în împrejurările amintite. La aceasta se adaugă experiența închisorilor, cu lumea specifică, cu normele și regulile imprimate comportamentului politic. Universul carceral și mutațiile de caracter pe care le produce au făcut obiectul multor analize pentru a mai insista. E suficient să reiterăm faptul că această experiență și-a pus amprenta asupra celor care au suferit-o, cu consecințe asupra

soluțiilor politice abordate mai târziu. Incapacitatea de compromis cu alți actori politici, văzuți ca „dușmani ireductibili", renunțarea la negocieri ca instrument politic, o anume lipsă de suplețe, un discurs politic care se prezintă ca un amestec de precepte morale, deziderate și refuz al realității. Un exemplu ar fi negarea corectitudinii alegerilor, de principiu, în situația unei lipse de informații care să confirme sau să infirme aceasta. Aspectul semnificativ din punctul de vedere al eficienței practicii politice al acestei „rigidități" este poziția distinctă, constituirea unei alternative, vizibilitatea pregnantă în câmpul politic, într-o perioadă când caracterul fluctuant al evenimentelor, instituțiilor și pozițiilor introduce o confuzie care blochează orice dinamică a opozițiilor.

Acest segment, nesprijinit de o majoritate a societății, a pierdut disputele pentru tranșarea chestiunii puterii în perioada „neinstituțională" a luptelor politice ce au urmat căderii lui Ceaușescu, când nu a reușit să se impună în stradă. Ce s-a întâmplat la Praga, Budapesta, Varșovia, Sofia nu s-a întâmplat la București. Cu lideri despre care lumea auzea pentru prima dată, fără structuri, cu programe care abia se scriau și nu avuseseră când să rezoneze în societate, acest segment al clasei politice („resuscitații") a trebuit să se recunoască înfrânt în disputa sa cu supraviețuitorii nomenclaturii. Dar înfrângerile au venit și în alegeri, atât în cele din 20 mai '90, când lipsa de timp a fost cronică, dar și în 1992 (după un *intermezzo* favorabil în februarie 1992), când cauza — dincolo de ceea ce spun statisticile și sondajele cu privire la preponderența electoratului provenit din marea industrie și din așezările rurale și care votează cu puterea și stânga — o regăsim în abordarea problematicii societății românești într-o viziune *antecomunistă,* și nu una *posteomunistă,* cum obligau rigorile electorale.

7. Segmentul care întregește clasa politică românească nu provine din trecut, unul recent sau îndepărtat. Aparține

exclusiv lumii politice apărute după decembrie '89. Toate partidele numără printre cadrele, simpatizanții, aderenții lor fragmente ale acestui segment. El se impune tot mai pregnant, pe măsură ce vechile generații pierd pozițiile dominante. Prea puțin marcate de amprenta ideologică proprie segmentelor 1 și 2, aceste grupuri politice (formale sau informale) acoperă treptat zonele de influență, pârghiile de decizie, exercită, direct sau indirect, o putere reală la diferite eșaloane.

Cine sunt nou-veniții care se integrează clasei politice? Din ce zone sociale apar? Căror categorii profesionale le aparțin? Ce cultură politică au și ce competență? „Rezervorul de cadre" al partidelor îl constituie intelectualitatea. <i Intelectualitatea tehnică pare mai determinată să se afilieze clasei politice. De aici se recrutează noua clasă a întreprinzătorilor, dar și o bună parte a cadrelor partidelor. O statistică asupra extracției și stadiilor membrilor parlamentului în cele două legislaturi ar oferi cifre exacte. Aici, un rol determinant îl joacă pierderea rolului social al intelectualității tehnice. întâi, cea umanistă, care se vede marginalizată de dinamica răsturnărilor sociale. Cei din profesiunile liberale își părăsesc vechile ocupații, fie motivați de interese de tip politic, fie grav atinși de deprecierea competenței lor în noile condiții.

Participarea intelectualilor la viața publică a făcut obiectai unor aprinse dezbateri în tot estul și centrul Europei. Nu întâmplător. în această regiune, *inteligheția* s-a văzut implicată în roluri care-i depășeau limitele proprii. A trebuit să suplinească inexistenta clasă mijlocie, societatea civilă etc. Supradimensionarea rolurilor *inteligheției* a produs efecte diferite sub regimurile comuniste. în România, a produs la o parte dintre intelectuali o mentalitate izolaționistă, la alții una acomodantă, de compromisuri parțiale și demisii față de putere. A lipsit exact mentalitatea „militantă" și de contacte multiple cu societatea. Memoria colectivă înregistrează participarea semnificativă la extrema dreaptă a elitei intelectuale interbelice (Nae lonescu, Mircea Bliade, Emil Cioran, Nichifor Crainic etc.) și, când nu, absența dezbaterilor politice. E de presupus că existența în perioada interbelică a unor puternice grupări de stânga și/sau liberale ar fi dus mai târziu la o abordare diferită a politicului. A se vedea rezistența intelectuală, atât în interiorul unor partide comuniste (unde, în genere, au început reformele sistemului, promovate exact de acești intelectuali „agățați" de ideologii de stânga), cât și în afara lor (mai ales după 1968, când iluzia reformării din interior s-a prăbușit). Cert este că, după o scurtă perioadă de politizare intensă în prima jumătate a anului 1990, intelectualii și-au pierdut interesul pentru politic și s-au întors la poziții ante-'89.

8. Cele trei segmente — „supraviețuitorii", „resuscitații", „nou-veniții" — invocă legitimități diferite. Evident, prima legitimitate este aceea conferită de participarea la răsturnarea regimului trecut. Toate cele trei segmente pretind a fi purtătoare ale valorilor mulțimii răsculate. Primele două segmente își conferă o alta, secundară, preluată din trecutul propriu. Segmentai 1 provenit din nomenclatură invocă experiența sa în afacerile statului. Legitimitatea segmentului 2 își are rădăcinile în luptele politice din anii '40, în regimul monarhic constituțional uzurpat de ocupație. La acestea se adaugă și perioadele petrecute în gulag, ca deținuți politici, deci ca apărători ai valorilor politice ale democrației. Calitatea de singuri purtători ai acestor valori le conferă în ochii proprii, dar și în cei ai unei părți a electoratului, o altă legitimitate. Segmentul 3 se vede legitimat tocmai de neparticiparea la istoria românească a ultimelor decenii. Nici măcar în mișcări de disidență civică sau intelectuală. Generații și grupuri pragmatice, capabile să con-

struiască viitorul, mai puțin dispuse să se cantoneze în confruntările istorico-ideologice. Legitimarea acestor ultim-veniți este conferită tocmai de lipsa complexelor și rădăcinilor, de faptul că se prezintă ca purtători ai valorilor politice și nepolitice ale prezentului.

Clasa politică este terenul disputelor a trei grupuri sociale diferite. Lor le corespunde aproximativ o structurare pe generații. Extracția, mentalitățile, abordările și praxisul sunt diferite, adesea contrastante. Putem nota deci caracterul ei eterogen. Partidele însă nu marchează aceste diferențe. Dincolo de doctrine, de opțiunea politică, experiențe diferite coabitează în același partid. Doar *grupurile* conservă aceste diferențe. Ele acționează atât în interiorul partidelor, cât și în afara lor. Partidele s-au constituit nu atât în jurul unor programe sau pentru a reprezenta interese ale unui grup social, ci în jurul unor lideri impuși *ad-hoc,* personalități politice de conjunctură, împinse în față de evenimente etc. Fiecare partid își are radicalii, ideologii ireductibili, moderații și pragmaticii lui. Personalizarea extremă a vieții politice, a mecanismelor de decizie și de funcționare a partidelor face ca structurile clasei politice să fie de natură tribală. Personalizarea vieții politice, pe fundalul unui paternalism congenital, dă măsura multor fenomene și blocaje ale clasei politice. Structurile aproape lipsesc. Acest fapt — pe lângă că indică situația de fapt a acestui important grup social de care depinde societatea românească — se constituie într-o frână în calea emancipării clasei politice. Cu structuri puține, nefuncționale, cu o cultură politică democratică deficitară, clasa politică gravitează în jurul câtorva lideri, „părinții fondatori" ai clanurilor lor.

9. Clasa politică nu este încă structurată și e destul de putirinurr^roasăpentru a acoperi corru3kxit^ite^robJernelor cu care se confruntă societatea. Ea începe totuși să-și raa-

tlifeste interese specifice de grup ca întreg. în raport cu alte grupuri sociale: întreprinzătorii, de pildă. Pot fi identificate reflexe comune, atitudini proprii, dincolo de apartenența la un subansamblu sau altul, că se află în opoziție sau la putere, în centrul sau la periferia sistemului. Chiar dacă nu posedă o conștiință de sine, putem anticipa că, odată cu dobândirea acestei conștiințe de sine, vom înregistra emanciparea clasei politice de multiplele sale servituti de astăzi.

(Sfera politicii, anul I, nr. 11, noiembrie 1993)

MECANISM CU REPETIȚIE

1. Teama unei clase politice ține adesea loc de „legi istorice". Nu trebuie să căutăm foarte adânc pentru a observa că reformele regimului Kâdâr au fost consecința sperieturii trase de nomenclatură în octombrie 1956. Mulțimile pe străzi, armata fraternizând cu insurgenții, clădirile guvernamentale în flăcări, agenții poliției secrete și aparatcici linșați au lăsat amintiri de neuitat liderilor comuniști. Prioritatea absolută a regimului Kâdâr a fost: „Să nu se repete 1956!" Contractul social tacit de la începutul anilor '60 (prin care s-a oferit societății o viață decentă din punct de vedere material și toleranță în schimbul acceptării regimului) a fost produsul acestei amintiri. Raporturile dintre elita guvernantă și societate au fost reglate pentru treizeci de ani în Ungaria de revoluția din 1956. O vorbă a lui Stendhal se confirmă astfel: „Popoarele Europei au parte de atâta libertate cât îndrăzneala lor smulge fricii." Sensurile acestei sentințe acoperă și frica guvernanților de reacția violentă a supușilor, și capacitatea unei societăți de a se dezbăra de frică în relația cu puterea, singura atitudine care o ferește de tiranie...

De ce i-a fost frică nomenclaturii românești? Temerile mari ale comuniștilor români au fost: societatea, amestecul Moscovei și partidul însuși. în raporturile nomenclaturii cu societatea, un element determinant l-a constituit mesianismul. Bolșevicii s-au considerat inițiați în secretele istoriei, avangarda revoluției mondiale, care va înlătura exploatarea

omului de către om etc. „Secretul" lor era cunoașterea „legilor obiective ale istoriei". Se adaugă instrumentul pentru cucerirea puterii absolute: partidul leninist[1]. în raporturile ni societatea, bolșevicii se vedeau înconjurați de o societate ostilă, „profană" (neinițiată în secretele și sensul istoriei), tradițională, care se opunea „revoluției". Sentimentul acestei izolări era cu atât mai puternic, cu cât pentru populația românească bolșevicii au fost niște venetici, impuși de ocupant. Ei au adus nenorocirile modelului sovietic (proprietatea colectivă, colhozuri, ideologia ateistă etc), într-o civilizație care demonizează străinul (trăsătură a mentalității românești apărute în secolele al XVII-lea-al XVIII-lea, odată cu fanarioții și războaiele purtate pe teritoriul de azi al României, îndelungi și repetate ocupații ale armatelor străine, introducerea relațiilor capitaliste, având, și ele, origine străină și care bruscau vechile relații autohtone de tip agrar). Teroarea declanșată de comuniști la sfârșitul anilor '40 este produsul fricii. Insularizarea și alienarea în raport cu societatea a micului grup de bolșevici care a capturat puterea cu sprijinul ocupantului străin și practica mecanismului tradus într-un voluntarism având ca obiect întreaga societate au fost reflexele acestei frici. în raporturile cu Moscova, comuniștii români au avut o lungă și penibilă experiență. Dictatul Cominternului asupra acestora data încă din 1918 și viza programul și politica internă și externă, dar și selecția cadrelor. Comuniștii români au trăit într-o dublă periferie: în raport cu societatea și cu centrul moscovit. Imixtiunile lui Bela Kun, Gheorghi Dimitrov, Manuilski etc. au constituit una dintre cauzele principale ale luptelor fracționiste care au măcinat partidul. Mulți lideri PCR, refugiați în URSS, au fost executați în anii '36-'40[2]. Teama de imixtiunea Moscovei a

[1] KennethJowitt, *The Leninist Phenomenon,* în *The Extinction,* 1992, pp. 9-12.

[2] Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii,* pp. 9-21, 27-32.

cunoscut episoade tensionate după luarea puterii, mai ales în anii '49-'53, '56-'60, '65-'69, '85-'89. Pe cât de fracturat a fost *leadership-ul* comunist în perioada 1921-1952, pe atât de „strâns unită în jurul secretarului general" a fost conducerea PCR după anii '50, cu scurte *intermezzi,* ca în 1958 sau 1968, care nu au amenințat în nici un fel „unitatea conducerii", obsesie de durată a nomenclaturii autohtone[3]. Teama de imixtiunea Moscovei a determinat psihologia cetății asediate, amenințate continuu de pericole externe (fie că ele vin dinspre societate, fie din afara granițelor). Această psihologie a fost una dintre sursele importante ale regimului neostalinist din anii '70-'80.

în anii '60, teama se redefinește. Fenomenul va avea efecte importante: întâi, va duce la tentativa de a ajunge la un consens cu societatea, de a ieși din izolare (1962-1968). Apoi, va produce fenomenul invers, când va avea loc blocarea tentativelor de reformă internă (1970-1974). Condiționată de aceeași teamă față de societate, PCR a revenit la vechile sale practici izolaționiste, securizante. Biroul Politic s-a temut să iasă dincolo de limitele dogmei monopolului puterii. Frica era alimentată de conștiința vinovată a propriului trecut (insignifianța, poziția marginală în perioada postbelică, aservirea față de Comintern, represiunea din anii '48-'62). Odată cu august 1968, când neparticiparea României la invadarea Cehoslovaciei aduce regimului popularitate, dialogul cu societatea e considerat inutil. Suportul societății va fi obținut prin agitație naționalistă și manipularea sentimentelor antisovietice (lărgit apoi și cu alte ținte: maghiarii, evreii, Occidentul etc). Dialogul cu societatea a fost amânat. El nu se va realiza, de fapt, niciodată. Frica nomenclaturii față de imixtiunea Moscovei și față de societate configurează o elită izolată, pradă propriilor sale complexe, de care nu a scăpat până la prăbușire.

[3] Michael Schaffir despre *Faction anxiety in Romanian Politics, Economics and Society,* p. 66.

2. Revendicarea principală a insurgenților din decembrie 1989 a constituit-o eliminarea nomenclaturii. A fost o revoluție îndreptată împotriva elitei guvernante, în condițiile unei contraelite inconsistente (opoziția). Nonelita (societatea) a reușit, pe termen scurt, să aibă un grad înalt de coeziune. (Caracterului egalitarist al revoluției îi corespunde apoi cea mai redusă circulație a elitelor înregistrată de regimurile postcomuniste. *In România [...] there has been little circulation of the elite in terms of personnel. The change of regime meant that the somewhat marginal former nomenclatura moved into the center of the power and displaced a few, the most discredit cadres.* „în România, rotația cadrelor alese din rândul elitei a fost redusă. Schimbarea regimului a însemnat că doar câțiva dintre foștii nomenclaturiști marginalizați au ajuns în centrul puterii, înlocuind câteva dintre cadrele cele mai discreditate"[4].

Nomenclatura a reușit (în ciuda vărsării de sânge ordonată chiar de aceasta) să-și conserve majoritatea pozițiilor.

Care sunt temerile elitei guvernante după 1989? Am văzut deja rolul pe care l-a avut frica pentru nomenclatură, sentimentul de nesiguranță, izolarea, complexele sale, influența mare asupra deciziilor pe care le-a luat. O precizare: elita guvernantă post-'89 nu este identică cu nomenclatura; conține și alte segmente. Membrii fostei nomenclaturi (legați și astăzi prin interese, contacte, mentalități asemănătoare, experiențe comune, legături de rudenie) constituie în cadrul acestei elite elementul dominant ca număr, cultură politică și influență. Elita guvernantă conservă multe trasatori ale nomenclaturii. Temerile sale sunt, în mare parte, identice:

[4] han Szelenyi în *Eastcrn Europe in Revolution,* edited by Ivo BanacfSocial and Political Landscape, Central Europe, p. 228.

a) *Teama de a fi răsturnată printr-o revoltă.* Elita guvernantă românească se află în situația celei ungare după revoluția de la Budapesta. Sperietura din 1956 este retrăită în România după decembrie 1989. Ea a realizat că nu poate conserva monopolul puterii (cum, în alt context, a reușit Kádár). Reformismul în cadrul sistemului comunist a fost depășit de evoluțiile din toată Europa Centrală și de Est, ca și de radicalismul revoluției. Reușind să-și conserve puterea — după sacrificii rituale (execuția soților Ceaușescu, procese televizate, interdicția PCR etc), în scopul de a-i pacifica pe insurgenți —, nomenclatura și aliații ei au trecut la o politică de transformări graduale, menită să micșoreze pericolul unei noi revolte. Această politică se încadrează, până la un punct și pentru o vreme, în limitele politicii duse de Kádár și Gorbaciov. Nomenclatura, devenită elită politică, trece de la logica guvernării prin unanimități la logica majorității. De la dictatul tuturor la dictatul a 51%, mai puțin costisitor și mai fezabil. Miza este aceeași ca în Ungaria și Polonia după '56. Să nu se repete 1989! Toate atitudinile și deciziile elitei guvernante țintesc scăderea mobilizării populației, marginalizarea grupurilor concurente. Puterea păstrează același caracter ocult din anii '80, instituțiile democrației sunt adesea o fațadă (maladie și a altor regimuri în tranziție) care nu-și îndeplinesc scopul pentru care sunt create. Are loc o continuă manipulare a opiniei publice, se menține aceeași mentalitate că elita guvernantă este ceva diferit față de societate, cu interese specifice, cu o știință de a guverna distinctă de a celorlalți etc. Sursa principală a anxietății acestei elite vine dinspre societate. Căutarea unui contract social (de tip Kádár) s-a impus ca o consecință a schimbării logicii guvernării, dar și a priorității absolute a elitei guvernante: păstrarea puterii.

b) *Teama de propriul trecut.* Altă sursă a fricii, după cea totală, biologică din decembrie 1989, este trecutul. Complicitatea la politica lui Ceaușescu, privilegiile care au separat-o de societate au determinat decizia celor care fuseseră in preajma puterii și care aveau o șansă de a supraviețui politic după revoluție: tiranicidul. Acest act a avut, în plan simbolic, rolul de a-i separa de propriul lor trecut politic, un act menit să marcheze discontinuitatea într-o situație revoluționară. Avatarurile nu s-au oprit aici, episoadele imputabile numără misterul teroriștilor, a sute de victime dispărute în condiții neelucidate, apoi expedițiile minerești, evenimentele din martie 1990 de la Târgu Mureș etc. Răspunderea guvernanților — care este una dintre regulile democrațiilor — pentru toate aceste evenimente nu funcționează. Dar teama este prezentă.

c) *Teama de deschidere.* Nomenclatura a trăit între '48-'89 izolată, străină de societatea pe care o guverna. Au lipsit structurile intermediare. Societatea nu a participat la deciziile nomenclaturii. Ea a fost redusă la o masă de manevră, dar și societatea, ea însăși, s-a rezumat să fie o masă de manevră, arătând semnele „morții aparente" pe care a practicat-o de câte ori s-a aflat în primejdie ori sub ocupație (Mihai Ralea). Noul context politico-social obligă elita guvernantă să-și redefinească raporturile cu societatea. Șocul din 1989 a distrus toate structurile formale ale vechiului regim. S-au păstrat legăturile informale; ceea ce corespunde tradițiilor patronal-clientelare. Dezetanșeizarea sistemului politic, participarea diferitelor segmente la sfera publică, apariția presiunilor de jos care se adaugă celor deja practicate (de sus) schimbă complet mediul politic. Un clivaj între conservatorismul și izolaționismul elitei guvernante opus dinamismului unor părți tot mai largi ale societății se profilează. Sursa lui este teama pe care grupul dominant din cadrul elitei guvernante o are față de societate, văzută și astăzi ca realitate exterioară, sursa tuturor pericolelor. Deschiderea, dialogul, compromisul nu corespund mentalității elitei guvernante.

Teama față de societate produce politica reticentă, de schimbări parțiale, marginale și lente. Acest tip de politică este la un pas de instaurarea unui regim autoritar. Când Ceaușescu a ales să facă pasul înapoi spre un regim neostalinist, el răspundea temerilor nomenclaturii că deschiderea, politica de liberalizare ar fi atras pierderea monopolului puterii. Acest reflex este intact, funcționează și după '89. Când elita guvernantă s-a simțit amenințată în pozițiile sale hegemonice, a recurs la violență. Ea va părăsi puterea în mod pașnic numai dacă se va simți în siguranță fără să dețină controlul asupra societății. Și dacă folosirea violenței va însemna pericole mai mari decât retragerea pașnică.

d) *Teama de a fi țap ispășitor.* Altă sursă a temerilor este că va fi făcută răspunzătoare pentru violențele, afacerile politice dubioase, corupția ultimilor ani. Violențele, de exemplu, au izbucnit în condițiile diminuării controlului și ale apariției unei alternative. Metoda practicată a fost instigarea unui segment al societății asupra altui segment, concomitent cu manipularea resentimentelor și temerilor populației. Jean Delumeau scrie[5], citându-l pe G. Bouthol: „sentimental de insecuritate este o cauză a agresivității" și continuă: „Colectivitățile neiubite ale istoriei pot fi comparate cu niște copii lipsiți de dragoste maternă și sunt situate [...] într-un echilibru instabil în societate; de aceea și devin clase primejdioase. Așadar, menținerea în inconfort material și psihic a unei categorii de dominați este, cu o scadență mai mult sau mai puțin depărtată, o atitudine sinucigașă din partea grupului dominant. Acest refuz al iubirii și al «relației» ajunge să nască negreșit frica și ura." Dacă disconfortul populației nu a încetat pe durata dictaturii, nici nomenclatura nu s-a bucurat de „încrederea, stima, respectai, iubirea supușilor". De unde aplecarea „firească" spre folosirea forței în rezol-

[5] *Frica în Occident — O cetate asediată,* p. 32.

varca chestiunilor publice. Orice revendicare, solicitarea unui drept, orice grup care s-a configurat în afara propriilor sale slructari — elita guvernantă le-a considerat dușmănoase și surse ale micșorării puterii sale. Astăzi, lucrurile nu s-au schimbat prea mult. Tratamentul de care se bucură opoziția, diferite jurnale sau intelectuali ori grupuri care critică puterea relevă acutizarea sindromului de nesiguranță și teamă pe care elita guvernantă îl manifestă în relațiile cu ceilalți, în ciuda câștigării unei suficiente legitimități prin două scrutinuri, Constituție, deținerea puterii economice etc, teama nu a dispărut. Caracterul conservator-antireformist al grupului de interese dominant se află în continuarea conservatorismului clanului Ceaușescu. Acesta a blocat reforma, pentru a nu fi silit să împartă puterea sau chiar s-o piardă în folosul altui grup. Teama de deschidere îmbracă diferite forme: moderate sau radicale, simple sau sofisticate, deschise sau oculte, și e prezentă în toate actele de guvernare. Dezmeticită, încercând să construiască un suport real în societate, elita guvernantă este decisă, mai presus de orice, să supraviețuiască. Condiția *sine qua non* este deținerea pentru o vreme a puterii politice. Timpul este necesar pentru a organiza transformarea ex-nomenclatarii dintr-o clasă de birocrați, salariați privilegiați ai statului, în proprietari, într-o elită „normală", într-o burghezie cu atributele dintotdeauna ale acestei clase. Fenomenul nu este nou, s-a produs în Anglia după „glorioasa revoluție", în Franța între teroare și restaurație etc.

f) *Teama de utopie.* O trăsătură interesantă este caracterul antiutopic al acestei grupări. După ce a pierdut (între 1956-1968) credința mesianică în revoluția mondială, în „viitorul luminos al omenirii", în misiunea proletariatului, nomenclatura s-a transformat pretutindeni într-o clasă parazitară, lipsită de orice program. Singurul obiectiv rămas a fost păstrarea exclusivistă a puterii. Guvernarea a devenit o tehnică,

un joc de sumă zero. Ultima gardă a comunismului târziu l-a servit pe dictator, fără să fi crezut în viziunea propagandistică ce se livra oficial societății. Unul dintre personajele din anturajul lui Ceaușescu, și care i-a rămas fidel până în ultima zi, ne declara (mie și lui Vladimir Tismăneanu, vara trecută) că, după părerea lui, comunismul și-a epuizat resursele cam din 1977. „Era terminat, ne-a spus, și trebuia trecut la altceva." E de presupus că acest punct de vedere era împărtășit și de alți membri ai nomenclaturii. După ce a dispărut regimul totalitar, în incapacitate de a mai instrumenta viziuni utopice, elita guvernantă nu mai are ofertă politică. Ea a devenit de-a lungul timpului, din mesianică, cinică și, din cinică, pragmatică. Fără o dimensiune strategică, dezideologizată, antiutopică, ea lasă altor forțe politice această dimensiune. Puterea, din această perspectivă, este o administrare a resurselor și o sumă de tehnici de guvernare, control, influență, manipulare; toate având un aspect strict tehnic-cantitativ. După presiunea exercitată de planurile cincinale, construirea societății socialiste multilateral dezvoltate, după proiecte ambițioase de ajungere din urmă a țărilor dezvoltate, după repetate salturi înaiflte și revoluții (tehnico-științifică, agrară, energetică etc), după ambiția de a juca un rol mondial, ex-nomenclatura e epuizată, refuză orice angajare și prospecție a viitorului. De unde, și caracterul ei tern, lipsit de imaginație.

In concluzie, elita guvernantă postcomunistă manifestă temerile nomenclaturii azi „dispărute", în fapt metamorfozate. Descifrând reflexele, comportamentul ei politic, putem întrevedea nu doar ce va fi, ci, mai ales, câteva dintre resorturile istoriei recente.

(Sfera politicii, nr. 29-30, iulie-august 1995)

DESPRE ELITE

Compoziția socială a clasei suprapuse după 1989 și-a modificat segmentele din care este alcătuită. Nomenclatura poseda, înainte de revoluție capital politic (vezi Pierre Bourdieu, distincția capital social-cultural etc). Ascensiunea socială era condiționată până în 1989 de apartenența la PCR, celorlalți le erau blocate carierele și accesul la decizii, resurse și influență publică. Alternativele la această regulă a contraselecției elitelor erau extrem de restrânse. Capitalul politic (apartenența la PCR) a fost decisiv până în 1989; după acest moment, a devenit un handicap în măsură mai mare sau mai mică, în funcție de vizibilitatea, poziția ierarhică și gradul de însușire a unei profesiuni distincte de „ocupația" de aparatcic. De altfel, au supraviețuit dezintegrării PCR, la niveluri sociale echivalente celor deținute înainte de revoluție, persoanele, grupurile cu calificare profesională superioară. Numai acestea au reușit convertirea vechiului lor capital politic în altul: economic sau managerial. Restul membrilor aparatului de partid și administrativ (local sau guvernamental) s-a declasat. Ei se plasează pe poziții inferioare celor deținute în regimul Ceaușescu, uneori părăsind nu numai nivelurile centrale, înalte, dar și pe cele medii, populând zonele pasive, lipsite de influență și relevanță ale societății românești postcomuniste. Din guvernanți, s-**au** transformat în guvernați, din dominatori, ei sunt astăzi dominați de noua elită. Numai o cercetare sociologică atentă poate determina

proporția în care membrii vechii elite (nomenclatura) au reușit conversia în noua elită. Desigur, fiecare țară din fostul bloc sovietic prezintă situații diferite, în funcție de evoluția regimului politic intern și de stadiul reformelor la data prăbușirii regimului.

f Ipoteza mea este că, acolo unde recrutarea elitelor s-a făcut pe criterii mai mult profesionale decât de clasă, deci unde contraselecția a operat mai puțin, conversia nomenclaturii spre noua elită a fost mai largă și mai facilă. în consecință, procesul de schimbare, de reforme este mai adecvat, cuprinzând zone mai largi ale societății.

Membrii ierarhiei politice — calificați profesional — sunt mai puțin rigizi dacă au alternativă convenabilă. Dacă își pot îmbunătăți condițiile de viață și-și pot asigura un grad mai înalt de siguranță în afara nomenclaturii și în afara vechiului sistem. Explicația este că ei își pot conserva privilegiile, standardul și într-un mediu politic schimbat. Dacă recrutarea elitelor s-a făcut pe criteriul fidelității față de liderul partidului sau față de patronii locali, pe criterii de clasă și de îndoctrinare, atunci personalul elitei rezultat astfel riscă — la orice modificare a sistemului sau în urma căderii vârfurilor care l-au recrutat — să-și piardă pozițiile, fără posibilitatea de a le păstra sau recupera ulterior. Conservatorismul elitei rezultat din contraselecție își găsește explicația în acest punct. Sprijinitorii din aparatul de partid și guvernamental ai regimului Ceaușescu din anii '80 au fost recrutați din anii '50, când Ceaușescu era secretar al CC al PMR, însărcinat cu cadrele. îi datorau cariera și i-au fost devotați. Cei care, între timp, și-au diminuat devotamentul sau chiar au renunțat să-l sprijine s-au recrutat din pătura celor mai instruiți. Au aparținut primei generații a intelectualității tehnice și umaniste, care se impune în anii '60. Ei au fost frustrați de politica de cadre a lui Ceaușescu, interesat în siguranța puterii sale, și nu în integrarea elitei profesionale în structurile decizionale. Era

o linie în sens invers decât cea urmată de Kâdâr după 1963, sau de Gierek în anii '70, sau de Gorbaciov după 1985. Elita politică românească alcătuită din *aparatcici* semicalificați, care-și datorau privilegiile exclusiv voinței „patronului", s-a manifestat ca gruparea cea mai conservatoare din blocul sovietic. Ea a recurs la violență, știind că pentru ea nu există alternativă și căderea lui Ceaușescu duce la declasarea lor socială.

Elita profesională a „noii clase" a privit revolta populației urbane cu speranța că prăbușirea dictaturii „de familie" va debloca pozițiile-top din ierarhie și va crea oportunități pentru a beneficia de capitalul profesional acumulat. Interesul acestei „noi noi clase" a fost de a converti în avantaje materiale acest capital și de a accede la poziții superioare celor deținute până atunci, în principal spre zone unde cantitatea de resurse distribuite era mai mare,.. Definim „noua nouă clasă" în România: pătura socială a celor cu instrucție superioară, apăruți pe piața forței de muncă spre sfârșitul regimului Gheorghiu-Dej. Ea se distinge de „noua clasă" — așa cum a defini t-o Miloyan Djillas în celebra sa carte cu același titlu din 1957 — printr-un grad de ideologizare scăzut, printr-o instrucție superioară. *...The major challenge faced Romanian party during 1955-1965 — the integration of the political elite and the new social stratum created by its significantly successful breakthrough and industrialization program*[1]. „...Principala schimbare la față a partidului din România în anii 1956-1965 — includerea elitei politice și a noii pături sociale create ca urmare a succesului programului de industrializare" scrie Jowitt. Să mai citățm și un alt cercetător al „democrațiilor populare":... *Theparties had been substantially altered by the influx of new generation of officials and graduates whose motivation was pragmatic [...]*

[1] Kenneth Jowitt, 1971, p. 173.

rather than ideologica!'.[...] The communistparties of the Stalin era were staffed of the new class composed mainly of workers' cadres and veterans of the pre-war party (Comintern — *S. T). Now they were giving away to the «new new class» of specialists, managers and scientists. The revisionist idea, that «modern» socialism can be established only by the intellectuals [...]penetrated to the topmostparty level.* Partidele s-au modificat puternic, datorită influxului noii generații de funcționari și absolvenți, având o motivație mai curând pragmatică [...] decât ideologică. [.'..] Partidele comuniste din epoca lui Stalin includeau în starurile lor noua clasă, alcătuită, în principal, din cadre muncitorești și veterani ai partidului din epoca antebelică. Acum, reflectau cu privire la «noua nouă clasă» de specialiști, manageri și tehnicieni. Ideea revizionistă că socialismul „modern" nu poate fi construit decât cu intelectuali [...] ajunsese până la cel mai înalt nivel al partidului".[2] Regimul de la București a optat, la mijlocul anilor '70, pentru varianta stalinistă a recrutării elitei, dând prioritate criteriilor de clasă și creând o elită patrimonială, ideologizată și ineficientă, parazitară și coruptă. Ea a periferizat elitele profesionale, creație a regimului comunist de altfel, considerându-și amenințate pozițiile de concurența acestora. Consecința a fost că accesul acestor elite concurente de alt tip în structurile decizionale a fost blocat. Care a fost situația în celelalte țări din blocul sovietic am schițat deja. Un singur aspect mai trebuie amintit. între ..noua clasă" și „noua nouă clasă" s-a realizat o integrare, ele au conlucrat, s-a încheiat un pact (tacit) pentru împărțirea puterii. Pactul le-a garantat primilor — pentru o vreme — pozițiile (care, de multe ori, s-au transferat în privilegii echivalente pentru rude), iar nou-veniților accesul la decizii și resurse. Compromisul istoric al lui Jânos Kâdâr, în zona elitelor, asta a însemnat.

[2]Francois Fejto, 1971, (p. 241, engl. v.).

în România, accesul la decizii al elitelor profesionale s-a petrecut după căderea „noii clase". Intelectualitatea tehnică și managerială era în parte integrată în sistem (în schimbul sprijinirii programului de industrializare și construcții al dictatorului), dar nu a avut acces la deciziile strategice, și a beneficiat de o parte neglijabilă din resurse (alocate programelor menționate și „noii clase"). „Noua clasă" a dispărut odată cu sistemul. Membrii ei, în funcție de parametrii descriși mai sus, s-au replasat. Convertirea vechiului capital politic fiind extrem de dificilă, ea încearcă să se transfere în zone unde are acces, în principal economice. „Noua nouă clasă" este beneficiara căderii „noii clase". Ea s-a constituit ca un segment distinct în anii '60, a ocupat un spațiu social propriu (îl definesc tot în termenii lui P. Bourdieu), din ce în ce mai larg, în anii '70-'80. Odată cu 1990, ea devine grupul de interese cu cel mai mare acces la decizii și-și alocă cele mai multe resurse. Ea a reușit convertirea în absența unei contraelite care să provină din afara sistemului politic comunist, să aibă rădăcini în societatea civilă, în economia secundară sau societatea paralelă. în Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria, contraelita, constituită în anii '70, a concurat serios pretențiile „noii noi clase" de a deveni grupul hegemon și i-a barat ascensiunea spre însușirea surplusului realizat de forțele productive (cel puțin, între 1990 și 1994). Acolo, conflictul politic și economic se desfășoară între aceste două grupări. Forțele lor sunt aproximativ egale și sunt echivalentul penetrării societății și consistenței capitalului economic (indiferent de sursa lui). Victoriile stângii din ultimii doi ani sunt victoriile „noii noi clase", ale elitei profesionale care, înainte de anii '90, a împărțit puterea cu vechea „nouă clasă".

în România, „noua clasă" nu a acceptat să împartă puterea cu nici un alt grup. Liberalizarea din anii '60 a fost concretizarea pătrunderii la nivelurile decizionale a unor

elemente ale „noii noi clase" (manageri, funcționari calificați, ingineri). Ponderea lor a fost suficient de limitată, pentru a nu rezista contraofensivei acelei părți din aparat necalificată și dependentă de un patron. Ideologizată, ea nu avea șanse de carieră în cazul unei concurențe deschise cu „noua nouă clasă". Ei și-au găsit în Nicolae Ceaușescu, fostul secretar cu cadrele, un patron sigur. Să amintesc că și Stalin fusese secretar al PCUS însărcinat cu cadrele. Prioritățile politicii lor de cadre — ca principală sursă a puterii personale — au fost identice. Generația Brejnev și generația Ceaușescu au fost ultimele valuri ale „noii clase".

{Sfera politicii, nr. 34, ianuarie 1996)

DIN NOU DESPRE ELITE

Cine alcătuiește astăzi clasa noilor proprietari? Burghezia — o vom defini astfel—: apare în. condiții mult mai dilicile decât în Ungaria, Iugoslavia sau Polonia. Cauza este politica economică a regimului precedent în anii '70 — și, mai ales, '80, când s-a recurs la supercentralizarea și concentrarea deciziilor și a resurselor. în anii '70, regimul a încercat „un nou salt înainte", adică un program de investiții masive în două-trei industrii, menit să realizeze un *take-off* desprinderea de condiția de țară subdezvoltată într-un timp scurt. în anii '80, odată cu eșecul acestui proiect, Ceaușescu s-a lansat în plata datoriilor externe. Dificultățile crescânde, devenite acute după 1984-1985, nu l-au dus spre schimbări ale managementului economic. Soluția lui a fost de a concentra și mai mult deciziile la nivelul unui număr extrem de redus de persoane. Soluția abordată de nomenclatura altor țări din blocul sovietic a fost de a descentraliza, de a reduce rolul statului și al planificării, de a introduce parțial mecanisme de piață în formarea prețurilor, de a tolera o economie paralelă care răspundea unor cereri specifice pe care economia de comandă nu le putea satisface. Aceste măsuri au permis în acele țări apariția unor pături la periferia sistemului cu o oarecare autonomie economică, care au deprins în timp „știința afacerilor". La căderea comunismului, aceștia au alcătuit nucleul noii burghezii postcomuniste. Dacă înainte de '89 ei se ocupau de propriile lor întreprinderi,

ca o ocupație secundară, ei devin acum patroni *full-time*. Acestei categorii i se adaugă foștii directori de întreprinderi, care părăsesc industria statului pentru propriile lor firme sau își însușesc prin diferite metode întreprinderile pe care le-au condus. O altă categorie care se integrează acum sunt experții, specialiștii, cei cu înaltă calificare, care gravitează mai ales în jurul firmelor străine sau mixte pentru a-și vinde „capitalul profesional" la un preț cât mai ridicat. Ultima categorie care îngroașă rândurile burgheziei în Europa postcomunistă sunt cei veniți din exil.

Tabloul acesta prezintă variații semnificative de la țară la țară. Acolo unde s-au introdus reforme, ca în Ungaria, Polonia, Iugoslavia, noua burghezie a apărut relativ repede, s-a adaptat condițiilor schimbate, și-a făcut simțită influența — pozitivă — asupra tranziției și a exercitat presiuni importante asupra deciziilor politice în direcția reformelor spre economia de piață și integrarea cu Occidentul. în țările comuniste „conservatoare", acest strat social a fost aproape inexistent, rămânând ca reforma să fie înfăptuită de birocrație, de stat. Cum exista o veche tradiție a statului ca agent al modernizării, situația este „normală". Presiunile de jos, din afara administrației, au stârnit reacția negativă a birocrației, sub argumentul apărării intereselor statului, au marginalizat noua clasă de întreprinzători, considerând-o ca pe un potențial focar de putere alternativă. România este un exemplu al acestei linii.

Noua burghezie nu este omogenă, între segmentele ei există o rivalitate și diferențe de interese adesea marcate. Marea burghezie conectată cu statul, cu cercurile bancare, cu piețele externe privesc cu neîncredere prestația economică a micilor întreprinzători, afacerile de familie etc. Cei care și-au constituit afacerile în afara economiei statului comunist, cu capitaluri proprii, percep negativ eforturile foștilor directori de a-și însuși întreprinderile statului,

percepând-o ca pe o concurență neloială, ei neconsiderând grupul ex-directorilor ca pe o veritabilă burghezie, ci socotindu-i pe aceștia, mai curând, ca pe niște „îmbogățiți de război", profitori ai unei conjuncturi. Ei își manifestă scepticismul cu privire la capacitatea directorilor de a supraviețui în condițiile liberei concurențe și-i acuză de frânarea procesului de privatizare, de o influență negativă asupra ritmului reformei, ca elemente conservatoare, care beneficiază de economia-hibrid din anii '90. Și unii, și alții se regăsesc pe platforma comună a refuzului aplicării principiului *restitutio in integrum* a vechilor proprietăți, care ar micșora „porția" burgheziei postcomuniste în cadrul privatizării și ar aduce concurențe în plus pe piață. Un alt punct al acestei alianțe *sui-generis,* al coincidenței — mai bine zis — de interese este poziția ex-directorilor și întreprinzătorilor particulari în legătură cu privatizarea în masă. Ei se opun, în speranța că întreprinderile vor fi vândute pe piață și și le vor putea însuși prin licitație, cumpărare etc. în România, cum burghezia are o pondere scăzută, opoziția ei la privatizarea în masă nu a fost foarte puternică, așa cum s-a manifestat în alte țări ex-CAER (vezi aceeași analiză pentru Ungaria, Polonia, Rusia, în Ivân Szelenyi and Szonja Szelenyi, *Post-Communist Elites in Eastern Europe,* „Introduction").

Influența burgheziei asupra altor segmente ale societății variază, atât în raport cu aceste segmente, cât și în timp. Tendința este ca influența ei să crească, întâi asupra factorului politic, supus unei presiuni tot mai accentuate de a opera decizii în interesul burgheziei. în România, burghezia nu ia o linie liberală, ea fiind conectată și dependentă de stat, și preferă coabitarea cu birocrația, de care este adesea tutelată. Afacerile se desfășoară de la o vreme nu numai prin intermediul birocrației, dar și al clasei politice. Reunirea acestor interese s-a făcut printr-o dublă mișcare, de apropiere a politicienilor de cercurile de afaceri și a cercurilor de afaceri

de instituțiile politice, partide în principal — cu un accent față de cele aflate la putere. Parlamentul se afla mai puțin în vederile cercurilor de afaceri, deși sporadic apar critici, ale marii burghezii mai ales, cu privire la lipsa unei legislații adecvate. *Lobby-\x* financiar-bancar, comercial sau productiv acționează prea puțin în direcția parlamentului și excesiv în direcția guvernului. Este o orientare bine precizată spre executiv, dublată de o cvasiignorare a legislativului.

Efectivele burgheziei românești s-au format, în marea lor majoritate, din largi segmente ale nomenclaturii, pe de o parte, iar, pe de alta, din intelectualitatea tehnică. Din zona profesiunilor liberale, există un procent semnificativ, dar mai redus; cauza o găsim în disparitatea veniturilor, a poziției sociale, a amplasamentului profesional în ianuarie 1990, care înseamnă atât profesia (compatibilă în grade diferite cu economia de piață și cu cererea pentru anumite meserii), cât și aria profesională, contactele cu instituțiile autohtone sau externe etc. Pentru nomenclatura și intelectualitatea tehnică, plasarea s-a făcut relativ simplu. O specificare pentru nomenclatură: cei cu pregătire strict ideologică s-au văzut în imposibilitate de a-și converti „experiența". Cei cu experiență managerială au părăsit zona politicului, pentru a „se obscuriza" în zona afacerilor. Burghezia românească, spre deosebire de Ungaria sau Polonia, nu putea să apară înainte de '89. îmbogățiții din afaceri sub regimul trecut aveau o existență clandestină, periferică și reprezentau cazuri izolate, care, adesea, odată descoperite, erau deferite justiției, iar averile confiscate, chiar dacă nu se făcea dovada infracțiunilor și ilegalităților în acumulare. Procesul apariției noii burghezii are rădăcini extrem de reduse în anii '80 (invers ca în Ungaria și Polonia), de aceea dinamica este aici mult mai pronunțată decât între elitele politice și/sau cele culturale.

Circulația elitelor în mediul politic prezintă *trend-mi* diferite, în comparație cu alte țări, este mult mai redusă, predominant fiind fenomenul de reproducere a lor, pe ansamblul elitelor. O comparație între cele trei elite (economică, politică, culturală) indică, așa cum am văzut, anumite modificări, în zona politicului, regăsim cea mai redusă circulație, reproducerea este masivă, iar circulația se referă exclusiv la schimbarea eșalonului personalului politic și administrativ, avem deci o simplă mișcare pe verticală, pentru unii descendentă (clanul Ceaușescu și clienții lui), pentru alții ascendentă, dinspre eșaloanele 3-4 ale nomenclaturii vechiului regim spre vârful actualei clasei politice. Personalul guvernamental, al partidelor majorității parlamentare a cunoscut cea mai scăzută circulație. Partidele din opoziție prezintă două tendințe: (a) cele care reproduc structurile antebelice și imediat postbelice, personalul de la vârful acestor partide aflându-și autoritatea și legitimitatea tocmai prin apartenența la vechea gardă; (b) cele care nu revendică o tradiție ante-'89 și care-și recrutează personalul din rândurile intelectualității umaniste, manageriale și tehnice. O concluzie preliminară: în partidele majorității parlamentare, fenomenul de reproducere a elitelor este dominant, în vreme ce, în cele din afara acestui segment, circulația elitelor (deși limitată) este fenomenul dominant.

Elitele culturale sunt cele mai conservatoare, cultura este un proces cu un grad mai mare de inerție (vezi Gramsci). Cultura se află în perioada recuperărilor, cunoaște deci un moment conservator, de întoarcere spre trecut, de integrare a valorilor ignorate sau marginalizate. Nu se observă semne că ne aflăm la sfârșitul acestei partide, dimpotrivă, tendința se consolidează. Prioritatea pare a fi acum anihilarea disparităților, găsirea unui echilibru, regăsirea organicității, după fracturile produse de represiune și cenzură, de monologul ideologic. Dinamica instituțională este minimă, legislația se schimbă foarte încet, ca și alte tipuri de reglementări. Personalul elitei culturale este, în mare, același și ocupă cam

aceleași poziții dinainte, exercită o influență egală în întindere ca înainte de 1989. Este o situație paradoxală; era de așteptat ca prefacerile cele mai mari să apară aici, circulația elitelor să fie cea mai intensă. Constatăm că autoritatea culturală este exercitată de aceleași persoane, iar administrația culturii a suferit modificări de personal minime. Un rol major îl are, în crearea acestei situații, centralizarea instituțiilor de cultură și învățământ, încă anexe ale administrației de stat.

Intre cele trei elite (economică, politică și culturală) relațiile sunt determinate de câțiva factori. Primul: nici în zona economicului, nici în cea a politicului, nici în cea a culturii nu s-au format ante-'89 contraelite. înainte de a avansa, să definim ce este o contraelită. Contraelită se deosebește de disidență, rezistența anticomunistă, prin aceea că are propriii ei lideri, propriul sistem de valori, un program propriu, dar, mâi ales, are propriile structuri; altfel spus, este *instituționalizată.* Iile creează în interiorul unei societăți dominate de elita guvernantă propriile ei instituții, și aceste instituții contestă instituțiile oficiale, legitimitatea și pe liderii lor. „Noul evoluționism", articolul lui Adam Michnik, din 1977, punea în termeni tranșanți această chestiuneși propuneaconstituirea unei societăți paralele cu cea oficială, în care instituțiilor statului să le fie contrapuse instituții ale societății civile. A fost o tactică benefică, ce a dus la Solidarnosc etc. în acești termeni, putem spune că numai Polonia și-a constituit o contraelită. în celelalte țări ale blocului, nu a fost depășită faza disidenței, a rezistenței individuale anticomuniste.

De ce nu s-a format o contraelită în România? Premise au fost. Principala condiție pentru formarea contraelitelor este ca vechea elită să degenereze. Acest fenomen se produce când vechea elită se închide și nu mai cooptează, din rândurile nonelitelor și subelitelor, elementele de valoare. Or, contraselecția a fost regula recrutării elitelor în anii

'70-'80. Era normal ca, în afara elitei guvernante, elementele blocate în carieră, capabile profesional, să se regrupeze în afara lor, să producă o alternativă. Fenomenul (care este miezul teoriei elitelor în formularea lui Vilfredo Pareto) s-a derulat în Polonia, unde elementele dinamice ale muncitorilor au format o contraelită. în Ungaria, Kâdâr a dus o politică de cooptare ale elitelor culturale (cu capital de cunoaștere, în termenii lui P. Bourdieu). Efectul a fost dublu: un regim reformist, ce reprezenta nu numai interesele aparatului de partid, dar și ale categoriilor profesionale cu înaltă calificare, a elitelor culturale. în final, tranziția s-a produs în Ungaria mai neted și datorită acestei politici de cadre. în Polonia, nerecrutarea elementelor de valoare în elita guvernantă a dus la apariția unei opoziții puternice și a unei contraelite ce ralia elementele de valoare ale noilor generații care nu-și găsiseră loc în structurile regimului. A rezultat declinul *(degenerarea,* în termenii lui Pareto) vechii elite, a aparatului comunist, paralel cu afirmarea contraelitei. în România, recrutarea cadrelor a urmat *trend-v* polonez; cu toate acestea, nu s-a format o contraelită, nici măcar o opoziție care să înfrunte regimul. Au lipsit alți factori. Și au fost, în schimb, prezenți factori de natură inhibitorie: cultura politică, tradiția istorică și structura socială dominant rurală. în ciuda unui proces de degenerare pronunțat al elitei guvernante românești în anii '80, fenomenele conexe ale unui asemenea proces, cum le descrie Pareto, nu s-au produs. Configurația elitelor românești de azi este determinată de acest fapt. Reproducerea elitelor este fenomenul dominant, în vreme ce circulația lor este limitată și relativ periferică. Elita economică și cea culturală exercită o influență redusă asupra elitei politice, totuși cea economică are, între limite fluctuante, un impact. Elita politică, pe mai vechiul *trend* al întâietății factorului politic din regimurile comuniste, își

subordonează în mare măsură celelalte elite și face eforturi de a le menține sub control.

Un element care determină raporturile dintre diferitele elite îl constituie recrutarea lor. Constatăm diferențe semnificative între gradul de supraviețuire în aceleași poziții, mai ales în elita economică, și dinamica superioară a circulației elitelor politice. Deși redusă în comparație cu circulația elitelor politice în Ungaria, de pildă, în raport cu celelalte elite din societatea românească, circulația este mai pronunțată. Mecanismele pe care și le-a instituit (scrutinuri electorale, congrese etc.) permit o mobilitate mai accentuată a personalului, în ciuda caracterului oligarhic, ierarhizat al partidelor, și votului pe lista care blochează apariția unor noi lideri, a unei alternative politice, a unor grupuri și programe. Elita economică cunoaște o circulație pe orizontală, personalul managerial migrând din sectorul de stat spre cel privat în poziții echivalente, dar pe ansamblu este o „rotire a cadrelor". *Background-ul* acestor manageri indică prezența lor în poziții medii și înalte în cadrul economiei planificate în vigoare până-n 1989.

Considerațiile de mai sus sunt aproximări empirice, fără a fi dublate de o cercetare sociologică riguroasă. Ea ar trebui deschisă, întrucât problema elitelor, a celor care iau decizii pentru societatea românească este de maxim interes. Nu doar academic, ci, mai ales, politic.

(Sfera politicii, nr. 35, februarie 1996)

VIOLENȚA ȘI COMPROMISUL

Une societe ne vit et ne prospere que si elle etablil enlre Ies groupes d 'elite une veritable collaboration. D'une maniere ou d'une autre, Velite doit etre une, enpensee et en action, sur Ies metiers essentiels.
RAYMOND ARON

Alternativa la negociere, dialog, compromis este violența. Ea rezultă din intenția de a adjudeca puterea prin eliminarea celorlalți pretendenți. Compromisul definit din punct de vedere moral și intelectual are o conotație negativă. O judecată empirică asupra compromisului și a felului în care acționează indivizii ar indica o suită nesfârșită de compromisuri pe care fiecare le face cu ceilalți. In contrast, discursul moral sau intelectual dezvoltă o retorică radicală anticompromis. Când acest tip dc discurs este dominant în politică, se ajunge la polarizarea societății, la blocaj, la violență.,Anomia unei societăți este și consecința lipsei de dialog dintre elite și contraelite, dintre elitele politice, elitele intelectuale și cele economice. Negocierea este principalul instrument al politicii. Compromisul nu înseamnă încetarea confruntării politice. Ci doar așezarea confruntării pe reguli acceptate de societate, pe transparența acestora și respectarea procedurilor. Când forțele politice nu se află în contact, când ele nu-și negociază zonele de acțiune și influență, funcționarea societății devine haotică. în epoci de tranziție,

dinamismul transformărilor cere o riguroasă „impersonalizare" a regulilor de joc și practica insistentă a negocierii și compromisului. Asta, din cauză că instituțiile sunt fragile, iar câștigurile democratice se realizează dificil și nu sunt decât într-un târziu — dacă sunt — ireversibile. Refuzul dialogului, negocierii și compromisului ca instrument politic este o boală a copilăriei clasei politice.

Aceste gânduri mi-au fost trezite de faptul că, în aprilie 1994, se împlinesc cinci ani de când în Polonia s-a încheiat „masa rotundă". S-au aflat față în față statul autoritar și societatea. O prăpastie de netrecut traversa Polonia: de o parte comuniștii, care renunțaseră la ipocrizia „democrației populare" pentru a instaura legea marțială în 13 decembrie 1981, de cealaltă parte imensa majoritate a populației, reprezentate de Solidarnoșc. în 1988, Polonia se afla — în urma refuzului populației de a colabora și a incapacității regimului de a mobiliza societatea — într-o criză și mai adâncă decât cea din 1980-1981.

Situația Poloniei părea fără ieșire. O societate polarizată. O putere care nu avea bază socială^ singura bază a puterii ei fiind armata și nomenclatura. De cealaltă parte, o societate care întorsese spatele regimului și trăia în structuri paralele și a cărei voință politică nu era în nici un fel reprezentată în structurile de decizie. Două lumi, care nu comunicau. Polonia se prăbușea și nimic nu părea să oprească această cădere. Jadwiga Staniszkis scria cinci ani mai devreme, în 1984, că Polonia este blocată pentru că elita (comunistă) și contraelita (opoziția) nu sunt suficient de mature pentru a negocia ieșirea din criză. Pe de o parte, birocrația de partid refuza să treacă la reforme radicale de teamă de a pierde și mai mult controlul asupra societății pe care îl redobândise în decembrie 1981. Pe de altă parte, Solidaritatea gândea în aceiași termeni maniheiști, autoritari: *they had not developed a really pluralistic way of thinking;*

they had not got a training in democratic political culture „ei nu dezvoltaseră un mod pluralist de a gândi; nu aveau experiența culturii politice democratice", de care aveau nevoie pentru a conduce infinit de complexa problemă a tranziției de la un sistem autoritar la unul democratic. Dacă ar veni la putere, Solidaritatea ar conduce Polonia de o manieră autoritară, conchide Jadwiga Staniszkis. Blocajul Poloniei la jumătatea anilor '80 se datora incapacității elitelor de a dialoga. Dacă în 1981 „anticomunismul de cavernă" al Solidarității (cum îl definește chiar unul dintre liderii legendari, Adam Michnik), ca și dogmatismul intolerant al nomenclaturii nu putuseră ajunge un compromis (ambii actori fiind convinși că el este imposibil), în 1988-1989 ambele elite, după experiența istorică nefastă a stării de asediu (care a însemnat un dublu eșec — și al elitei, și al contraelitei), s-au așezat la masa tratativelor. Ele au început la 6 februarie și au durat două luni. în aprilie, este încheiat, în fața camerelor TV, un acord care prevedea legalizarea Solidarității și a partidelor politice, alegeri libere (parțial pentru Seim, total pentru Senat), libertatea presei etc. Ambele părți câștigaseră câte ceva — unii o minimă legitimitate și un suport în societate, ceilalți intrarea în competiția pentru putere. Scopul „mesei rotunde" a fost de a debloca situația. Pentru compromis, a fost nevoie ca ambii parteneri să fie pregătiți să-l facă. Polarizarea societății nu avea cum să rezolve inflația, locurile de muncă, locuințele, mizeria etc. Pentru dificilul parcurs al tranziției, era nevoie de o participare importantă a societății la crearea unei mase critice. Tranziția nu poate fi făcută de unii împotriva altora sau numai de sus în jos ori numai de jos în sus, prin greve și demonstrații, prin manifeste, literatură și discursuri morale. Uriașul efort al tranziției solicită încrederea populației în elite (deci legitimitatea puterii), capacitatea populației de sacrificii, ca și competența liderilor de a oferi soluții și de a avea rezultate concrete.

„Masa rotundă" a fost un *challenge* dur pentru ambele părți. Unii doreau să iasă cu bine dintr-un trecut dificil de justificat (lovitura din decembrie 1981 și criza societății), alții doreau ca trecerea de la un regim la altul să se facă pașnic.

Scenariul compromisului a apărut întâi printre intelectualii disidenți. Chestiunea era de a împiedica statul-partid de a conduce societatea în mod dictatorial. în condițiile în care comunismul părea ireversibil, autolimitarea obiectivelor opoziției democratice era dovada lucidității. Renunțând la mijloacele violente de acțiune împotriva regimului, ei au preferat mobilizarea societății, constituind înăuntrul acesteia o lume paralelă, care trăia în afara realității oficiale. Astfel se limita acțiunea realității oficiale. Astfel se limita acțiunea statului-partid, iar societatea își urmărea propriile ei obiective: lărgirea zonelor din afara controlului statului. Treptat, societatea civilă s-a amplificat până la gradul la care puterea oficială s-a văzut izolată. Numai recurgerea la legea marțială a restabilit (parțial și pentru scurtă vreme) controlul. După ce a eșuat și cu această ultimă metodă, puterea a fost obligată să se așeze la masa tratativelor.

Astăzi, constatăm succesul rezistenței societății față de statul-partid. Strategia „evoluționistă" (Michnik), a „revoluției autolimitate" (Kuron, Geremek) s-a folosit de continua chemare la negocieri și nonviolență. Scenariul compromisului istoric a apărut printre intelectualii anticomuniști lucizi, care au înțeles că scopul este demontarea sistemului și că întârzierea în discursul radical (pe care tot ei l-au folosit o vreme de câte ori a trebuit), strict intelectual și moralist, duce la izolare și eșec. Rațiunea pentru care au abordat negocierea și compromisul a fost una strict practică: ieșirea din blocaj a Poloniei. Grupurile moderate din ambele părți au realizat că tranziția neviolentă, negociată este preferabilă unei înfruntări deschise. „Viziunea mea asupra compromisului se bazează pe convingerea că, aflându-se în fața unor

realități complexe, democrația pluralistă necesită compromisuri", scria Michnick în 1988, după ieșirea din închisoare.

Anii '80 au fost anii maturizării elitelor politice poloneze. Michnik scria atunci: „Jaruzelski trebuie să ia o decizie: să fie recunoscut de istorie ca omul care a introdus legea marțială sau ca acela care a fost arhitectul noului compromis." Nu întreaga opoziție se plasa pe această poziție, au existat confruntări puternice între cei care optaseră pentru dialog și cei care considerau că numai o înfruntare directă a statului-partid putea duce la instaurarea unui regim democratic. Linia „compromisului" a câștigat, iar în Polonia trecerea de la dictatură la democrație s-a realizat pașnic, fără a se recurge — de o parte sau de alta — la violență.

Pentru a înțelege acest lucru, e suficient să observăm ce s-a întâmplat în România, unde nici nu s-a pus chestiunea unui compromis. Prima cauză a fost lipsa partenerilor. Actorii dramei au fost o elită agresivă și o societate pasivă. Elita politică comunistă a adoptat o poziție radicală, în lipsa unei contraforțe, a unui partener care să-i impună negocierea. E suficient să ne amintim, de exemplu,,apelul făcut de Ceaușescu pentru intervenție militară a țărilor Pactului de la Varșovia în august 1989, pentru a împiedica instalarea guvernului Mazowiecki. Societatea românească nu și-a făcut simțită prezența și voința decât cu rare prilejuri (1977 mișcarea Goma, 1977 Valea Jiului, 1979 Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România, noiembrie 1987 Brașov, activitatea câtorva disidenți). Ea nu a impus lideri care să aibă destulă autoritate pentru a vorbi în numele ei. Prin incapacitatea societății de a se autoorganiza și a-și impune obiectivele, „societatea secundă" (Elemer Hankiss) nu a obligat statul-partid să se angajeze într-o negociere. Atâta vreme cât putea guverna dictatorial, fără ca o contraforță să-i limiteze acțiunea, *the decisions-makers* au preferat să utilizeze dictaUira. Societatea are partea ei de răspundere în eșecul

politic din decembrie, când a trebuit să recurgă la violență pentru a răsturna regimul politic totalitar al lui Ceaușescu. Altfel spus, dacă societatea ar fi articulat din timp o rezistență împotriva dictaturii totalitare a familiei Ceaușescu și și-ar fi constituit o „societate secundă" (economică, intelectuală, politică mai ales), trecerea de la un regim la altul s-ar fi realizat fără victime. Lipsa alternativelor și a partenerului a făcut ca România să fie singura țară din fostul bloc sovietic unde această schimbare s-a făcut cu victime omenești. Decalajul de timp, inexistența unei elite politice alternative și a unei societăți experimentate în confruntări și negocieri politice, în crize și rezolvarea lor au produs multe dificultăți în anii care au urmat.

„Rolul elitelor în tranziție este esențial. Tranziția (ca și guvernarea) nu se poate realiza decât în situația în care elitele conlucrează între ele, renunțând la pretenția de a se exclude reciproc, fizic și politic. Schumpeter (în *Capitalism, Socialism and Democracy)* nota acest lucru printre condițiile reușitei democrației. Este și una dintre lecțiile pe care exemplul polonez îl ilustrează.

(Sfera politicii, anul III, nr. 16, aprilie 1994)

MAGNA CEARTA

Societățile moderne cu mare stabilitate politică și perioade de lungi de progres au undeva în trecutul lor un contract, într-un moment critic al istoriei lor, s-a făcut compromisul istoric care a dus la conlucrarea elitelor, prin recunoașterea reciprocă a legitimității intereselor lor și necesara limitare a acestora de interesele celorlalți.

Magna Charta a inaugurat acest mod de rezolvare a conflictelor de interese. în 1215, baronii impun *Common Law* regelui Ioan Plantagenet la Runnymede. Pe această înțelegere, care era în fond garantarea unor, libertăți în paralel cu limitarea puterii centrale, a stat Anglia mai bine de trei sute de ani, până la încheierea altui contract. Lucru întâmplat în 1688-1689, când elitele engleze rivale, după un război civil și O restaurație, au căzut de acord să-1 invite pe tron pe Wilhelm de Orania. Scopul: asigurarea echilibrului dintre aceste elite. Acest fapt *marked the begining of the tradition of limiiedpolitical contest under established rules of the game which characterized the British regime ever since* „a marcat începutul tradiției competiției politice limitate de reguli stabilite ale jocului, caracteristice regimului britanic de pe atonei"[1].

Asemenea înțelegeri au fost debutul unor epoci de stabilitate și progres în Suedia, Olanda, Elveția etc, în secolul

[1] Lowell Field, John Highely, *Elites and non-elites,* 1980.

al XIX-lea. în Europa Centrală, cea mai cunoscută este probabil cea încheiată în 1867 între burgheziile și aristocrațiile austriacă și maghiară, pe care s-a fondat Imperiul austro-ungar. A urmat o perioadă de *spectacular economic, social, political development* „de dezvoltare economică, socială și politică spectaculoasă"[2], în care Ungaria trece de la periferia la semiperiferia sistemului capitalist.

România cunoaște și ea un astfel de pact, în 1866,.,Monstruoasa coaliție" a fost o alianță între *landlords* si burghezie. Cauzele care au produs-o au fost echilibrul de forte dintre cei doi parteneri și slăbiciunea statului în raport cu statele din jur. Cele două mari grupuri de interese au preferat să ajungă la o înțelegere. Era reeditarea scenariului „glorioasei revoluții" din Anglia 1689, în care lui Carol de Hohenzollern îi revenea rolul jucat două secole mai devreme de Wilhelm de Orania. Prin Constituția din 1866, se puneau bazele statului modern, se stabileau regulile jocului politic. Compromisul a fost un schimb: drepturilor politice (libertatea presei și a întrunirilor publice, existența partidelor etc.) impuse de liberali le-a corespuns votul cenzitar impus de conservatori. Marile probleme care se puneau atunci clasei politice erau: asigurarea stabilității politice, integrarea în Europa, garanții diplomatice, independența. Toate acestea, pentru a încerca soluționarea înapoierii țării. Or, aceasta nu se putea realiza fără o fermă stabilitate politică. A fost mai practic și mai cuminte din partea elitelor să realizeze o înțelegere între ele, decât să se conteste reciproc. S-a preferat formula compromisului, care a asigurat (nu fără crize și replieri) perioada cu cel mai rapid progres din istoria României. Imaginea negativă a „monstruoasei coaliții" este un clișeu fără acoperire și care ignora aportul esențial pe care aceasta l-a adus perioadei de

[2] Elemer Hankiss, *East European Alternatives.*

rapidă modernizare ce a urmat. „Monstruoasa coaliție" este unul dintre marile succese ale clasei politice românești.

Epoca deschisă de colapsul regimurilor comuniste obligă la o rediscutare a problemei stabilității politice, ca element obligatoriu pentru asigurarea reușitei proiectului democratic, în paralel cu startul unei perioade de progres menite să rezolve problema dintotdeauna a societății românești: înapoierea. Cine nu reușește să demareze acum procesul modernizării se surclasează pentru o lungă perioadă, cu consecințe incalculabile pentru acele societăți care-și iau asemenea riscuri. Or, stabilitatea politică, așa cum ne-o dovedesc exemplele istorice enumerate mai sus, obligă la un act întemeietor de tipul *Mggna Gharta.* Fără o înțelegere, România va fi o țară instabilă din punct de vedere politic și social. Democrația va rămâne un deziderat, o fațadă de instituții fără conținut real. Weimarizarea regimului politic se observă de pe acum. Rezolvarea înapoierii se va amâna măcar până la apariția unei noi generații de oameni politici.

Chestiunea practică pe care o pune realitatea politică românească este dacă un compromis între elita guvernantă și contraelită (opoziție) este posibil. Dacă este preferabil pentru contraelită să continue efortul de excludere de pe scena politică a elitei guvernante și a intereselor pe care le reprezintă. Sau ar fi de preferat o formulă de tip *Magna Charta.* Există actorii unui asemenea pact? Este opoziția destul de articulată pentru a oferi și impune o asemenea înțelegere? Este contraelită sigură de ponderea ei în societate, reprezintă ea interese radical diferite de cele ale elitei guvernante? Pe cine reprezintă „puterea", care este ideologia, *trend-ul* ei? Ea a fost adusă la guvernare de păturile cele mai puțin instruite, de electoratul rural, de funcționărimea de stat, de proletariatul industrial. Pot acestea să asigure depășirea înapoierii, lansarea țării pe o traiectorie care să asimileze standardele Europei occidentale? în jurul elitei guvernante există

o zonă dinamică unde apar noi interese economice, prin conversia unei părți a birocrației în noua clasă managerială. Reprezintă elita și contraelita interese radical diferite? Democratizarea și integrarea pot fi realizate de o elită contra celeilalte? Elita și contraelita au conștiința a ceea ce reprezintă ele ca grupuri de interese?

In România, căderea regimului comunist nu a coincis cu o radicală schimbare a elitelor guvernante. Circulația elitelor a fost insuficientă. Ex-nomenclatura deține poziții importante, se privatizează dinamic, devine prin actul guvernării, dar și prin folosirea oportunităților oferite de pozițiile de decizie, noua burghezie (vezi descrierea aceluiași fenomen: Hankiss și Szelenyi pentru Ungaria, Wesolowski și Tarkowski pentru Polonia, Zaslavskaia pentru Rusia). Chestiunea este: raportul de forțe dintre elită și contraelita permite o abordare radicală a tranșării puterii? Contraelita este capabilă să elimine de pe scena politică grupurile de interese? Prezintă con-* traelita un dinamism economic și politic superior elitei guvernante și grupurilor ei de interese? Dacă ea poate angaja această luptă de excludere, atunci cu ce mijloace (pașnice sau revoluționare), cu ce costuri sociale? în cât timp ar atinge acest scop? în jurul nostru, dinamica reformelor este mult mai ridicată. Continuarea războiului politic dus până la capitularea adversarului creează pentru România riscul să rămână o țară subdezvoltată încă un secol. Dacă va mai exista pe hartă în caz de eșec al reformei.

Cele două elite politice sunt despărțite de o prăpastie. Nici una, nici cealaltă parte nu au făcut nici un gest de micșorare a distanței. Elita guvernantă s-a baricadat în „niet", manevrând o campanie de ariergardă politică și economică, tinzând la eliminarea contraelitei (cum s-a întâmplat, de exemplu, în 13-15 iunie 1990), în vreme ce opoziția (civică, politică, intelectuală, economică) e dezbinată și nu reușește să gestioneze coerent lupta pentru dobândirea puterii

politice. Ea nu are forța de a-și impune voința asupra deținătorilor puterii, de a determina elita guvernantă să recurgă la compromis. Logica și scopurile contraelitei nu țintesc atât circulația elitelor, deci înlocuirea actualei elite de contraelita, cât eliminarea elitei guvernante. Am putea spune că scopurile celor două elite sunt aceleași: eliminarea celuilalt.

într-o clasificare a elitelor, Lowell Field și John Higler *(Elites and Nonelites,* 1980) enumera patru tipuri: *desunified elites* „elite dezbinate" (acestea produc instabilitate po-' litică, războaie civile, crize politice, regimuri autoritare etc.)r.^ *elite unificate parțial, elite unificate ideologic* (de tip fascist sau bolșevic) *și consensual unified elites* (elite unificate consensual). Numai ultimul tip asigură stabilitatea regimurilor politice, funcționarea democratică a sistemelor politice, evoluția pe linia progresului. Nu se cunoaște nici un exemplu în care democrația și progresul să nu aibă la bază *consensual elites.* Ele apar treptat, în Anglia la sfârșitul secolului al XVII-lea, în SUA un secol mai târziu. Procesul nu este ireversibil. Franța a cunoscut mai multe tipuri de elite în ultimele secole. Italia postbelică a cunoscut, de asemenea, un balans între elite dezbinate și parțial unificate. Prăbușirea primei republici este un exemplu tipic de elite dezbinate care au încercat să se excludă reciproc.

România are astăzi elitele dezbinate, sursă sigură de crize politice și instabilitate, premisă certă a rămânerii României la periferia sistemului capitalist. A nu depăși această situație este un pericol mortal pentru țară. Este momentul să se ajungă la un acord între elită și contraelita, măcar pe problemele esențiale ale României? De pildă, acelea care definesc interesul național, orientarea prooccidentală a țării, proprietatea, regulile jocului politic...

Chestiunea de fond în legătură cu „compromisul istoric" care asigură stabilitatea politică și mersul reformei este dacă există parteneri pentru a-l încheia; apoi, dacă aceștia sunt

dispuși să renunțe la încercarea de a se distruge recipoc și să instituie reguli precise ale jocului politic... Revoluția nu s-a terminat. Problema centrală a oricărei revoluții — puterea politică nu a fost tranșată. Revoluția se va termina când se va realiza un sistem de circulație a elitelor, suficient de dinamic și de sigur. Se pare însă că este nevoie de câteva eșecuri și experiențe ratate, de timp, pentru ca elitele să nu aibă încotro pentru a supraviețui, moment în care vor ajunge la un acord sau vor dispărea. Un cunoscut sociolog, Călin Anastasiu, spunea la un recent seminar: „România se află înaintea «mesei rotunde», cum era Polonia în 1988." în același seminar, alții au susținut că ne aflăm în fața unei crize de proporții. Traiectoria României depinde, pe termen mediu și lung, de consensualizarea elitelor politice, așa cum s-a întâmplat în toate democrațiile.

(Sfera politicii, anul III, nr. 18, iunie-iulie 1994)

MASA CRITICĂ

Societățile est- și central-europene au făcut repetate tentative, în ultimele două secole, să se modernizeze. Mai multe generații de politicieni reformatori și câteva revoluții au încercat acest lucru, dar au eșuat, fie din cauze interne, fie din cauze externe (războaie, ocupații).

înapoierea a fost principala trăsătură a acestor societăți și rămâne și după colapsul comunismului. La sfârșitul anilor '30,, când burgheziile naționale se prăbușesc sub totaljtarismele europene, societățile central-europene sunt prea slabe pentru a rezista. Ele, cu anumite diferențe, prezentau tabloul unor societăți rurale, cu societăți civile precare, slab urbanizate, cu procente importante de analfabetism etc. Statul era puternic, în tradiția acestor țări, iar societatea și individul, lipsite de putere. Elitele acestor țări duceau un mod de viață occidental, regimurile politice împrumutau unele dintre trăsăturile celor occidentale, dar nu constituiau societăți articulate. Erau lipsite de tradițiile politice ale separației puterilor în stat, chiar dacă prezentau uneori Constituții cu caracter democratic. Ele nu au reușit să anuleze distanța care le separa de Occident. Tentativele lor de a trece de la periferia și semiperiferia sistemului capitalist în centrul lui au eșuat.

Când, în 1944, trupele sovietice ocupă toată această zonă, ele impun și modul de producție „comunist" și controlul total al societății de către partidul unic. Comunismul s-a impus

în societăți înapoiate, încă țărănești, folosind mitul modernizării. Naționalizările, colectivizarea, distrugerea oricărei autonomii de grup sau individuale ținteau concentrarea tuturor resurselor în acest scop. Astăzi, după aproape o jumătate de secol, decalajul dintre societățile central-europene și Occident a crescut. Comunismul a produs falimentul acestor societăți, lăsându-le, după colapsul din 1989, într-o stare de dezechilibru și înapoiere. în fața lor, ca și acum două sute de ani, stă aceeași sfidare: modernizarea.

La sfârșitul secolului al XVI l-lea, modernizatorul lumii occidentale este burghezia. E o clasă care s-a format independent de stat, a determinat dezvoltarea unei puternice societăți civile, cu orașe, universități, piețe și comerț liber, asociații, Biserică și justiție independente. Odată ce a deținut o putere financiară suficientă, burghezia și-a impus — prin reforme, revoluții și contracte — voința politică. Statul a fost limitat, iar puterile cu care era învestit, separate. Chestiunea este dacă societățile est- și central-europene posedă în epoca postcomunistă o asemenea clasă, capabilă să impună modernizarea. Două precizări: 1) în o parte dintre țările fostului bloc sovietic, la mijlocul anilor '60, au fost inițiate reforme. Aceste regimuri s-au transformat, din totalitare (control absolut asupra societății, stat maximalist), în autoritare (lăsând autonomie unor părți ale societății, pluralism al formelor de proprietate, descentralizare, relaxare a cenzurii etc). în aceste zone autonome, s-a dezvoltat o societate civilă, au apărut grupuri de interese etc. Aici s-a pregătit tranziția. 2) în România, reforma începută odată cu cele din celelalte țări ale blocului sovietic (la jumătatea anilor '60) a fost stopată în anii '70. S-a urmat o politică de strict control al societății, de omogenizare a ei. Aceasta a făcut ca situația la „punctul zero" (1989) între aceste țări să fie diferită. Societatea românească de astăzi nu a dezvoltat din timp

zone ale societății civile, grupuri de interese etc. România a ieșit din totalitarism uniformizată, omogenă, înapoiată.

Să descriem puțin această societate. România este astăzi o societate rurală (în 1990, 47% din populație locuiește în afara orașelor, cât Franța la 1830). Structura socială este a unei societăți înapoiate. La fel, structura proprietății. Ken Jowitt — pe modelul lui Max Weber — descrie acest tip de societate ca *status society* (pentru a o opune celei de tip occidental, *class society),* o societate de statut, unde legăturile de sanguinitate-rudenie sunt dominante Valorile acestui tip de societate sunt: ierarhia, paternalismul, legăturile se realizează pe verticală (spre deosebire de Occident, pe orizontală), stabilitatea, personalizarea (în contrast cu impersonalismul tipului de relație occidental, bazat pe contract, proceduri și legi), autarhia, suspiciunea în raport cu civilizația urbană, neîncrederea față de bani și valorile burgheze, fatalismul etc. (Kenneth Jowitt, *The Legacy of the Leninism,* dar și George Schopflin, *The Political Tradition of Central Europe).*

Curba modernizării se reia la sfârșitul secolului al XX-lea. Cu ce sorți de izbândă? Cine va produce această modernizare? Societatea românească, într-un efort colectiv? Un anumit segment al ei, elita politică sau burghezia *in stătu nascendf!* Guvernanții sau guvernații? Există o predispoziție spre schimbare în societate, sau este o problemă restrânsă la cercurile intelectuale? Există forțe în societate care să aibă interesul și puterea de a impune transformări structurale? E posibilă constituirea unei mase critice (așa cum a constituit-o burghezia în ultimele trei secole în Occident) care să determine aceste transformări? Metamorfoza societății românești dintr-una pasivă, tradițională, închisă, într-una dinamică, deschisă, modernă este posibilă? A fost revoluția din 1989 *big-bang-u* pentru declanșarea acestui proces? E nevoie de alt *big-bang,* fie și de alt tip (economic, politic)? Modernizarea

se va realiza de la sine, prin mersul inerent al istoriei (citește: circulația capitalurilor, globalizarea informației, caracterul planetar al sistemului economic, care nu lasă nimic în afară și integrează treptat piețele), sau e nevoie de un efort, de o strategie, de cristalizarea unor raporturi pe plan intern? Cum va trece societatea românească de la periferia sistemului mondial capitalist la semiperiferia și apoi în centrul lui?

Acestea sunt sfidările societății românești la sfârșitul secolului al XX-lea. Lor trebuie să le răspundă elitele postcomuniste. O primă observație: spre deosebire de o parte a țărilor central-europene — care și-au constituit în ultimii douăzeci de ani elite intelectuale, politice, economice capabile să înfrunte sfidarea modernizării —, România pornește în această competiție după un prelungit regim stalinist, care a împiedicat crearea acestora. A doua observație: crearea grupurilor de interese, a diferențierilor sociale, constituirea elitelor se produce în România *după* prăbușirea regimului comunist, și nu *în timpul lui* (ca în alte țări).

De constituirea masei critice reformatoare depinde astăzi procesul de modernizare și bascularea raportului de forțe conservatorism/reformism.

Masa critică în stare să determine transformări de esență este încă departe de a se forma. Burghezia românească de astăzi este fragilă, fără conștiința identității sale. Privită cu neîncredere, ea nu se află în postura de a-și impune valorile. Pe de altă parte, burghezia se naște în condiții dificile. Zona principală din care provine este interregnul stat/societate, pe măsura dezetatizării proprietății. Birocrația se divide (ca și boierimea pe la 1830), o parte rămâne o birocrație administrativă și continuă administrarea statului. O alta, birocrația managerială, se convertește la economia de piață și alimentează noua burghezie. Pe cale de constituire, burghezia rămâne dependentă de stat, iar emanciparea sa se va

produce numai atunci când ponderea, experiența, puterea sa economică vor putea rivaliza cu cele ale statului. Este în tradiția țărilor central-europene ca burghezia să fie astfel. în aceste societăți, statul a jucat un rol modernizator, de introducere a relațiilor capitaliste. Spre deosebire de Occident, unde burghezia s-a format în afara statului. Burghezia, pentru a se dezvolta, pentru a rezista concurenței și a-și asigura măcar piețele interne, are nevoie de stat. Așa apare situația aparent paradoxală că, în loc să lupte pentru limitarea acțiunii statului, burghezia din fostul bloc sovietic susține deocamdată statul, conviețuiește cu el. Neîncetând totuși să-i preia din proprietăți.

Nu numai birocrația furnizează personal burgheziei. Altă parte a burgheziei apare pe cale privată, prin investiții de capital privat, fără legătură cu statul. Dar dinamica acestei zone este mult mai scăzută decât prima. Chiar dacă adesea interesele și activitățile lor se intersectează, principala trăsătură a burgheziei anilor '90 este fragmentarea.

Burgheziei i se adaugă practicanții profesiunilor liberale și *inteligența*. Aceștia pun în mod activ problema modernizării societății românești, dar aceste dezbateri pătrund rar dincolo de aceste cercuri. Elita politică nu este presată din nici o direcție pentru a promova schimbări. Este de presupus că aceste patru segmente (birocrația managerială, burghezia, intelectualii, profesiunile liberale și elita politică), odată asamblate, să producă, într-un viitor previzibil, masa critică, în stare să treacă la o nouă încercare de modernizare a societății românești. Deocamdată, să constatăm, nu există o astfel de masă critică, ceea ce constituie, în fapt, principala cauză a stagnării. România prezintă aspectul unei societăți de tip sincretic, în care relații precapitalist-rurale, comuniste, burgheze, posteomunist-autoritare coexistă. Numai având înăuntrul ei o forță social-economică și politică

modernizatoare, societatea românească se va desprinde de periferia sistemului capitalist.

Începutul acestui proces va coincide cu apariția masei critice modernizatoare. Să asistăm oare la începutul unui nou eșec? Sau această încercare va reuși?

{Sfera politicii, anul III, nr. 17, mai 1994)

BURGHEZIA TRANZIȚIEI

România reface în anii '90 *pattern-ul* transformării sale dintr-o țară agrară, subdezvoltată, într-una europeană, industrială, întreprins cu începere din secolul al XIX-lea, efort care a durat până-n 1948. Agentul principal al schimbării a fost — atunci, ca și acum — statul. Burghezia română a apărut doar parțial din mediul societății civile, împotriva statului. Cea mai mare parte s-a format în intersecția cu interesele statului, ca o colonie a acestuia. Burghezia română a fost rezultatul transformării boierilor de rangul doi, care-și căutau debușee în situația lipsei de productivitate a moșiilor lor. Devin mai puțin negustori, cât un amestec de funcționari ai statului, căruia îi pun la dispoziție priceperea lor, și oameni de afaceri care supraviețuiesc atâta vreme cât statal îi protejează. Elementele propriu-zis comerciale, productive sunt puțin numeroase, cu putere economică redusă și dependentă de debușee puse la dispoziție de stat. Interesul statului constă în aceea că această clasă se adaugă propriei birocrații în a) reglarea producerii și distribuirii resurselor și b) în efortul de modernizare, necesar supraviețuirii — ca stat în primul rând. Birocrația a constituit împreună cu ceea ce s-a numit „burghezie" o alianță care a deținut un secol controlul tuturor resurselor și al mecanismelor de decizie. Societatea civilă s-a dezvoltat încet și în limite reduse în aceste condiții atipice, având un sprijin redus al burgheziei.

După 1990, acest proces este reluat aproape în aceiași parametri, Societatea civilă este constant constrânsă de stat în încercările ei de a se dezvolta. Burghezia, care ar trebui să constituie agentul dinamic al limitării puterii birocrației, este dependentă de stat, supraviețuiește numai în măsura în care reușește să profite de accesul la resursele gestionate de birocrația statului. Firește, și statul promovează propriile interese, servit de o birocrație. Aceasta promovează etatismul ca doctrină și centralismul ca practică. Din instinct de conservare, se apără împotriva apariției unor noi centre de putere. în acest punct, birocrația se desparte de burghezia *sui-generis* a anilor '90, atunci când ea dă semne de autonomizare. Relațiile patron-client dintre birocrație și burghezie reproduc, în fapt, același tip de relație profund înrădăcinat în societatea românească. Comun de altfel societăților subdezvoltate. Evident, nu numai tradiția și mentalitățile generează fenomenul. Faptul că resursele și distribuirea lor se află sub controlul statului, deci al birocrației, duce la dependența economică a burgheziei.

Birocrația veghează ca dezvoltarea pieței, apariția de noi grupuri de 'interese și a altor zone în care se creează plusvaloare și se acumulează capital să nu scape de sub control. Ea tolerează, și numai condiționat, sectorul privat — în măsura în care este dependent de stat. Astfel, își poate menține controlul sub aparența economiei de piață, a liberei concurențe. Mâna invizibilă ce reglează economia nu mai este, ca în Occident, cererea și oferta, ci statul invizibil, care mediază toate tranzacțiile. Statul, împreună cu birocrația care-1 servește, s-a autonomizat în raport cu societatea și pretinde întâietate în raport cu ea, deci cu propriii cetățeni. El se prezintă pe sine ca pe un stat democratic și apărător legitim al intereselor societății, dar își asumă acest rol numai în raport cu propria sa clientelă, pentru că acest tip de stat — cum este statul român — se află în mâna propriei sale clientele

politico-economice, administrativ-economice, pe care o servește și de care este servit.

Birocrația s-a conectat la piața liberă, având interese specifice. Comunismul târziu a diminuat *status-vX* birocrației. Silită de falimentul regimului să nu-și poată fructifica privilegiile și amenințată cu dispariția de capriciile unui lider care, însoțit de familia sa, acaparase toate pozițiile care acordau acces la resurse, ea a întrevăzut schimbarea dictaturii personale a lui Ceaușescu ca pe o împrejurare favorabilă de a-și asigura pozițiile, statutul distinct de cel al societății. De aici, și retragerea sprijinului dat până atunci dictatorului. După revoluție, acest grup social s-a reorganizat cel mai repede, și-a identificat interesele și mijloacele de a și le realiza, în Polonia, Ungaria, Republica Cehă etc, foștii deținători ai puterii (ai resurselor) au pierdut în 1989-1990 controlul segmentului politic. Ceea ce fuseseră până arunci societatea paralelă, economia secundară, contestația anticomunistă — a preluat puterea. Fosta administrație s-a văzut nevoită să se replieze pe pozițiile unei burghezii *sui-generis* în sectorul privat, întrucât accesul la pozițiile publice i-a fost barat. A fost un necesar moment de discontinuitate, care a așezat lucrurile mai favorabil pentru o democrație.

în România, acest moment de ruptură nu a existat. După decembrie 1989, același grup sociala controlat, și controlează neîntrerupt, deciziile și resursele. Chiar dacă el a fost silit la o metamorfoză. Aș spune că, într-un anumit sens, dinamica transformărilor este mai accentuată la fosta nomenclatură decât în alte zone. Foștii deținători ai resurselor au avut nevoie de o rapidă și amplă dezangajare de vechiul sistem. Aceasta, pentru a se adapta în timp util și a nu pierde controlul. Zonele tradițional antitotalitare, odată produsă prăbușirea din 1989, au crezut că pârghiile puterii, resursele și distribuirea resurselor își vor schimba deținătorul și că acestea le vor aparține în mod natural. în consecință, nu au fost

presate să se transforme, devreme ce mediul politic părea să confirme valorile democratice. Nu s-a produs trecerea de la logica lui NU la logica pozitivă a cuceririi puterii, a guvernării, a alternativelor. în vreme ce birocrația s-a dezideologizat, democrații au rămas purtătorii unui discurs ideologic, lipsit de concretețe. Este o dificultate pe care au resimțit-o democrații din tot estul Europei. Numai că școala schimbării cehii, polonezii, ungurii au făcut-o la guvernare, iar România pe străzi.

Burghezia română post-'89 reface drumul burgheziilor din societățile subdezvoltate ale țărilor din lumea a treia, ca și drumul burgheziei românești în secolul al XlX-lea. Ea nu este interesată în descentralizare, ca orice burghezie veritabilă, ci într-o centralizare care să-i folosească la acumularea de capital. Ea se revoltă contra statului numai când acesta îi barează calea spre un profit mai mare sau când birocrația sprijină alt clan. Atunci, limbajul tradițional burghez este regăsit pentru scurtă vreme, până când un nou contract se încheie. Burghezia română de astăzi nu este democratică, ci oligarhică. Ea dorește un stat care s-o sprijine în disciplinarea forței de muncă, în mărirea ratei profitului, în pătrunderea pe terțe piețe și în închiderea celei românești pentru terți etc. Ea nu se sprijină pe societate, nu este angajată pe direcția limitării puterii statului (mare risipitor de resurse, care întreține o birocrație ineficientă și costisitoare etc.) ca în occidentul secolelor trecute.

Una dintre cauzele tranziției greoaie o găsim aici. De la statul totalitar, susținut de masa de muncitori manuali semicalificați, de origine țărănească, .în alianță cu nomenclatura s-a trecut la statul autoritar susținut de birocrație în alianță cu noua „burghezie". Tranziția se dorește a fi un proces controlat, de sus în jos, care să se deruleze în folosul acestei alianțe. Ea dorește să privatizeze numai în măsura în care propria clientelă își poate însuși proprietățile statului. Economia românească prezintă puternice trăsături oligarhice. Instituțiile publice, la fel. Partidele, de asemenea,

sunt structurate oligarhic, cu puternice rețele de tip patron-client înăuntrul lor, indiferent dacă se află la putere sau nu. Burghezia — dependentă de birocrație — dezvoltă o relație identică.

în acest context, trebuie să ne întrebăm: ce fel de regim are astăzi România și ce fel de societate este România la sfârșitul secolului al XX-lea? Societatea românească a cunoscut o dezvoltare atipică. în primul stadiu al tranziției, burghezia, încă prea slabă, susține statul, care astfel capătă trăsături autoritare, neavând în societatea civilă o limită suficient de articulată, care să-i limiteze exercițiul autoritar. Societatea românească conține potențial diferite direcții în care — raportul de forțe primind o rezolvare sau alta — poate s-o ia. Deocamdată, alianța birocrație-burghezie asigură baza puterii, iar conținutul acesteia este unul etatist-autoritar și este dat de structura oligarhică a economiei și instituțiilor. După 1989, chestiunea refacerii autorității distruse de revoluție a fost prioritară, teama de haos și de vid de putere a mobilizat variate grupuri de interese. Democrațiile clasice își pun prioritar problema limitării puterii, de unde practica separării puterilor. *Trend-vX* consolidării autorității centrale continuă în România și este departe de a se fi epuizat. Rămâne o singură întrebare: când se va schimba natura burgheziei? De răspunsul la această întrebare depinde dacă societatea românească va deveni o democrație de tip occidental sau va rămâne în limitele unei aparente democrații. Un hibrid semidemocratic-semidictatorial. Dacă ar fi să încerc un răspuns, cred că, pentru o generație sau două, stadiul oligarhic-autoritar este de neevitat. Acest stadiu își va epuiza resursele odată cu dezvoltarea unei numeroase clase mijlocii, a unei burghezii autonome și acumulării de experiențe în societatea civilă.

{Sfera politicii, nr. 32, octombrie 1995)

PATRONI SI CLIENȚI
5 5

Instituțiile s-au prăbușit în decembrie 1989. Deși se părea atunci că s-a creat un vacuum în care se putea întâmpla orice, societatea nu s-a dezagregat. în ciuda violențelor în masă (unele spontane, altele provocate), societatea și-a păstrat identitatea. Răspunsul la acest paradox este: tipul dominant de relații. De secole, România este o societate bazată pe relații de rudenie, vecinătate, consătenitate. Este o societate personalizată, în care structura de clan, relațiile patron-client s-au dovedit mai puternice decât succesivele revoluții și tentative de reformă. O societate deci foarte diferită de cea occidentală, impersonală, bazată pe contract, pe instituții și norme. Aceste trăsături ale societății românești, în esența ei, au rezistat inclusiv regimului totalitar. Ceea ce s-a conservat de-a lungul ultimilor cincizeci de ani (în ciuda dinamicii sociale ridicate) au fost aceste structuri bazate pe legături de rudenie *(kinship).* Ele nu au dispărut și nu și-au diminuat importanța. Dimpotrivă, regimul politic s-a bazat masiv pe acest tip de structuri. în anii '80, instituția centrală a fost clanul Ceaușescu, și nu PCR sau statul. Vechiul tip de relații, departe de a fi înlăturat de represiunea și ideologia comunistă, s-a impus, înlocuind tipul de structuri birocratice impuse de modelul străin, stalinist. Conflictul dintre aceste două modele s-a desfășurat în anii '40-'50, concomitent cu masiva sovietizare și prezența Armatei Roșii pe teritoriul național, ca garant al deținerii puterii de către PCR. în anii '60 (după retragerea, în 1958, a Armatei Roșii), treptat, societatea românească revine la vechiul *pattern.* Acest*pattern* fagocitează structura administrativă centralizată și dă o dimensiune specifică monopolului puterii. Odată cu prăbușirea sistemului comunist în România, ceea ce a rămas aproape neatins a fost această *kinship network,* supraviețuind din România ante-1944. Comunismul a produs efecte parțiale asupra acestui tip de societate, accentuând unele tendințe (cum ar fi corupția), dar având un efect relativ scăzut asupra restului.

Acesta e mediul în care se produce în anii '90 tranziția spre un regim democratic. Tranziția trebuie să sfideze, pe de o parte, încă puternicele rămășițe ale regimului național-comunist (aspecte de care se ocupă jurnaliști, politicieni, economiști etc), iar, pe de altă parte, lucru nesubliniat până azi, trebuie să sfideze tipul dominant de relații din societatea românească. Tranziția are acest dublu sens, nu numai de la comunism spre democrație, dar și de la tipul de relații de rudenie dominant (patron-client, în esență, de clan) la unul modern, bazat astăzi pe instituții, norme, contract, lege. De la un tip de relații socîâîe personalizate, la unul impersonal, întrebarea *dacă această tranziție este posibilă* este esențială.. Oricum, acest tip de tranziție este mult mai dificil de parcurs, durata sa va fi mult mai lungă, iar perspectiva succesului, îndoielnică.

Considerațiile de mai sus ne obligă să dăm atenție relațiilor patron-client și unuia dintre principalele sale epifenomene: corupția. Corupția nu este inerentă acestui tip de relații, ea a fost însă maximalizată de proprietatea de stat, care devine hegemonică în 1948. Ea a produs, pe lângă monopolul puterii politice, și pe cel anex, al distribuirii resurselor. Există o legătură directă între mărimea proprietății de stat și gradul de corupție dintr-o societate. Principalul generator de corupție în societatea românească este proprietatea

de stat. Aparent, introducerea mecanismelor economiei de piață a generat corupția din anii '90. Adevărul este că a făcut-o vizibilă. Corupția în anii '80 a fost una dintre principalele trăsături ale regimului, ea se manifesta la nivelul întregii societăți. Uneori, a luat un caracter reglator, făcând ca sistemul să funcționeze, împotriva dogmelor ideologice și indicațiilor nerealiste. Corupția a fost un fenomen atât al birocrației care utiliza responsabilitățile publice în scopuri personale, cât și al *societății secunde,* unde se realiza redistribuirea bunurilor și serviciilor conform legii cererii și ofertei. După 1989, *societatea secundă* s-a oficializat prin cadrul legislativ, iar piața a creat alte raporturi. în ce privește birocrația, ea a pierdut monopolul distribuției, iar corupția s-a adaptat noii situații, luând alte forme.

Dominația statului asupra vieții economice este principala sursă a corupției/Statul (cei care îi controlează resursele) distribuie recompensele, acordă privilegii, mărește sau micșorează accesul la proprietatea statului. Guvernul mediază marea majoritate a tranzacțiilor, este principala sursă de acumulare primitivă a capitalului; acordă clientelei sale contracte, acces la fonduri, informații, contacte; pune la dispoziție infrastructurile sale; este centrul unui sistem clientelar, în care corupția este principalul mecanism de supraviețuire. Corupția joacă rolul reglator între valorile oficiale, abstracte (impuse de stat) și cele reale, de schimb (impuse de piață). Dat fiind contextul unui slab sector privat, dominația statului nu găsește, de fapt, nici o piedică să-și impună interesele, care se manifestă, în principal, în servirea clientelei politice și economice; aceasta operând prin transformarea autorității publice în profituri individuale. Tatiana Vorojeikina[1] arăta că a apărut și o justificare ideologică pentru creșterea corupției ca „o cale rapidă pentru formarea unei clase mij-

[1] *Democracy, Clientelism and Civil Society,* 1994, volum editat în L. Roniger and A.G. Ayata, p. 114.

locii de proprietari care va sprijini reformele economice". Se justifică astfel corupția ca „o formă a acumulării primitive a capitalului, fără de care țara nu se va dezvolta niciodată" *(idem).*

Impactul corupției asupra sistemului politic într-o societate în tranziție este mai mare decât într-o democrație stabilă. Democrația este afectată de corupție, spre deosebire de diferite dictaturi care practică cenzura și ascund mecanismele corupției. Libertatea presei aduce la suprafața vieții publice aceste mecanisme. Atâta vreme cât o cultură politică democratică nu s-a impus și legitimitatea democrației nu este asumată de o majoritate a populației, iar democrația încă nu a produs performanță (mai ales economică și de asigurare a serviciilor și asistenței), corupția este principalul obstacol pentru finalizarea tranziției și consolidarea regimului politic democratic. Vizibilitatea corupției (pe care populația o consideră ca pe un *dat* al democrației) periclitează derularea tranziției. Dar tocmai această vizibilitate este un instrument în limitarea acțiunii corupției. în situații grave, corupția poate duce la infirmarea valorilor democratice, iar în plan politic — la coalizarea forțelor antidemocratice, care vor încerca o lovitură pentru „eradicarea corupția", în fapt pentru a bloca democrația să se instaleze mai solid. Avem exemplul multor țări în anii '60-'80.

Dominația statului asupra economiei reduce procesul politic la o luptă pentru putere, pentru controlul statului. Pentru că îi transformă pe învingători în administratorii averii întregii societăți. Deținerea controlului asupra statului în această situație e singura alternativă a grupurilor sociale și indivizilor de a reuși, atunci când sectorul privat este periferic și fără o pondere economică alternativă. Competiția electorală își pierde conținutul, electoratul devine apatic, nu se prezintă la vot etc. Ceea ce lărgește posibilitățile de manevră ale birocrației corupte prin aceea că, încă o dată, scade

controlul societății asupra birocrației și clasei politice. O asemenea corupție subminează dezvoltarea economică și democratizarea în țările unde se manifestă. „Accesul partidului de guvernământ la resurse atât de mari ale societății și tradiția clientelară, care dă clasei politice o posibilitate mai mare în distribuirea resurselor statului, generează polarizare politică și lipsă a voinței de compromis, care în mod repetat destabilizează regimurile democratice."[2]

Un scriitor și jurnalist american, William Mc Pherson (Premiul Pulitzer, bun cunoscător al României), scria recent: *Corruption permeates every level of Romanian society. It is the single most serious obstacle to progress and real reform [...]. Everyoneprofites of one degree or another [...], but the loss to the country in such economica! inefficiencies is incalculable.* „Corupția pătrunde la fiecare nivel al societății românești. E singurul obstacol serios în calea progresului și a reformei reale. [...] Fiecare profită într-o măsura sau alta [...], dar, pentru țară, pierderile sunt incalculabile." Mc Pherson acordă o importanță maximă corupției în societatea românească, arătând că ea e răspândită la toate nivelurile și că este principalul obstacol în calea progresului și a unor adevărate reforme. Departe de a fi un fenomen marginal, corupția este astăzi în societatea românească un produs a trei factori: *a)pattern-ul* legăturilor de rudenie, generator al structurilor patron-client; b) moștenirea comunistă, materializată în hegemonia statului asupra societății și existența unei birocrații numeroase, care țintește realizarea propriilor sale interese în dauna atât a statului, cât și a societății; c) condițiile specifice ale tranziției economice și politice (conflict pentru redistribuirea resurselor economice și a puterii politice între diferite grupuri de interese).

[2] Diamond, Linz, Lipset, *Politics in Developing Countries,* 1990, p. 25.

Observatori ai fenomenului corupției consideră că nu poate fi eradicat[3], el fiind o constantă a societăților, a celor modeme și a celor vechi, a celor sărace și a celor bogate, a celor cu regim politic autoritar și a celor democratice. Pentru România deci, se pun aceleași probleme în legătură cu corupția ca în toate celelalte societăți. De felul în care societatea va tranșa în perioada care urmează câteva dintre tensiunile care generează corupție sau sunt generate de corupție, de modul în care va determina limitarea efectelor corupției (într-o societate cu sărace tradiții democratice și fragilizată de succesive dictaturi în ultimii cincizeci de ani de ocupații, războaie și dictaturi) depinde evoluția procesului de democratizare. Deocamdată, să constatăm prezența corupției la toate nivelurile societății românești și lipsa de mijloace (economice, politice, juridice, culturale) a societății românești actuale de a contracara fenomenul. Din păcate, pe acest *challenge* se decide natura regimului politic, iar democrația pare să aibă puține șanse.

(Sfera politicii, nr. 24, ianuarie 1995)

[3] Vezi *Journal of Democracy,* toamna 1991, pp. 47-100, grupajul „Politica! Corruption".

CONCLUZII PROVIZORII

Partidele sunt agentul modernizării politice a societății „românești. Democratizarea este parte a acestui proces mai larg de modernizare. Principala valoare a democrației este eficiența. Democrația s-a impus între diferite modele de organizare socială prin capacitatea de a guverna, de a soluționa problemele în condiții mai bune, cu performanțe mai ridicate și costuri sociale mai mici decât fascismul, autoritarismul, comunismul etc. Raportul dintre partide și societate se impune ca prim nivel de analizat. Trăsăturile societății românești de astăzi le reîntâlnim în partide. Câteva dintre aceste trăsături le-aș menționa: paternalismul, dominația modelelor autoritare, conservatorismul, ierarhizarea, violența, fragilitatea regulilor și a instituțiilor. Partidele prelungesc înăuntrul lor aceste trasatori. Cu toate că partidele românești practică retorici diferite (dincolo de obligatoriul discurs democratic), practicile lor, sunt aproape, identice to ce privește organizarea internă. Modelul piramidal s-a impus în primii ani ai postcomunismului. Partidele prezintă ierarhii rigide, în care principiul subordonării este dominant.

O altă trăsătură este centralizarea (a deciziei politice, a deținerii informațiilor, a resurselor financiare etc). Deciziile sunt luate exclusiv la vârf, filialele au un cuvânt minim în ce privește elaborarea politicii partidelor. Gradul de participare a membrilor la „viața de partid" este extrem de redus. Partidele prezintă aspectul unor cluburi restrânse, cu

ierarhii interne solidificate, niște secte prea puțin implicate în dinamizarea internă a partidelor, dar, mai ales, în viața comunităților locale. Acest fenomen foarte răspândit este și consecința lipsei structurilor intermediare. Inexistența sau existența strict formală a unor *think-tanks,* a departamentelor specializate, lipsa personalului politic calificat sunt dificultăți de natură obiectivă, dar și măsura lipsei de interes de a crea structuri funcționale. Este și expresia redusei capacități manageriale a grupurilor dirigente. Organizarea pe verticală a partidelor produce lupte intestine interminabile, rezolvate frecvent prin eliminarea acelora (persoane și grupuri) care manifestă puncte de vedere diferite de ale liderului. Lipsa de suplețe a structurilor, imprecizia mecanismelor de creare a voinței politice, absența cvasigenerală a negocierii și compromisului în interior sunt trăsături comune partidelor românești.

Personalizarea este un alt fenomen. Partidele sunt identificate de membri și de electorat cu liderii lor. Adesea, partidele nu sunt decât pseudonime ale liderilor lor. Nu este un fenomen întâmplător. Principala cauză o găsim în tipul de cultură politică care determină comportamentul politic, indiferent de ideologia îmbrățișată de un partid sau altul. Gruparea în jurul persoanei liderului (presupus charismatic) pare să suplinească necesitatea de a crea structuri, de a configura alternative, de a elabora deciziile pe baza consultării membrilor proprii. Conducerile partidelor impun, din presupuse rațiuni ale luptei politice, ideea infailibilității șefului. Opoziția pe care acesta o întâlnește în partide este minimă, iar când aceasta se produce, episodul se încheie prin eliminarea curajosului/curajoșilor. In fapt, este vorba de prezervarea puterii personale, pe modelul „unității de monolit", imagine curentă, înrădăcinată în mentalitatea clasei politice. Lipsite de mecanisme democratice de tranșare a conflictelor politice, de trecere a puterii de la un grup la altul sau de împărțire

a puterii între grupuri și orientări diferite, între centru și filiale, partidele prezintă multe elemente de continuitate cu fostul partid comunist în ce privește funcționarea lor internă.

Personalizarea partidelor și a vieții politice, în general, este și un efect al acțiunii mass-media asupra mediului politic (ca și centralizarea partidelor, de altfel). între lider și membrii partidelor, este o distanță din ce în ce mai mare. La vârful partidelor, se află mici grupuri oligarhice, ce reușesc să se mediatizeze (acesta fiind adesea un privilegiu însușit de șef/șefi). Ei încearcă astfel să-și impună imaginea, să-și creeze popularitate, să devină „indispensabili" și — în fine — să fie identificați cu partidele pe care le conduc. Reușita în încercarea de a parcurge acest proces pare să le garanteze prezența „pe viață" la conducerea partidelor lor. Testul de consistență partidele îl dau odată cu părăsirea scenei de „părinții fondatori" și/sau cu trecerea puterii de la un grup la altul. Dacă partidul supraviețuiește acestor încercări, el este cu adevărat un partid, și nu o uniune personală ori rodul unei conjuncturi.

Partidele sunt niște rețele^clientelare în plină creștere. Lumea politică, partidele și-au creat feudele lor, de care depind o mulțime de vasali. Modelul patemalist s-a impus încă o dată. Câteva persoane distribuie în interiorul partidelor pozițiile, rangurile, privilegiile, dreptatea, fac și desfac cariere. Sistemul a dus la incapacitatea partidelor de a se structura, de a face funcționale procedee de creare a voinței politice, de a oferi transparență informațiilor, deciziilor, finanțării etc. Retorica utilizată de conducerile partidelor diferă, dar practicile sunt aproape identice, existând un interes major al acestora de a se eterniza la „vârf și de a scăpa de sub controlul membrilor (R. Michelș). Partidele românești se înfățișează astăzi ca mici grupuri active (situate totdeauna la vârf) și o masă amorfă de membri (și aceasta puțin numeroasă), care se divide și se pliază necritic, în funcție de pozițiile liderilor.

Situația se continuă și cu raportul dintre clasa politică, elita ei și electorat. Cauzele sunt multiple. Una este, desigur, moștenirea unei mentalități a neimplicării, a cultului șefului, a delegării responsabilității etc. Alta are o natură mai tehnică și provine din sistemul electoral românesc. Sistemul votului pe listă creează o falie între politicieni și electorat. Este singura zonă unde personalizarea vieții politice ar fi benefică. Sistemul de votare pe liste dă o putere excesivă liderilor, le permite acestora să-și numească fidelii atunci când diferite competiții electorale sunt în curs. Dar cel mai grav este că blochează apariția unei clase politice autentice. Această stare de lucruri va continua atâta vreme cât un număr infim de oameni decide într-o foarte mare gamă de probleme. Votul uninominal (în care candidații să-și depună singuri candidatura — după colectarea unui număr de semnături, după anumite garanții financiare depuse etc. sau după organizarea de alegeri preliminare pentru a desemna candidații pe sistem *primaries)* ar duce la realizarea legăturii nemijlocite între fiecare politician și electoratul său, ar crea lideri autentici, cu bază politică proprie. Desigur, această schimbare de perspectivă nu este chiar ce-și doresc conducerile partidelor. Ar însemna să piardă puterea discreționară de care se bucură. Fără această reașezare a vieții politice, democrația va rămâne pentru România un surogat. Eșecul încercărilor din republicile sud-americane de a se democratiza ar putea să fie o lecție în acest sens.

Partidele românești sunt sărace. Resursele lor financiare sunt cu totul obscure și insuficiente. în lipsa unor informații verificabile, e greu de presupus că acestea sunt legale. Cel puțin cu argumentul că un cadru legal lipsește. Lipsa de fonduri împiedică partidele să-și facă cunoscute programele, ideile etc. Ceea ce este o atingere nu numai a bunei funcționări a partidelor, ci, mai ales, a funcționării mecanismului democratic. E puțin probabil că o democrație viabilă

se va realiza în România cu astfel de partide. Nu există o lege a finanțării și organizării partidelor[1]. Finanțarea de la bugetul statului a acestor instituții publice ar consolida partidele, le-ar scoate din faza artizanal-voluntaristă. Dar aceste subvenții trebuie oferite în schimbul unor garanții de organizare și funcționare democratică. Altfel, fenomenele descrise mai sus se vor croniciza, de data aceasta susținute de banii contribuabilului. Se știe, unul dintre efectele finanțării de la bugetul statului a partidelor a fost centralizarea partidelor. Pe terenul lipsei societății civile, al distorsiunilor apărute la reluarea vieții politice după 1989, al absenței culturii politice adecvate etc, e foarte posibil ca rezultatul să fie doar acesta, de vreme ce subvențiile vor intra în posesia grupurilor oligarhice și mai puțin a partidelor propriu-zise. Oricum, finanțarea partidelor este de dorit și este un mijloc care, folosit prudent, va duce la consolidarea lor. La care ar trebui să se adauge schimbarea sistemului electoral, creșterea unei noi generații de politicieni etc.

0 altă trăsătură este insuficiența personalului politic calificat, nu numai la nivel prim, dar și la cele medii și — mai ușor observabil datorită consecințelor — la vârf. Deși instituțiile de învățământ particulare și de stat scot anual promoții de juriști, manageri, economiști, sociologi, experți în comunicație etc, partidele nu-și recrutează *staff-urile* dintre aceștia, preferând o selecție aleatorie, ținând de structura internă a grupurilor de interese. Pe de altă parte, este tot atât de adevărat că acești absolvenți nu optează decât în cazuri extrem de rare pentru o carieră politică. Hannah Arendt făcea observația că primul semn al declinului democrației și al devierii spre totalitarism a fost nu atât când partidele tradiționale au început să-și piardă membrii, ci când tinerii nu au mai intrat în aceste partide. Ruperea contactului cu

[1] Studiul datează din 1994. Legea organizării și finanțării partidelor a fost votată de Parlament și a intrat în vigoare în 1996.

societatea, faptul că tinerii nu se identifică cu valorile vehiculate de clasa politică și structurile ei sunt simptome amenințătoare. Politica politicienilor este precară, partidele nu oferă o carieră cu un grad de siguranță etc. Lipsa unui personal politic calificat se datorează însă și unor cauze interne, care țin de modul de recrutare și promovare. Antiselecția, cultivarea fidelităților, și nu a competenței, disprețul pentru mijloacele verificate ale analizei politice, ca și pentru performanța profesională veritabilă, marginalizarea intelectualilor, toate creează un cadru prea puțin promițător pentru un tânăr. Partidele suferă astăzi de această ruptură între generații, dar, mai ales, de lipsa de aderenți tineri.

Gradul de modernizare a partidelor este relativ scăzut, fapt care are consecințe asupra procesului de modernizare a societății românești. Acest proces are nevoie de partide bine structurate, organizate la nivel național și limpezite în ce privește oferta politică. Chestiunea este în ce măsură o societate cu tendințe conservatoare puternice constituie *pattern-vX* ideal pentru apariția unor partide dinamice, moderne, organizate pe structuri orizontale, suple. In ce măsură vechile mentalități și practici pot fi părăsite într-un orizont de timp previzibil.

(Sfera politicii, anul III, nr. 19, august 1994)

TREI CULTURI

Trei tipuri de cultură politică se confruntă la sfârşitul secolului al XX-lea în societatea românească. Miezul acestui conflict este chestiunea lichidării înapoierii. Nu este numai problema societăţii romaneşti, ci a întregului spaţiu dintre Occident si Rusia.

***I**.Autohtonist-tradiţională.* Ea are ca punct de reper trecutul şi civilizaţia preindustrială. Cu rădăcini mai vechi în planul conştiinţei politice, acest tip de cultură dobândeşte vizibilitate publică odată cu prima generaţie postpaşoptistă. Elementele ei sunt prezente în publicistica lui Enjinescu şi în critica liberalismului brătienist-roşettist făcută în cercurile Partidului Conservator, ca şi mrnulte dintre polemicile duse în *Convorbiri literare.* O generaţie mai târziu, cu Nicolac Iorga această orientare îşi găseşte ideologul. în scrierile sale, găsim toate temele acestui tip de cultură politică: scenariul eroic, cultul satului, autohtonismul, antioccidentalisrnul. Civilizaţia urbană şi relaţiile capitaliste din această perspectivă aveau un rol distructiv asupra lumii rurale şi tradiţiilor româneşti etc. Cei care împărtăşesc acest tip de mentalitate invocă (atunci, ca şi azi) lipsa de pregătire a societăţii pentru transformări de tip burghez etc. Statistic, agenţii noilor raporturi burgheze erau majoritar elemente alogene, de unde repetatele atacuri împotriva lor. Coloratura xenofobă, naţionalistă s-a dezvoltat pe acest fundal. Rezistenţa vechiului mod de producţie semifeudal în faţa expansiunii pieţei, mărfii şi profitului este prezentată ca tentativă de păstrare intactă a tradiţiilor.

Acest tip de cultură politică are reticenţe faţă de stat, perceput ca un nemilos şi lacom colector de impozite şi ca principalul exponent al lumii orăşeneşti. Civilizaţia urbană este privită cu neîncredere pentru că reprezintă sensibil alte valori, pe care le impune prin forţa administraţiei şi a banului. Satul, o lume izolată, în care relaţiile de familie sunt decisive, ierarhizate strict, priveşte cu suspiciune şi ostilitate supradeterminarea centrului. Civilizaţia rurală veche este autarhică, datorită slăbiciunii sale în principal economice, cu o dinamică socială minimă. Ce vine din afara satului, a comunităţii, ce iese de sub autoritatea locală este respins. Este o lume închisă, puţin disponibilă pentru tot ce schimbă această ordine „veche şi naturală".

Elogiul acestei lumi a fost preocuparea mai multor generaţii de intelectuali ai secolului al XX-lea. în planul conştiinţei politice, a dat mai multe variante, de la conservatorismul junimist la doctrina poporanistă, până la diferite mişcări de extremă dreaptă radicală. Antioccidentalismul (tradus în critica instituţiilor democraţiei liberale) şi autoritarismul caracterizează acest tip de cultură politică. Amintesc numai câteva nume din această serie: Nae lonescu, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica (care şi în 1988, la finalul carierei sale, după patruzeci de ani de dictatură comunistă, publică *Scrisoare către un intelectual din Occident,* unde reia temele sale antieuropene din anii '30, când era afiliat mişcării legionare. Paradoxal, în multe puncte, tezele sale sunt identice cu ideologia regimului Ceauşescu, cum a arătat Adrian Marino în 1992).

După 1989, se observă că *the Romanian elite* (comunistă — *n.a.) created a political structure that in certain basic respects not only allowed for maintaining, but even*

reinforced certain tradițional political attitudes and behavior in both elite and nonelite members of the population „structura politică creată de elita românească, în anumite aspecte esențiale, nu numai că a permis menținerea, ci chiar a întărit anumite atitudini și comportamente politice tradiționale, atât la elite, cât și la non-elite". (Kenneth Jowit). Societatea românească are încă puternice trăsături rurale, jumătate din populație locuiește în afara orașelor, iar valorile cele mai răspândite sunt ale acestei lumi. Regimul comunist a distrus părți din vechea cultură politică (cea liberală în mod deosebit), dar a dezvoltat tenace alte părți ale culturii politice antebelice. Printre ele, autoritarismul, izolaționismul, naționalismul, suspiciunea față de străini, antioccidentalismul. Acestea, consolidate de dictatura proletariatului, nu au dispărut după 1989, dimpotrivă, revin ca o cultură dominantă. Mediul economico-politic acum deschis a determinat o reacție de întoarcere, de refuz la presiunile urbane, capitaliste. Este și o rezistență a elementelor comunizate, dependente de vechiul sistem, care, odată părăsită ideologia egalitarist-comunistă, se^refugiază în naționalism, cultul satului, xenofobie, mitologizarea și Acționarea istoriei etc. Pe de altă parte, acest tip de cultură politică se manifestă în zone natural conservatoare, ca răspuns cultural-nostalgic la experiența ultimilor cincizeci de ani. Purtătorii acestui tip de cultură idealizează România antebelică și o propun ca valoare absolută.

2. Al doilea tip de cultură politică este cel *etatist.* Ca și **1,** este comun tuturor țărilor dintre Rusia și Occident. Spre deosebire de primul tip, nu refuză modernizarea societății. Nu arată nici un fel de anxietate față de introducerea relațiilor capitaliste. Tema centrală este aici ștergerea decalajelor dintre Occident și Europa de Răsărit. Obsesia este plasarea periferică în raport cu centrul sistemului mondial

capitalist, slăbiciunea sistemului politic (care face ca perioadele democratice să alterneze cu dictaturile, iar episoadele violente să fie destul de frecvente), sărăcia. Depășirea înapoierii a fost scopul mai multor generații de elite politice. Iar metodele au variat, trecând de la reforme moderate sau radicale la revoluții. Agentul modernizării este identificat de aceștia cu statul, singurul cu suficientă autoritate să impună o schimbare de mari proporții în modul de viață al societății, în situația unei fragile societăți civile și a absenței unei burghezii bogate și independente, transformarea de sus în jos apare ca unica soluție salvatoare. întărirea puterii centrale ținea concentrarea resurselor pentru depășirea stării de înapoiere. Apare astfel o birocrație numeroasă, care concentrează și distribuie resursele. Viziunea statului modernizator a indus și o critică a modelului occidental, unde raportul stat-societate este inversat. Occidentul însemna, în principal, tradiția guvernării limitate, a separației puterii, a independenței justiției și universității; a autonomiei locale, a răspunderii pe care guvernanții o au față de guvernați. Statal Europei Centrale și de Est se bazează pe principiul unicității puterii, el își subordonează toate instituțiile (în principal, justiția și Biserica), și societatea însăși. Burghezia este conectată la piețele internaționale, refuză izolarea în cadrul statului propriu. Dar se colorează național pentru a-și proteja producția proprie și piața de desfacere. în consecință, nici acestui tip de cultură politică nu-i lipsesc accentele naționaliste, xenofobe, antisemite uneori, atunci când burghezia națională se simte amenințată de elemente alogene și concurența străină.

Dacă primul tip de cultură a găsit mulți adepți printre intelectuali (majoritatea provenind din lumea rurală), cultura politică etatistă a găsit puțini aderenți printre aceștia, găsindu-și ideologii în rândurile clasei politice, birocraților și oamenilor de afaceri. Ideologul principal este aici Minai Manoilescu, susținătorul cel mai radical al necesității omniprezenței și atotputerniciei statului. în general, acest tip

de cultură politică s-a dezvoltat în România mai ales ca practică a succesivelor generații de politicieni și funcționari. Și regimul comunist a fost o formă radicală de etatism, statul fiind posesor al întregii avuții naționale, care și-a subordonat absolutist societatea, neîngăduind manifestări ale nici unei forme de autonomie. Totalitarismul bolșevic a depășit cu mult limitele corporatismului manoilescian, atât în teorie, cât, mai ales, în practică.

După 1989, acest tip de cultură are o largă răspândire și influență. Este îmbrățișat de tehnocrați și birocrați, de o parte a clasei politice, de zone largi ale masei salariale dependente de administrație. Se manifestă, ca întotdeauna, ca parțial prooccidentală. Contestă instituțiile democrației liberale ca ineficiente și încete. Când acceptă importanța acestora, susține că societatea românească nu este pregătită sau că nu are suficient timp, amintind că modernizarea occidentului a durat secole, iar noi avem la îndemână o generație-două pentru a anula decalajul dintre România și Occident. în consecință, statul ar trebui să rămână puternic, hegemon, centralizat. De aici, amprenta autoritaristă a acestei culturi. Ei reiau „teoria revoluției (sau reformei) de sus în jos" și văd aceste transformări ca pe o operațiune cantitativă și tehnică, și nu ca pe o schimbare a principiilor organizaționale ale societății. Pentru ei, întărirea statului, controlul resurselor de către acesta, subordonarea societății în vederea „realizării unui efort național pentru depășirea înapoierii în timp scurt" rămâne dogma. Descentralizarea, autonomia locală, asociațiile independente, societatea civilă, participarea cetățenilor, sectorul privat din economie, integrarea europeană, organismele internaționale, deschiderea piețelor sunt privite cu suspiciune, ca tentative de a limita controlul statului asupra societății și suveranitatea sa.

i

3. Al treilea tip de cultură politică este *ceaJifygmM,,* Valorile ei sunt individul, proprietatea, libertatea concurenței

și asocierii, separația puterilor, societatea civilă etc. Ele au fost configurate începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea de Locke, Hume, apoi de Montesquieu și Tpcqueville etc. pe parcursul modernizării Europei occidentale. Statul reprezintă interesele societății, guvernarea este responsabilă și limitată. Această cultură politică s-a impus odată cu revoluția industrială și revoluțiile politice care au consfințit dominația burgheziei. Europa Centrală și de Est au pierdut contactul cu aceste procese acum trei secole. în spațiul dintre Rusia și Occident, se produce al doilea servaj (11.11. Stahl, Immanuel Wallcrstein, Daniel Chirot), consolidarea societăților, țărănești. în acest context, relațiile capitaliste se dezvoltă târziu, incomplet și lent. Statul este hegemon, societatea subordonată acestuia. Modernizarea e susținută (ca și la tipul 2), dar accentul cade mai puțin pe rolul statului, cât pe dezvoltarea pieței, a producției de mărfuri și, mai ales, se urmărește emanciparea și creșterea ponderii burgheziei, a civilizației orășenești. Precizarea rolului statului, separația puterilor, autonomia locală, societatea civilă, dreptul de asociere, libertatea individuală, propășirea comerțului etc. sunt temele centrale. Criticile sunt îndreptate împotriva risipei cauzate de stat, a corupției, a rolului dubios jucat de birocrație, împotriva oligarhiei, autoritarismului, caracterului formal al cadrului democratic. Acest tip de cultură, cu toate că are rădăcini în generația de la 1848, este relativ marginal după 1989. Ea este răspândită în medii intelectuale și civice, în rândurile unor oameni de afaceri. Oricum, numai în medii orășenești, darnici aici nu este asimilată. S-a spus că revoluțiile din 1989 au avut un caracter liberal. Nu și în România, unde caracterul egalitar, și apoi rural-naționalist și etatist s-au impus. în România, cultura politică de tip autoritar (cu cele două surse 1 și 2) este dominantă. Democratizarea societății românești este condiționată de schimbarea raportului dintre tipurile de cultură politică.

Inexistența unei burghezii puternice, independente de stat împiedică schimbarea raportului în favoarea culturii politice liberale, prooccidentale. Burghezia, aici, s-a dezvoltat în directă conexiune cu administrația și a fost dependentă de aceasta. Peisajul social după 1989 indică numeroase asemănări cu cel antebelic. Birocrația joacă rolul burgheziei din societatea occidentală. Ei i se alătură autentica burghezie, care încearcă să se dezvolte independent de administrație. Intelectualii au o influență limitată datorită reticenței lor (veche în România) de a se implica în sfera publică. Un alt aspect este acela că numai o parte a intelectualității este liberală, prooccidentală, cultura politică în acest mediu fiind majoritar naționalistă, rurală, etatistă (spre deosebire de Republica Cehă, Polonia, Ungaria, unde intelectualii au fost — și sunt — elementele cele mai radicale în ce privește orientarea țărilor lor spre Occident).

Societatea românească a anilor '90 prezintă cercetătorului acest amalgam de cUltUfi politice. Dominante sunt **1** și **2:** autohtonist-tradiționalîstâ și etatistă. Ele ocupă spațiul dezbaterilor publice, cat și practica politică a majorității clasei politice. Dimensiunea lor autoritară este comună. Le desparte abordarea problemei înapoierii. De aici, și pozițiile diferite în raporturile cu Occidentul. în acest punct, **2** și **3,** elitistă și liberală, au poziții apropiate cu privire la necesitatea modernizării. Ele definesc însă modernizarea în chip diferit și se despart, de asemenea, pe chestiunile priorităților și mijloacelor. **2** pune în centru statul, „interesul colectiv", în vreme ce **3** individul, interesele sale și societatea civilă. De unde, și opțiunile radical diferite în ceea ce privește principiile organizaționale ale societății. Opțiunea pentru emanciparea individului și a societății în raporturile cu statul se opune controlului statului asupra societății. în ce privește **1,** acest tip de cultură politică consideră modernizarea ca o chestiune secundară, prioritară fiind „conservarea tradițiilor și a modului nostru specific de viață".

De felul cum va tranșa societatea românească conflictul dintre aceste trei tipuri de cultură politică depinde rezolvarea unor probleme esențiale: integrarea în lumea modernă, depășirea înapoierii economice, tipul de democrație, raporturile stat-societate ș.a. în fond, societatea românească are de înfruntat, din nou, majoritatea problemelor de la jumătatea secolului al XlX-lea, ca și la sfârșitul Primului Război Mondial, ca și la mijlocul anilor '40. Toate aceste puncte cruciale au pus cu brutalitate problema supraviețuirii. Răspunsurile au fost diferite, în contexte diferite. Sfidarea a fost și este aceeași. Putem supraviețui izolați? Putem supraviețui cu un stat puternic și o societate slabă? Putem supraviețui în stare de înapoiere?

(Sfera politicii, nr. 28, iunie 1995)

MITUL AMERICAN

JMitul american este o prezență continuă din anii '40 încoace. EÎ a traversat multiple forme, s-a manifestat în diferite cadre (cultura oficială/neoficială, viața privată/publică, cultura urbană/rurală etc.) și a luat valori diferite. Ar merita scrisă o istorie a societății românești din ultimii cincizeci de ani ecranată de mitul american, de imaginea americanilor, de prezența culturii și politicii americane în România. Am afla multe lucruri despre așteptările, iluziile, dezamăgirile, despre cultura și poziționarea noastră față de anumite valori și atitudini.[1]

Revoluția poate fi privită și ca un conflict deschis între două sisteme de valori: cultura oficială *versus* cultura neoficială.[2] Prima a încercat să dea revoluției un conținut anticeaușist, cealaltă să-i dea unul anticomunist, prooccidental. Cultura neoficială, anticomunistă a avut momentul de vârf în decembrie 1989. Această cultură nu s-a dovedit dominantă în posteomunism, așa cum s-a întâmplat în Polonia, Cehoslovacia, Germania de Est, Ungaria.

In aceste țări, cultura oficială a anilor '80 a fost periferizată de emergența culturii contestației. Simboluri și ceremonii până în 1989 periferice trec în centrul sistemului. Deschiderea spre Occident este tranșantă, valorile europene, occidentale devin dominante, iar cultura anticomunistă hegemonica. Acest fenomen se face simțit în tranziția mult mai rapidă, mai largă, mai radicală din acele țări spre societăți deschise, de tip vest-european. Am putea spune că „americanismul" devenise un mod de viață împărtășit de o bună parte a cehilor, ungurilor, polonezilor încă în anii '80.

[1] Henry Tudor, *Politicul Myth,* 1972, pp. 13-7, 132-140.

[2] Antonio Gramsci, *Notebookfrom Prison,* 1971, p. 55.

Fenomenul nu s-a petrecut și în România. Este una dintre cauzele pentru care revoluția a pierdut repede din amploare. Reacția antioccidentală a venit neașteptat de repede și de amplu (vezi evenimentele din 12 ianuarie, 28-29 ianuarie, 18 februarie și în continuare). Ruptura începută în decembrie '89 a fost antrenată într-un proces de accelerată uzură, prin care s-a limitat dinamismul natural al unei revoluții. Limitele transformărilor depășesc cu puțin comunismul reformist de tip NEP sau*perestroika* sau propunerile eurocomunismului din anii '70. în România, deschiderea spre Occident este „o politica, dar nu încă o cultură" (Gail Kliman, 1990, EHPS). Trebuie să constatăm că această cultură este încă departe de a deveni dominantă. Explicația stă în faptul că în anii '80 cultura de tip occidental, neoficială, s-a manifestat marginal și fără consistență. Mitul american s-a menținut la marginea societății, pe o arie mult mai mică decât cultura oficială și limitată sever de aceasta. Mitul american, cultura occidentală au avut o existență care a pendulat între condiția de semiclandestinitate și situația precară de a fi tolerată.

De aceea a și luat forme destul de rudimentare: dorința de a poseda bunuri de consum *made USA,* visul de a trăi conform *american way of life:* și aceasta, sub presiunea, în general, a serialelor TV, filmelor (din ce în ce mai puțin în cinematografe, dar răspândite prin rețele video — cel mai puternic focar de răspândire a culturii prooccidentale în anii '80). Acest segment însă nu a căpătat niciodată conotații politice și nu a contestat hegemonia celeilalte culturi, ca în

Polonia, unde ceremoniile, valorile, simbolurile Solidarnosc și ale Bisericii concurau puternic miturile bolșevice'."*""""*0""

La sfârșitul anilor '80, mitul american avea ca arie de răspândire populația urbană (mai ales în marile orașe și în centrele universitare, în tânăra generație și, parțial, în mediile intelectuale). Harta desfășurării revoluției marchează exact aceste orașe unde mitul american, simpatiile prooccidentale erau consistente. Cultura oficială era hegemonică mai ales în zonele rurale și în zonele lumpenproletare din jurul platformelor industriale (circa două treimi din populație). Odată cu 1990, conflictul celor două culturi iese în stradă, se vizualizează. Mitul american trece din zona exclusivă a vieții private în cea a vieții publice. El nu devine însă o cultură dominantă. Este frecventat de mediile intelectuale și universitare, de unele cercuri politice și de afaceri. Dominant rămâne în România sistemul de valori impuse de propaganda ante-'90, un amestec de antioccidentalism colorat de accente xenofobe și tendințe autarhic-izolaționiste. Acestor trasatori li se adaugă un zig-zag de atitudini conjunctarale, de repoziționare a societății românești față de Occident, Balcani, Rusia, vecini. Se conturează din nou vechea polemică „a fi sau a nu fi europeni" (se înțelege, occidentali), între susținătorii „specificului național" și cei ai „integrării în Europa". Ambele câmpuri și-au articulat punctele de vedere în timp. Aș aminti aici orientarea antioccidentală a lui Constantin Noica în anii '80, pe filonul interbelic al unei influente grupări de intelectuali (Nae Ionescu, Emil Cioran, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu). Amintesc acest lucru pentru a ne feri de o tipologie dogmatică și simplificatoare. Antioccidentalismul românesc nu este un fenomen marginal sau numai un dat al propagandei bolșevice.

Raporturile centru periferie, ca și influența pe care cele două culturi o exercitau la momentul răsturnării vechiului regim au determinat raporturile dintre ele mai târziu. Gra-

nițele pe care s-au stabilit sunt o consecință normală, *spontană* a unui proces? Răspunsul ar fi da, dacă am neglija condițiile speciale ale unei revoluții. Cu masele mobilizate în stradă, cu căderea unei dictaturi și tot ce înseamnă asta[3]: confruntări deschise, radicale în întregul spațiu social, cultural, politic, economic. Răspunsul trebuie să cuprindă atât partea spontană a fenomenului, cât și *raporturile organizaționale, conștiente* ale determinării acestui proces. Or, ceea ce s-a întâmplat după căderea lui Ceaușescu a fost declanșarea unei puternice campanii antioccidentale. Scopul era de a îngheța procesul revoluționar, pentru a păstra puterea politică. A fost o mutare strategică de sacrificiu, pentru a atinge obiective tactice. Grupul dirigent impus în 22 decembrie a renunțat pentru un timp la sprijinul și la posibilele alianțe occidentale, pentru a câștiga rapid pe plan intern o bază politică, identitate și legitimitate. în acest sens, s-a atras sprijinul „culturii dominante", antioccidentale. Ținta principală a campaniei a fost opoziția (politică, intelectuală, civică), pentru că aceasta exprima valorile occidentale în societatea românească, în jurul ei se conturau valori, simboluri, atitudini diferite de cele ale „puterii postrevoluționare" și exista pericolul ca acestea să se impună ca în Cehoslovacia, Ungaria, Polonia. Lupta pentru putere nu a însemnat numai controlul instituțiilor și al punctelor de comandă. S-a dat o luptă și pentru afirmarea unor simboluri și valori, pentru impunerea lor în opinia publică. Atacul împotriva „Occidentului" va utiliza în 1990 tehnicile dintotdeauna ale propagandei dintr-un regim autoritar sau totalitar. Instrumentele prin care „alternativa occidentală" a fost împinsă spre periferia sistemului (mai exact, a fost împiedicată să devină dominantă) au fost: sloganurile războiului rece, demonizarea Occidentului, exaltarea pornirilor radical-extremiste și a sentimentelor

[3] Chalmers Johnson, *Revolutionary Chănge,* pp. 88-119.

naționaliste, incitarea la violență (și folosirea acesteia), crearea unui climat social de nesiguranță și teamă, de suspiciune. România este prezentată în acest interval ca „o țară în primejdie", „amenințată de pericole" din direcția Occidentului. Occidentalii, în spatele cărora se aflau, firește, americanii (unul dintre partenerii „tenebroasei înțelegeri de la Malta" care a „sacrificat România și un lider politic de anvergura lui Ceaușescu intereselor marilor puteri"), ținteau — așa cum scria o bună parte din presa timpului — să „cumpere țara, pământurile, bogățiile", „să aducă înapoi moșierii și capitaliștii" etc. Programele TV au introdus masiv în emisiuni clișee, imagini, slogane tipic antioccidentale și antiamericane. S-au folosit aceleași imagini, clișee, slogane din perioada „războiului rece". Acestui arsenal i se adaugă cel antioccidental, corporatist și naționalist al extremei drepte românești din perioada interbelică. Nu era o noutate, și Ceaușescu a recurs la el, dar amploarea a crescut mult.

A fost resuscitat (a câta oară?) alt mit: al României aflate „în calea tuturor silniciilor", pândită de străini, țintă a diferitelor intrigi internaționale. Chiar și revoluția este percepută ca o conspirație străină. Nimic nou. Toate revoluțiile sunt traversate de mitul conspirației care „amenință cuceririle poporului răsculat". „Țara merge prost, se spune, pentru că străinii conspiră împotriva noastră." „Undeva, la granițe, se pune la cale un complot." „Complicii sunt printre noi." „Străinii sunt vinovați de ce ni se întâmplă." „Nu ne vindem țara!" „Afară cu străinii!" Un inventar al obiectivelor atacate de mineri în expedițiile lor indică puternice reflexe antioccidentale și antiamericane: sedii ale partidelor de opoziție, ziare cu atitudine critică față de puterea instalată, Universitatea etc, toate focare și simboluri ale culturii de tip occidental. Mecanismul este același în toate revoluțiile: cei care împărtășesc alte valori decât „centrul", decât cultura hegemonică sunt identificați cu dușmanii poporului. Ei sunt

astfel delegitimați să mai vorbească în numele revoluției (cel mai puternic simbol), să aibă o imagine publică. în împrejurări critice pentru putere, ei pot deveni țapi ispășitori.[4] Oricum, adversarii politici sunt diminuați în lupta pentru putere. Ceea ce se și urmărește. Societatea românească a avut comportamentul tipic al oricărei societăți într-o situație revoluționară. Conflictele relevă clivaje care — odată sistemul dezechilibrat — se manifestă la scara întregii societăți. Competiția pentru putere nu este doar una între persoane și grupuri de persoane, puterea (ca valoare centrală a sistemului politic) conține un nivel simbolic. Acesta, în perioade pașnice, stabilizează sistemul, iar în perioade de răsturnări marchează liniile de demarcație dintre culturile conținute. Exemplul mitului american (mitului occidental) este numai unul dintre exemple. Pentru ca natura regimului politic să se schimbe, este necesară schimbarea raportului dintre cultura hegemonică și celelalte culturi până la inversarea raporturilor dintre ele.

(Sfera politicii, anul III, nr. 21, octombrie 1994)

[4] Rene Girard, *Le Bouc emissaire,* pp. 67-78.

REGIMUL POLITIC ŞI STABILITATEA

România a început tranziţia spre un regim politic democratic după o revoluţie sângeroasă. Acest aspect o distinge de celelalte ţări ale fostului bloc sovietic, unde a existat un transfer fără victime al puterii de la un grup de interese la altul. Cauza este natura diferită a acelor regimuri comuniste în comparaţie cu cel din România. în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria etc, între 1945-1989, regimul politic a evoluat de la stalinism, regim totalitar clasic, spre regimuri autoritare, într-un regim autoritar, există un control mai scăzut al statului asupra societăţii şi existau zone mai largi sau mai restrânse ale societăţii civile, care permit dezvoltarea unor tipuri de proprietate diferite şi deci a unor interese care se pot manifesta, altele decât cele ale statului. Negocierile din 1989 de la Varşovia, Budapesta etc. s-au produs între aceste grupuri de interese apărute în anii '80 şi reprezentanţii statului-partid. A existat posibilitatea transferului puterii, a unui acord care a împiedicat vărsarea de sânge şi a dus la renunţarea rapidă la vechiul model bolşevic. în România, anii '80 sunt anii unui regim politic neostalinist, absolutist, cu un control total al statului-partid asupra societăţii. în afara faptului că aceasta a produs o formă radical diferită de schimbare a regimului — revoluţia —, a dus şi la un caracter specific al tranziţiei societăţii româneşti spre un regim politic democratic.

în prima perioadă de după decembrie '89, România **cunoaşte** un regimpolitic instabil, cu instituţii slabe, fără legi, şi o putere politică cu o scăzută legitimitate, utilizând violenţa împotriva adversarilor politici. Slaba instituţionalizare şi mobilizarea ridicată a maselor a fost caracteristica acestei perioade. Semnalăm, de asemenea, existenţa unei forţe hegemonice care şi-a impus propria voinţă politică asupra celorlalţi. După octombrie 1991, constatăm diminuarea caracterului hegemonie al regimului, scăderea mobilizării maselor odată cu primul guvern de coaliţie, promulgarea Constituţiei, victoria din alegerile locale din februarie 1992 a opoziţiei şi fragmentarea Frontului Salvării Naţionale. Într-un regim instabil, România devine un regim politic semistabil. Aspect care se menţine şi astăzi. Ar fi interesant de enumerat dificultăţile care ameninţă acest regim politic:

Idolul statului. Statul îşi menţine poziţia dominantă, privatizarea este cea mai lentă din fosta Europă comunistă. Statul este încă „proprietar" a peste 95% din industria românească. Această situaţie generează multiple efecte negative asupra performanţei economice şi sociale. O birocraţie masivă şi bine articulată în interesele ei blochează transformarea societăţii româneşti. Ea este principalul adversar al reformelor. Birocraţia tranşează toate disputele economice, politice etc. în propriul său interes, prevalându-se de poziţia puternică pe care o deţine. Agentul principal al acestor interese este puterea executivă. Sectorul privat este încă slab şi menţinut într-o atare situaţie de politicile guvernului, pentru a împiedica apariţia altor centre de putere. De aici, lipsa voinţei politice de a privatiza, ca şi alte fenomene conexe: în principal, corupţia endemică şi promovarea de raporturi clientelare între diferite grupuri de interese dependente de stat. Acestea produc slăbiciunea societăţii româneşti pe ansamblu, incapacitatea de a menţine ritmul necesar integrării

României în procesul reformator european; fapt ce amenință România să rămână o țară dependentă de Est pentru materii prime, și de Vest pentru tehnologie și bani. Excesiva centralizare a structurilor administrative, etatismul sunt trăsături puternice ale actualei structuri instituționale. *Centralization of power, by its very nature, tends to undermine democracy and thus constitutes an important obstacle to democratization...* „Centralizarea puterii, prin natura ei intrinsecă, tinde să submineze democrația și astfel constituie un important obstacol pentru democratizare".[1] Modelul modernizării unei societăți de sus prin intermediul statului s-a dovedit deficitar. Statul hegemon este principalul obstacol în procesul de modernizare și reformare a societății românești după 1990.

2. *Elita politică.* Stabilitatea unui regim politic democratic cere ca elitele să perceapă politica „mai mult ca pe o negociere decât ca pe o';confnintare".[2] Elitele politice românești sunt polarizate și dezbinate. Ele își contestă reciproc legitimitatea și încearcă să se excludă din jocul politic. Conflictul deschis dintre elite este un simptom dintotdeauna al instabilității și fragilității regimurilor politice.

3. *Structura socială.* Aceasta indică polarizarea între o pătură puțin numeroasă de oameni bogați și o majoritate pauperă. Acest tip de structură este un pericol pentru democrație, deoarece generează violență și instabilitate. De asemenea, produce pasivitatea societății într-o vreme când dinamismul și participarea ei sunt obligatorii pentru a depăși criza moștenită, ca și crizele de parcurs. Numai dezvoltarea unei numeroase clase mijlocii poate asigura stabilitatea regimului, iar pentru formarea acesteia este nevoie de politici speciale, în lipsa unor asemenea politici, se deschide calea spre un regim oligarhic (militar sau civil) și pentru lideri autoritar-populiști. Clasa mijlocie singură poate asigura echilibrul corpului social, moderație, toleranță, compromis și poate consolida procedurile democratice. O societate fisurată, cu mari inegalități sociale, nu constituie terenul prielnic pentru o evoluție democratică. Dimpotrivă. Instituțiile se prăbușesc dacă interesele diferitelor grupuri sociale s-au polarizat. Numai o majoritate care este mulțumită de performanța economică și socială a democrației asigură stabilitatea regimului politic. Nesiguranța, haosul, neîncrederea în instituții și în clasa politică, frustrările, teama de viitor, sărăcia sunt pericole majore pentru democrație.

[1] Diamond, Linz, Lipset, *Politics in Developing Countries,* 1990.

[2] Giovanni Sartori, *Theory of Democracy,* 1987.

4. *Societatea civilă.* Comunismul târziu, în România, s-a caracterizat prin dispariția aproape totală a societății civile. Spre deosebire de regimurile autoritare din estul Europei care făcuseră posibilă existența unei societăți civile (resuscitată cam la mijlocul anilor '60) în scopul de a le stabiliza. Două sunt aspectele esențiale: asociațiile independente care apără interese specifice și mass-media. Societatea civilă este singura în măsură să limiteze exercitarea autoritară a puterii de către stat și să impună respectarea legii și a intereselor specifice ale cetățenilor. Slăbiciunea societății civile (lipsa ei de articulare) este o altă cauză a instabilității regimului politic. Ea generează și slăbiciunea societății politice, a instituțiilor care astfel se golesc de conținut, se personalizează. Raportul stat-societate civilă este tensiunea principală a societății românești de astăzi. Chestiunea participării cetățenilor, a implicării acestora (individual sau în asociații) este decisivă pentru echilibrul societății. O masă amorfă, dependentă de stat, o societate atomizată, fără inițiativă nu constituie mediul propice al unei evoluții democratice.

5. *Cultura politică* este dominant autoritară. Consecința preponderenței rurale, dar și a unei istorii politice cu puține experiențe democratice, cultura politică a societății

românești indică puțină înțelegere pentru mecanismele democratice, separația puterilor, pluralism, balanța și echilibrul puterilor. Spre deosebire de societatea occidentală, cu instituții, norme, legi aflate în miezul vieții publice, zona est-europeană se caracterizează prin lipsa tradițiilor justiției, orașelor, universității, Bisericii independente de stat. în Est, au existat societăți agrare, conservatoare, prea puțin urbanizate, societăți civile slabe, între imperii care au împiedicat formarea statelor naționale. Toate acestea au impus ca dominantă o cultură politică paternalist-autoritară, personalizată, conservatoare, închisă. Cultura politică de tip occidental este marginală. Asta face ca tentativele de modernizare și democratizare a societății să găsească o piedică în mentalitatea generală, înclinată spre acceptarea regimurilor autoritare.

6. *Identitatea națională.* Una dintre dilemele societăților postcomuniste este clivajul etnic-civic. Căreia dintre aceste două dimensiuni i se dă întâietate? în Polonia, Ungaria, Republica Cehă, prevalează dimensiunea civică, preocuparea pentru exercițiul democratic, pentru instituționalizare, pentru stabilizarea jocului politic. Slovacia, România, Bulgaria, dar, mai ales, ex-Iugoslavia sunt dominate de chestiunea identității naționale. Ele sunt societăți cu puternice minorități pe teritoriul național și au diferende teritoriale cu vecinii. Aceste două probleme creează un mediu intern și extern defavorabil evoluțiilor democratice și împiedică stabilizarea regimurilor politice. Atâta timp cât se menține ca dominantă dimensiunea etnică, instituțiile și regulile jocului politic nu se pot articula democratic.

7. *Instituțiile.* Democrația necesită buna funcționare (performantă, impersonală, autonomă) a instituțiilor. Echilibrul între stabilitatea instituțiilor și dinamica societății politice este necesar pentru a realiza o birocrație controlată de re-

prezentanții aleși democratic ai societății, dar și continuitatea instituțiilor (armată, Biserică, sistem educațional, administrație, justiție). Separația puterilor este unul dintre punctele nevralgice ale regimului politic din România. Justiția și puterea legiuitoare sunt dominate de executiv. Acest aspect este consecința felului în care a fost promulgată Constituția, ca dictat al grupului hegemonie, și nu ca un compromis între forțele politice. Sistemul electoral, de asemenea, a produs fărâmițarea sistemului politic, sursă de stagnare și instabilitate. Sistemul electoral (vot proporțional pe listă) a produs separarea dintre clasa politică și electorat, alt factor de instabilitate. Lipsa unei legi a partidelor a împiedicat consolidarea acestora. Ele se află într-o criză permanentă, datorită lipsei articulării cu segmentele cărora ar trebui să le apere interesele, ca și practicilor autoritare ale *leadership-urilor.*

Intr-o clasificare a regimurilor politice după gradul de stabilitate, discernem: (1) regimuri stabile — înalt grad de legitimitate, puternic instituționalizate, performante economic și social; (2) regimuri semistabile — un hibrid cu legitimitate parțială, adesea scăzută, incapabile să reziste unor crize interne/externe; (3) regimuri instabile — cu o ridicată mobilizare a maselor, slab instituționalizate, cu slabă legitimitate (sau deloc), neperformante. România prezintă un regim politic semistabil, având o serie de dificultăți majore in a se stabiliza, pe care le-am descris sumar mai sus.

(Sfera politicii, nr. 26, martie 1995)

IALTA

în iunie 1945 JȘțah'n îi spunea lui Milo van Djilaș *(Conversations with Stalin):* „Oricine ocupă un teritoriu își impune și propriul sistem social. Oricine își impune propriul sistem social în măsura în care propria armată este capabilă de aceasta." La data aceea, România era într-un stadiu avansat de sovietizare, prin prezența Armatei Roșii pe teritoriul său, prin guvernarea cabinetului Petru Groza, fidel Moscovei, prin consecințele annistițiului din septembrie și prin trocul încheiat între Churchill și Stalin la Moscova, în octombrie 1944, prin care Churchill își rezervase 90% din controlul Greciei în schimbul cedării aceluiași procent pentru sovietici în România. Sunt fapte invocate adesea în ultimii cincizeci de ani; ele au constituit „mitul laltei". Ceea ce a impus mitul a fost căderea „cortinei de fier", declanșarea războiului rece, refuzul țărilor din zona sovietică de a adera la Planul Marshall, crearea NATO, criza de la Berlin, intervenția sovieticilor la Budapesta în 1956 și Praga în 1968, ridicarea zidului de la Berlin în 1961. Toate acestea au fost percepute ca dovezi ale unei înțelegeri la Ialta între „cei trei mari" cu privire la împărțirea Europei și a lumii în sfere de influență. Granițele acestor sfere ținând de limitele până la care armatele pot asigura controlul. Ceea ce afirmase și Stalin lui Djilas. în 1989, sistemul comunist s-a prăbușit când Kremlinul a refuzat să mai susțină militar guvernele-marionetă din țările Pactului de la Varșovia, cum făcuse de atâtea

ori până atunci. Factorul militar a fost determinant în înțelegerile „diplomatice" ale anului 1945. Prezența Armatei Roșii ă fost folosită de URSS pentru transformarea zonei proprii de influență (la care occidentalii au consimțit la Teheran), a zonei de securitate, în zonă ocupată, aflată sub controlul ei nu numai militar, dar și economic și politic. Ceea ce a dus la schimbarea regimurilor din aceste țări, a sistemului economic, în ciuda „Declarației Europei eliberate".

Se pune problema dacă Stalin hotărâse să ocupe militar Europa și să impună comunismul înainte de 1944. Se cunoaște incapacitatea occidentalilor de a concepe cum urma să arate lumea după încheierea războiului și păcii. Inexistența unor scopuri clare a dus la lipsa oricărei diplomații și la continue ezitări și concesii făcute Moscovei. Dar nici Moscova nu a avut un concept definit. URSS, sub Stalin, a sperat să fie recunoscută de occidentali, ca preț al participării ei la efortul pentru victorie și să-și poată reface, în acest context, economia, să-și modernizeze industria, infrastructurile etc. URSS a sperat să iasă din izolare și să joace un rol mondial. Ocuparea abruptă a Ungariei, Cehoslovaciei, României, dar, mai ales, a Poloniei putea fi inacceptabilă pentru Casa Albă și Downing Street 10. Acesta era factorul strategic. Alt aspect este acela că Armata Roșie ocupa țări foarte diferite în ce privește religia (catolică, ortodoxă, protestantă), poziția politică (unele dintre ele, îi erau aliate — Polonia, Cehoslovacia; altele nu — România, Ungaria), nivelul de dezvoltare economică.

Conferința de la Ialta și cea de la Polsdam nu au creat instrumente pentru a impune respectarea acordurilor semnate. Puterile învingătoare erau dornice să se retragă grabnic din acest război și lăsau lucrurile să se desfășoare într-un amestec de factori interni, spontani, și externi, dependenți de factorul de putere dominant în zonă. Cum în Europa de Est și Centrală prezența Armatei Roșii era decisivă, urmează că jocul politic s-a derulat ca o competiție între factorul

politic intern și interesele Moscovei. întrebarea care se poate pune este: ce obstacole a întâlnit Moscova în tentativa ei de a-și impune interesele în zonă? Voința politică a occidentalilor de a rezista a fost minimă. Ei acceptaseră deja cererile rușilor în ce privește crearea unui cordon sanitar care să asigure interesele de securitate ale Moscovei, ca și exercitarea dominației sovietice în zonă. înghițirea Europei Centrale a fost doar o chestiune de timp, de tactici și de costuri. *The Soviets knew how to use their internationally recognised to impose satellite regimes in the countries of Eastern Europe* „sovieticii au știut cum să-și folosească recunoașterea pe plan internațional pentru a-și impune regimurile satelite în țările din estul Europei".'

Factorul intern, de asemenea, a favorizat penetrația sovietică. Aceste țări erau extenuate de efortul de război, fragilizate de desființarea instituțiilor în vigoare până în 1939-1940. Cu orașe distruse, cu industriile ruinate, cu milioane de victime (între care elitele politice, culturale și economice), cu milioane de oameni fără adăpost și locuri de muncă, strămutate, cu sistemele de comunicație și transport întrerupte, cu rezervele (materiale, agricole, financiare) epuizate, aceste țări ajung rapid dependente de URSS în ce privește petrolul, grânele, energia electrică etc, ca și de piața sovietică pentru reluarea exporturilor. Refacerea acestor economii a cerut măsuri administrative, eforturi, coordonare și, * disciplină, concentrarea resurselor. Ceea ce a creat debușee birocrației și statului și, de asemenea, un climat favorabil teoriilor și practicilor bolșevice care promovau centralizarea și mobilizarea socială. Monopolul URSS în relațiile economice se impune pentru o lungă perioadă: *The elimination of Nazy Germany the dominant economic power there up to 1944, had left a vacuum which only the Soviet Union couldfiii...* „Eliminarea Germaniei naziste, puterea economi-

V. Tismăneanu, *Reinventing Politics,* 1993, p. 19.

că dominantă până în 1944, a lăsat un gol pe care numai Uniunea Sovietică a putut să-l umple".[2]

Societățile întâlnite de Armata Roșie în drumul ei spre inima Europei erau, la mijlocul anilor '40, înapoiate din punct de vedere economic (excepție, Cehia), societăți rurale (România, Polonia, Bulgaria) și semirurale (Ungaria). Chiar dacă prezentau mai multe elemente de modernitate decât URSS, ele nu aveau consistența regimurilor occidentale. Erau state apărute pe ruinele fostelor imperii austro-ungar, german și țarist, state fragile, cu nenumărate probleme de integrare și identitate națională. Instituțiile democratice se aflau în stadiu incipient. Cultura politică și tradițiile indicau puține valori de acest tip. Aproape toate avortaseră tentativele de a realiza regimuri politice de tip occidental. Ele fuseseră conduse de regimuri autoritare încă înainte de izbucnirea războiului, în 1939. Populațiile acestor țări constituiau medii propice criticilor democrațiilor burgheze și aveau o sensibilitate sporită pentru egalitarism și populism. URSS venea cu prestigiul câștigării războiului, pe care mulți îl vedeau ca pe o consecință a eșecului Occidentului de a opri mașinăria germană. Dacă Armata Roșie era victorioasă însemna pentru mulți că sistemul politic și economic care o crease trebuia să fie superior. Apoi, un război deschide competiția pentru redistribuirea resurselor, pentru schimbarea ierarhiilor sociale etc. Fostele elite sunt supuse unei contestări radicale. Cu acest fundal, utilizând bine resentimentele, interesele și speranțele populațiilor din țările ocupate, comuniștii și-au făcut drum spre putere. Lumea postbelică aștepta, era pregătită de o schimbare. Simpatia cu care era privit învingătorul, ca și ponderea lui au făcut ca URSS să fie acceptată în primii ani ca agent al acestei schimbări. Acestui *trend* i s-au opus doar vechile elite politice și economice, dar populația, în procente diferite, nu. în Cehoslovacia și Bulgaria,

[2] Philip Longworth, *The Making of Eastern Europe/l 992,* pp. 40^41.

sentimentele proruseşti erau relativ puternice, în contrast cu România şi Polonia. Nimeni nu cunoştea atunci grozăviile Gulagului, realitatea terorii staliniste etc, şi occidentalii şi-au făcut iluzia că, odată integrată URSS în comunitatea internaţională, odată depăşită politica de izolare a anilor '20-'30, sistemul sovietic se va umaniza, va împrumuta, măcar parţial, anumite elemente ale democraţiei. Iluzia nu era cu totul inocentă. Corespundea intereselor electorale, politice, economice ale marilor puteri occidentale. De la Ialta, ca şi de la Munchen, liderii occidentali se întorc „triumfători". Opinia publică, cercurile politice americane şi britanice au considerat (ca şi în 1938) că s-a obţinut o pace durabilă, condiţii avantajoase şi garanţii ferme.

Ceea ce a făcut URSS a fost să fructifice avantajul prezenţei Armatei Roşii pentru a instala guverne-marionetă. Ea a transferat înţelegerea de la Ialta pentru împărţirea în zone de influenţă într-o înţelegere *defacto* cu privire la *controlul* absolut asupra ţărilor ocupate. Până în 1989, acest aranjament a funcţionat fără greş. în toate crizele din regiune, Occidentul a cedat presiunilor sau s-a resemnat în faţa cererilor sovietice. La est de Oder-Neisse, s-a întins un *Hinterland* aparţinând URSS. Această polarizare s-a prăbuşit în 1989, nu datorită denunţării acordurilor de la Teheran, Ialta sau Potsdam, ci tot unei situaţii acceptate *de facto:* incapacitatea regimurilor comuniste de a-şi mai asigura suportul populaţiilor lor, dublată de incapacitatea sovieticilor de a mai controla militar regiunea. Aceşti doi factori coroboraţi duseseră, în anii '40, la sovietizarea unei jumătăţi din Europa. în 1989, conjuncţia aceloraşi factori (militar şi intern) a dus la prăbuşirea sistemului post-Ialta. îndată ce Moscova a anunţat că nu va interveni militar pentru a asigura dominaţia comuniştilor (Gorbaciov refuzând scenariul „1956"-,, 1968"), aceste regimuri au putut extemaliza crizele interne. Cu siguranţă, calculul lui Gorbaciov a fost că regimurile comuniste vor supravieţui acestei crize, că se va produce numai schimbarea unor echipe vechi, de tip Brejnev, cu altele noi, de tip *glasnost.* Se încerca reforma, modernizarea comunismului. Odată însă ce aceste regimuri nu au mai avut acoperirea Armatei Roşii, ele s-au prăbuşit. Prezenţa Armatei Roşii a împiedicat acest rezultat în 1956. Prăbuşirea sistemului comunist într-un interval atât de scurt, în toamna anului 1989, se explică prin persistenţa unei crize care debutase în 1956 şi căreia nu i se adusese nici un remediu. Criza a fost provocată de incapacitatea sistemului de a se moderniza. Ceea ce crease în rândurile populaţiei un anumit suport şi acceptare pentru sovietici şi sistemul impus de ei erau promisiunile unei rapide modernizări, care să ducă la ştergerea urmelor războiului şi eradicarea decalajelor economice dintre Occident şi această parte a Europei. Trebuie spus că, în primii zece ani, ritmurile de dezvoltare a regiunii le depăşeau pe cele occidentale. Dar sentinţa pentru eşec fusese dată în 1948, odată cu refuzul Planului Marshall, care a dus la construirea unor economii autarhice, dependente de slabul nivel tehnologic, sursele de energie şi piaţa URSS. Odată cu epuizarea dezvoltării intensive, bazată pe mobilizarea socială şi centralizarea surselor şi deciziei, sistemul s-a blocat. Proiectul modernizării acestor societăţi — miezul ideologic al cuceririi puterii, care a şi furnizat bolşevismului un mesianism *ad-hoc* — a eşuat.

Mitul Iahei,trebuie privit nu numai din perspectiva simplificată — a prezenţei Armatei Roşii —, ci şi din aceea a factorilor interni. Aceştia au şi determinat traseul diferit al acestor ţări între 1945-1989. Ca şi modul diferit de a se desprinde de comunism. Ceea ce a fost determinant în reacţia acestor societăţi în coliziune cu sistemul comunist „adus în furgoanele Armatei Roşii" au fost gradul de dezvoltare a societăţii civile, viabilitatea instituţiilor statului, cultura politică.

{Sfera politicii, nr. 25, februarie 1995)

DICTATURA PROLETARIATULUI ÎN VERSIUNE ROMÂNEASCĂ

1. în România, nu a avut loc o revoluție comunistă. în Rusia, China, Iugoslavia, Albania, Vietnam, Cuba, forțe interne au răsturnat vechile regimuri semicapitaliste și semifeudale. Ca și în alte țări din estul și centrul Europei, instalarea guvernării comuniste în România a fost rezultatul unui raport de forțe pe plan internațional, consecința rezultatului celui de-al Doilea Război Mondial și a declanșării războiului rece. Ocupația sovietică de ia jumătatea anilor '40 a constituit factorul decisiv al preluării puterii de către contraelită comunistă. Nu dezvoltarea internă a conflictelor sociale a înlăturat vechile elite de la putere, ci decizia URSS de a instala, acolo unde se găsea Armata Roșie, regimuri politice asemănătoare cu al său. Lucru care s-a produs în Polonia, Bulgaria, România, Ungaria, Cehoslovacia, Germania de Est, Mongolia, Coreea de Nord. Milovan Djilas[1] făcea distincție între țările în care s-au produs revoluții interne și celelalte. „Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România și Bulgaria nu au cunoscut experiența unei revoluții, întrucât sistemul comunist le-a fost impus prin puterea Armatei Roșii. în aceste țări, revoluția a fost impusă din afară și de deasupra de baionetele străine și de mașinăria forței. Mișcarea comunistă era slabă, cu excepția celei mai dezvoltate dintre aceste

[1] Milovan Djilas, *TheNew Class,* Praeger Publishers Inc., 1957, p. 13.

țări, Cehoslovacia." Djilas deduce două consecințe: a) „aceste țări nu au acționat nici măcar pentru schimbare industrială, cel puțin nu prin metoda comunistă, deoarece unele dintre ele atinseseră deja acest stadiu", și b) „odată cu venirea comuniștilor în aceste țări, substanța și forma comunismului lor trebuia să fie identică cu cea a Uniunii Sovietice. URSS și-a impus sistemul asupra lor, iar comuniștii autohtoni l-au adoptat bucuros. Cu cât comunismul era mai slab, cu atât mai mult el trebuia să imite, chiar și în formă, pe *big brother,* comunismul totalitar rusesc."

S.P. Huntington împarte și el regimurile comuniste în regimuri dc ocupație și regimuri revoluționare. Pentru el, consecințele acestei diferențe sunt: a) „o mai slabă legitimitate"[7]! și b) „sisteme mai degrabă instabile decât revoluționare".^, Aceste regimuri comuniste de ocupație sunt tentate să-și confere o identitate internă și să-și creeze o legitimitate prin apelul la naționalism. „Regimurile de ocupație pot fi capabile să-și depășească handicapul inițial, identificându-se cu sentimentele naționaliste din țările lor și afirmându-și independența națională (așa cum au făcut România și Coreea de Nord) împotriva controlului străin. într-adevăr, regimurile de ocupație se află sub o mai puternică presiune internă pentru a acționa astfel, decât regimurile revoluționare."[2]

Un alt autor care subliniază semnificația dependenței regimului comunist din România este Kenneth Jowitt. „Evident, Uniunea Sovietică se afla în poziția de a furniza premisele majore pentru alegerea strategiilor elitei românești și hotăra astfel care dintre prioritățile specifice ale Partidului Comunist Român se puteau realiza." Majoritatea membrilor elitei comuniste (cea mai marcantă dintre excepții a fost Lucrețiu Pătrășcanu) nu au perceput, în anii '40-'50,

[2] Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies,* Yale University Press, New Haven and London, 1968, pp. 335-336.

„dependența colonială" de URSS și sacrificarea „valorilor politicii naționale" ca factor negativ. Rațiunea acestei poziții o găsim în prioritățile acestei elite: monopolul puterii, industrializarea, ambele condiționate de sprijinul Moscovei, „în ceea ce privește perioada 1944-1955, în multe privințe riscul cu privire la puterea și identitatea Partidului Comunist Român nu era o problemă." Interesele politice ale elitei comuniste, prioritățile ei economice și sociale, mai ales ale grupului dirijat de Gheorghe Gheorghiu-Dej, motivat de consolidarea supremației în partid, mergeau în direcția identificării pozițiilor proprii „cu prezența și politica sovietică".[3]

La începutul anilor '60, aceste argumente își pierd valoarea. Dependența de URSS este considerată factor de instabilitate a elitei comuniste românești, de accentuare a incoerenței sale interne. Acest lucru se întâmplă după declanșarea procesului de refonne de către Nikita Sergheievici Hruș-ciov.. Ele au fost percepute ca amenințare a pozițiilor sale, atâta vreme cât implicau presiuni asupra elitei locale pentru a opera schimbări de personal în conducere, și retragerea sprijinului pentru programul de industrializare a României.

Lipsa revoluției, care să mobilizeze societatea și să confere o bază politică propriei elite comuniste, a dat conținutul regimului comunist din România. CE. Black.notează că „revoluțiile care aduc la putere lideri modernizatori" sunt caracterizate de două dimensiuni: a) dacă sunt violente sau neviolente; b) dacă sunt interne sau externe. Cazul românesc este definit de impunerea din afară a „procesului revoluționar", de minimul suport dat de societate la începutul procesului. „O armată străină poate să domine o țară și să stabilească un set de noi instituții după distrugerea guver-

[3] Keneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of România. 1944-1955,* University of California Press, 1971, pp. 83-89.

nului precedent. O revoluție nu este mai puțin revoluție dacă este impusă din afară."[4]

Trăsătura principală a acestui regim subordonat unei puteri străine —- cel puțin între anii 1944-1964 — a fost caracterul lui neocolonial. Dimensiunile unui regim neocolonial, cum au fost definite de Kenneth Jowitt[5],. sunt: a) existența unei amenințări politice, militare sau/și economice venite din partea unei țări mai puternice; b) „natura difuză a controlului care este exercitat de puterea supraordonată [...], puterea care controlează, furnizează premisele deciziilor politice și economice majore luate în țara dependentă"; c) latitudinea se referă la sfera politică și economică în cadrul căreia actorii politici ai țării dependente sunt capabili să acționeze independent de puterea care controlează și se bucură de premisele puterii." Este vorba de zona unde elita locală „se dezvoltă sub puterea neocolonială. O astfel de zonă sugerează existența unei zone reale, deși fragile, a autorității politice de care se bucură elita autohtonă în relațiile cu puterea colonială"; d) „postura emulativă adoptată de partenerul mai puțin puternic față de cultură, de normele sociale și de instituțiile politice ale națiunii dominante. Una dintre bazele majore ale unei relații neocoloniale o reprezintă tendința elitei națiunii dependente de a se identifica cu ceea ce este perceput a fi un referent de status mai înalt".

Trăsăturile regimului comunist din România, ca și cele ale comportamentului politic și ale sistemului de valori și priorități ale elitei locale se regăsesc aici. Vom mai avea ocazia să analizăm aspecte care decurg din natura necolonială a regimului comunist din România și dependența sa față de URSS.

2. Totalitarismul își propune dominația mondială; el are tendința instinctivă de â se extinde continuu. Asta, pentru

[4] CE. Black, *The Dynamics of Modernization. A Study in Comparative History,* Harper & Row Publishers, 1966, pp. 72-73.

[5] Kenneth Jowitt, *op. cit,* pp. 53-55, 90-91.

țările mari, unde o forță de tip totalitar ajunge să dețină puterea politică. Pentru bolșevism, revoluția mondială a fost o prioritate absolută. Ea a fost obscurizată temporar în anii '20-'30, când politica „socialism într-o singură țară" a vizat un pas înapoi pentru consolidarea internă a regimului și declanșarea modernizării Rusiei, necesară asaltului final. Odată cu anii '40, când Stalin a considerat sistemul suficient de consolidat, se revine la încercarea „revoluției mondiale". Chestiunea este — dacă logica totalitarismului impune această desfășurare — ce priorități poate să aibă un regim totalitar care, prin resursele lui, nu-și poate propune revoluția mondială, dar rămâne în același timp, din rațiuni de putere, un regim totalitar. Așa cum observa Hannah Arendt, „în toate aceste țări europene mai mici [...], totalitarismul avea un țel prea ambițios, că, deși își jucase bine rolul de a organiza masele până când mișcarea avea să preia puterea, dimensiunea absolută a țărilor mici îl forța pe virtualul conducător totalitar să adopte modelele cele mai familiare ale unei dictaturi de clasă sau de partid [...]. Fără marea speranță de cucerire a unor teritorii mai intens populate, tiranii din aceste țări mici erau constrânși la o anumită moderație de modă veche, din teama de a nu-și pierde oamenii pe care ar fi urmat să-i conducă."[6] „Moderația" este impusă: a) de necesitatea de a guverna în termeni neideologici. Rezultatul este că elita comunistă dintr-o țară mică este obligată să aibă o ofertă distinctă de cea a „dominației mondiale". Pentru România, această alternativă a constituit-o „modernizarea". Ricoșeul universalist, întotdeauna prezent în discursul totalitar, este formulat în termenii „lichidării înapoierii țării", „transformării României într-o țară modernă", „ajungerii din urmă a țărilor dezvoltate"; b) de limitele resurselor umane. Hannah Arendt scrie: „Un regim totalitar [...] este

[6] Hannah Arendt, *Originile totalitarismului,* trad. rom. de Ion Dur și Mircea Ivănescu, Humanitas, 1994, p. 409.

posibil numai atunci când mari mase de oameni devin de prisos sau pot fi utilizate, fără a se [produce] însă consecința dezastruoasă a depopulării."[7] In țările mici și mijlocii există deficit de populație, care produce o lipsă acută de forță de muncă. Represiunea nu se poate extinde dincolo de punctul în care echilibrul demografic este periclitat. In acest punct, regimul totalitar este silit să limiteze teroarea, să limiteze practicile totalitare. Logica sistemului împinge regimul spre generalizarea terorii, dar rațiunile practice limitează acțiunea ideologiei. Asta, în termeni generali. în termenii proprii condițiilor României, trebuie subliniată existența unui surplus de forță de muncă. Raportul rural/urban arată că două treimi din populație trăia în 1944 în afara zonelor urbane. Exista un rezervor potențial foarte mare, practic nelimitat, pentru „modernizarea" avută în vedere de comuniști. Există o legătură între violența exercitată de elite asupra societății și întinderea resurselor umane. Cu cât acestea din urmă sunt mai largi, cu atât folosirea metodelor violente este mai răspândită.[8] Pentru „lagărul socialist", absența unor resurse umane a determinat un anumit tip de decizii, care, în esență, luau în calcul și interesele populației, și capacitatea sa de reacție negativă. Aceste țări coincid, în general, cu țările comuniste cu un nivel de dezvoltare mai ridicat, nivel moștenit din perioada interbelică. Acolo unde nivelul de dezvoltare

[7] Hannah Arendt, *Ibid.,* pp. 410-411. Vezi aici politicile duse de Stalin și Mao, pierderile de vieți omenești, de zeci de milioane de persoane dispărute în lagăre, colonii de muncă, pe șantiere, în perioade de război și foamete provocate de deciziile liderilor comuniști. Prețul vieții umane în aceste regimuri cu exces de populație scade radical. Rezervele mari de forță de muncă, în principal rurală, alimentează politica ambițioasă a elitei de modernizare cu orice preț și în timp scurt, indiferent de costurile în vieți umane, de sacrificarea unor generații întregi.

[8] Vezi acest raport în Barrington Moore Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lords and Peasants in the Making of the Modern World,* Beacon Press, Boston, 1966, p. 426.

a fost mai scăzut, cu procente de populație rurală majoritare în raport cu totalul populației, regimurile au fost mai tentate să aplice politici brutale, de exploatare a forței de muncă, de intensificare a efortului uman. în aceste țări, dictatura a fost mai pronunțată, iar elitele au fost conservatoare în raport cu elitele comuniste din țări cu deficit de forță de muncă. Reformatorii, moderații, pragmaticii anilor '60 au apărut acolo unde trebuiau angajate alte soluții decât cele staliniste. Conservatorismul elitei românești își are una dintre surse aici. Ea a putut să mobilizeze mari mase de oameni, să declanșeze un exod al populației rurale spre orașe, pe șantierele industrializării, să manevreze forța de muncă conform voinței sale, tocmai datorită surplusului masiv de brațe de muncă, provenit din masa țărănească desproprietărită și sărăcită. România are în 1948 o numeroasă populație rurală și un scăzut nivel de dezvoltare industrială. Era o condiție *sine qua non* pentru penetrarea societății de către elita comunistă, ca și un factor condiționant puternic al realizării priorităților sale și, legat de el, de deciziile pe care le-a luat, până la căderea sa, în 1989.

(Sfera politicii, nr. 36, februarie 1996)

PUZZLE DIN ÎNTUNERIC

Plenara din octombrie 1945 a Comitetului Central al Partidului Comunist Român este unul dintre momentele-cheie ale istoriei instalării regimului comunist în România. După 23 august 1944, PCR a ieșit din douăzeci de ani de clandestinitate. El are o situație extrem de tulbure în ce privește conducerea sa. La 4 aprilie 1944, Ștefan Foriș și grupul său (Remus Koffler, Valeria Sârbu, Nicolae Petrea, Constantin Carp) sunt demiși. Ștefan Foriș (fără a fi judecat) și Remus Koffler vor fi uciși; primul în 1946, celălalt în cadrul procesului Lucrcțiu Pătrășcanu, când primește sentința capitală, sentință executată în noaptea de 16 spre 17 aprilie 1954. în aprilie 1944, o *tfoikă* formată din Iosif Rangheț, Emil Bodnăraș, Constantin Pârvulescu (ultimul, desemnat ca secretar general al PCR) succedă la vârful PCR. în septembrie 1944, odată cu sosirea la București a unor membri ai grupului care petrecuseră anii războiului în URSS, Ana Pauker preia șefia partidului. Situația rămâne neclară în continuare. După spusele lui Gheorghe Ghcorghiu-Dej la Plenara din 30 noiembrie-6 decembrie 1961 a CC al PMR, Ana Pauker „era omul de încredere al Moscovei", cuvântul ei era lege. Prima înțelegere între „moscoviți" și grupul dirijat de Gheorghiu-Dej (numit „din închisori") a fost cu privire la marginalizarea lui Lucrcțiu Pătrășcanu, figura cea mai cunoscută dintre liderii comuniști ai momentului. El fusese principalul negociator cu Palatul și partidele istorice pentru pregătirea cotiturii

de la 23 august; fusese șeful delegației române pentru semnarea, în septembrie, a armistițiului la Moscova, era ministrul comunist din primul guvern post-Antonescu. El se detașa ca un lider de anvergură națională într-o perioadă foarte tulbure. Ceilalți șefi comuniști nu erau aproape deloc cunoscuți. Singurii care aveau o anumită imagine erau Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, implicați în două procese politice din anii '30, despre care presa vremii relatase. Dar autoritatea lor se mărginea la cadrele PCR. Dacă stoparea ascensiunii lui Pătrășcanu a fost un punct de raliere a celor două grupuri și a celor doi lideri, au existat și destule divergențe punctuale (în afara aceleia, naturale, pentru supremație): 1. cea în legătură cu 23 august, când grupului din interior implicat în lovitură i s-a reproșat participarea alături de forțe politice burgheze, rege și armată la lovitură; preferabil era, din acest punct de vedere, ca Bucureștiul să fie eliberat de Armata Roșie, pentru a se instala direct (fără faza de alianțe cu alte partide a unui regim de dictatură a proletariatului, în care PCR să fie singurul deținător al puterii politice, așa cum s-a întâmplat în Bulgaria). Știm astăzi că lovitura de la 23 august a prelungit cu trei ani (până la 30 decembrie 1947) regimul constituțional; 2. a doua divergență majoră s-a manifestat în preajma instalării guvernului Petru-Groza. Gheorghiu-Dej a susținut ideea unui guvern cu Gheorghe Tătărescu, ca tovarăș de drum, dată fiind poziția lui slabă, de lider politic compromis, deci mai ușor de manipulat; Ana Pauker, Vasile Luca nu au fost de acord cu această formulă. A fost necesară o vizită la Kremlin a celor doi pentru ca Stalin să decidă — opțiunea lui a fost în favoarea formulei propuse de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Era prima lui victorie în confruntarea lungă care urmează cu Ana Pauker și încheiată șapte ani mai târziu, în mai 1952. în octombrie 1944, PCR avea aproape o mie de membri. în februarie 1945, PCR are 15 000 de membri, în aprilie 34 000, în mai 110 000.

Până în octombrie, cifra se dublează (256 863 de membri). Cu siguranță, poziția predominantă a PCR în guvernul Groza a jucat un rol în creșterea efectivelor. Grupului de ilegaliști i s-au adăugat într-un an peste un sfert de milion de nou-veniți, mai puțin din mediile proletare, cât din mica burghezie, armată, țărani, intelectuali, cadre ale vechiului aparat administrativ, ofițeri. Un capitol aparte al acestor recrutări în masă l-au constituit legionarii. Atragerea elementelor extremei drepte nu este, așa cum s-ar crede, o trăsătura specifică comunismului românesc. în toată zona aflată sub ocupație sovietică, se petrece același fenomen. Peste tot, partidele comuniste, în deficit de cadre experimentate, recrutează oameni, indiferent de trecutul lor politic, singurul criteriu fiind servirea liderilor comuniști în drumul lor spre putere. Nicolae Ceaușescu spunea, la începutul anilor '60, că în campania de verificare și epurare din anii 1948-1953 au fost eliminați din PMR peste 100 000 de legionari, iar între 1953 și 1960 alți 41 000. Efectivele PCR vor crește și după Conferința din octombrie 1945 a PCR; astfel, în noiembrie 1946 — 675 000, în ianuarie 1948 — 800 000; odată cu „unificarea" din februarie același an, PMR are 1 060 000 de membri. El va ajunge după epurări, în 1953, la 551 000 de membri, atingând un prag de jos în 1952, 400 000 membri, când se reiau înscrierile. în octombrie 1945, așadar, când se desfășoară Conferința Națională, PCR este în plină ascensiune. Dintr-un partid clandestin, infim ca număr de membri, sub protecția armatei sovietice, el ajunge un partid de guvernământ, iar efectivele sale cresc substanțial.

Conferința Națională din octombrie și, mai ales, Ședința Plenară a Comitetului Central care i-a urmat au precizat raporturile de putere la vârful partidului. La Conferință, apare — transparentă — alianța anti-Pătrășcanu. Cei care îl atacă public pe Pătrășcanu nu sunt din anturajul Anei Pauker, deși Miron Constantinescu, devotat Anei Pauker, îl detesta.

El este, de altfel, cel care, în ianuarie 1954, va tranșa chestiunea judecării și executării lui Pătrășcanu, într-o discuție pe care a purtat-o în doi, la Kremlin, cu liderul de atunci al PCUS, Gheorghi Maksimilianovici Malenkov. El însuși va fi înlăturat în iunie 1957, pentru vina de a-și fi afirmat — în martie 1956, în contextul raportului secret al lui N.S. Hrușciov, care denunțase în luna februarie a acelui an, „cultul personalității" lui Stalin — pretențiile la poziția de lider deținută de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Miron Constantinescu, cel mai tanar membru al Biroului Politic al CC al PCR — după ce a contribuit la înlăturarea lui Pătrășcanu (1948-1954), a grupului Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu (1952) —, a crezut în 1956 că este destul de puternic, IDeT destul de periclitat, iar cotitura din PCUS favorizantă ca să încerce propria lui candidatură la postul de șef al partidului. Deocamdată, în octombrie 1945, ținta principală este Lucrețiu Pătrășcanu. Campania de marginalizare a lui avea la vârful partidului o vechime de un an de zile. La începutul lui octombrie 1944, la mitingul organizat pe stadionul ANEF, mulțimea scandase „Pătrășcanu prim-ministru!", ceea ce a produs o reacție violentă a mâi mulți lideri: Emil Bodnăraș, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Miron Constantinescu ș.a. El va fi izolat, pus sub urmărire de către Emil Bodnăraș, ordin executat de foștii spioni ai KGB, care operaseră în România în anii '30, deveniți, în închisoarea de la Caransebeș, „revoluționari profesioniști" (Petea Goncearuk, Serghei Nikonov, Pantiușa Bodnarenko, Vania Didenko). Numele lui Pătrășcanu dispare brusc din paginile *Scânteii,* odată cu cele întâmplate pe stadionul ANEF; despre cărțile sale (patru la număr) care apar în acel interval, ziarul PCR inserează o singură dată o scurtă știre. Conflictul dintre Dej și Pătrășcanu nu era de dată recentă. El izbucnise în lagărul de la Târgu Jiu. Pătrășcanu sosise acolo la 2 ianuarie 1943. Gheorghiu-Dej va sosi două săptămâni

mai târziu, însoțit de Chivu Stoica, venind din închisoarea de la Caransebeș. Amândoi (Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica) își ispășiseră pedeapsa pentru care fuseseră condamnați în procesul ceferiștilor din 1933-1934. După depunerea sa în lagăr, Pătrășcanu este (datorită vechimii în partid și faptului că îi apărase pe mulți în procese etc.) cooptat în cadrul grupei II (formată din comuniști sau persoane bănuite de activitate prosovietică, cam 300 la număr), în delegația (alcătuită din trei persoane) care ținea legătura cu administrația lagărului. Venirea lui Gheorghiu-Dej a provocat dizolvarea acestei delegații, după un scurt conflict de autoritate pierdut de Pătrășcanu. Gheorghiu-Dej a câștigat utilizând resentimentele de clasă ale celor internați, resentimente de pușcăriași de lungă dată (Pătrășcanu era intelectual burghez, cu doctorat luat în Germania, „favorizat de regim", el venea din domiciliul forțat de la Poiana Țapului, în vreme ce ei veneau de la Caransebeș). Gheorghiu-Dej a reușit să alimenteze suspiciunile, frustrările, a utilizat complicitățile și fidelitățile create în pușcării. Evadat la începutul lui august 1944 din lagăr (evadare organizată de Ion Gheorghe Maurer și Emil Bodnăraș), el găsește din nou în partid poziția dominantă — ca și în lagăr, în ianuarie 1943 — a lui Pătrășcanu, de data asta la o scară mult mai mare, nu doar într-un grup de internați politici. Pătrășcanu era principalul negociator al partidului cu ceilalți complotiști anti-Antonescu. Gheorghiu-Dej avea și el interes să reușească lovitura, pentru că altfel grupul „moscovit" și-ar fi impus supremația în partid în defavoarea pretențiilor sale — și a oamenilor devotați lui — la șefia partidului. Odată căzută dictatura militară, iar prezența Armatei Roșii devenită o realitate, datele problemei în conflictul pentru putere s-au schimbat. întâi, trebuia eliminat rivalul cel mai „periculos", iar o alianță de *outsiders* se formează aproape spontan, instinctiv, între ceilalți pretendenți. Era o alianță temporară: îndată ce Pătrășcanu va

fi eliminat, în februarie-aprilie 1948, conflictul dintre Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ana Pauker se va manifesta deschis.

Ultragiat de atacul declanșat de Apostol și Gheorghiu-Dej, Pătrășcanu își oferă la prima ședință a Comitetului Central demisia. Reacția celorlalți membri este vehementă, nimeni nu-l apără, nici unul dintre cei prezenți nu găsește vreo îndreptățire pentru atitudinea lui Pătrășcanu. Izolarea sa la vârful PCR este completă încă din octombrie 1945. A fost numai o chestiune de timp și de conjunctură pentru a fi eliminat. El îi va supraviețui lui Stalin, dispărut la 5 martie 1953, dar un an mai târziu va fi ucis. După 1948, odată cu conflictul Stalin-Tito și declanșarea războiului rece, angrenajul răfuielilor între liderii comuniști și al epurărilor în tot blocul sovietic se declanșează. Deocamdată, în octombrie 1945, la prima reuniune a CC al PCR, se așază piesele. Pătrășcanu este primul perdant. Sacrificarea lui a oferit o platformă de raliere a unor figuri dintre cele mai diverse, ca Emil Bodnăraș, Ana Pauker, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Constantin Pârvulescu, Miron Constantinescu etc. Se aleg membrii Biroului Politic și ai Secretariatului. Ei sunt (la propunerea lui Emil Bodnăraș): Gh. Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi, Miron Constantinescu (pentru Biroul Politic) și Gh. Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu (pentru Secretariat). Mai este aleasă și Comisia de control, ce va fi dirijată de Constantin Pârvulescu, Iosif Rangheț, Liuba Chișinevschi; această comisie va organiza verificările și epurările începând din 1948. Lucrețiu Pătrășcanu, deși ales în CC, nu pătrunde în nici unul din aceste organisme de comandă. El va fi totuși cooptat în 1946 în Biroul Politic, pentru a dispărea din acest organism în cursul anului următor. Ca să dispară complet din CC la congresul din februarie 1948, iar în aprilie să fie arestat. Coaliția adversarilor săi nu era decât pasageră. Să citățm câteva dintre aprecierile lui Gheorghiu-Dej, făcute spre sfârșitul guvernării sale, șaisprezece ani mai târziu, în legătură cu această perioadă și personajele ei. „Reîntorși în septembrie 1944 din Uniunea Sovietică, Ana Pauker și Luca Lâszlo — demascat ulterior ca agent al Siguranței —, încălcând în mod grosolan cele mai elementare norme ale vieții de partid, prin intrigă și înșelăciune, au acaparat în mod abuziv conducerea partidului... Este semnificativ faptul că Ana Pauker s-a bucurat de o mare simpatie tocmai din partea elementelor dogmatice, fracționiste, antipartinice, demascate de PCUS după Congresul al XX-lea și îndeosebi din partea lui Molotov. Ea se bucura de foarte mare simpatie și încredere, în timp ce noi, activul din țară cât de cât cunoscut, nu aveam nici relații și nu ne bucuram nici de simpatii (la Moscova — *n.n.)*. Ana și Luca erau membri [ai] PCUS. Luca, provocatorul ăsta, ajunsese membru în Sovietul Suprem al Uniunii Sovietice." „în perioada de până la Conferința Națională, grupul antipartinic, în frunte cu Ana Pauker, strângând în jurul său o serie de elemente carieriste, slugarnice, mic-burgheze, străine de spiritul de partid, a căutat să promoveze linia sa, potrivnică politicii și tacticii partidului. După Conferința Națională care a ales Comitetul Central al partidului, Ana Pauker, Teohari Georgescu, acționând în continuare ca un grup constituit, în afara organelor alese, au ignorat Comitetul Central, au substituit Secretariatul Biroului Politic, Secretariatul era pus deasupra Biroului Politic [...], cele mai importante probleme de partid și de stat fiind rezolvate în Secretariat, unde ei aveau majoritatea și unde secretarul general [...] era pus în minoritate, rămânând de unul singur." Dej, în acest exercițiu de exorcizare derulat în decembrie 1961, era motivat de a-și micșora rolul propriu, jucat în perioada stalinistă. Atunci, el se manifestase ca liderul cel mai stalinist atât în atitudinile sale de politică externă (el a ținut raportul anti-Tito la întâlnirea Cominformului din 1948),

cât și în politica internă, fapt care a făcut să se spună despre România că era o republică unională. Versiunea pe care o da Gheorghiu-Dej are puține lucruri în comun cu realitatea Pana la scrierea istoriei acestei epoci, trebuie să ne mulțumim cu fragmente ale acestui *puzzle* din întuneric

{Sfera politicii, nr. 37, aprilie 1996)

REVOLUȚIA CA EȘEC

AU revolutivii are failures, but they are not all the same failure.
GEORGE ORWELL

România este singura țară central-europeană în care schimbarea deținătorilor puterii în anul revoluționar 1989 a produs, victime. Motivul pentru care în România elita a recurs la armată a fost convingerea acesteia că este condamnată. Elita comunistă a crezut atunci că nu are nici un rol politic de jucat în epoca de după pierderea puterii politice. Mai mult decât atât, că dispariția regimului personal al lui Ceaușescu îi va transforma în prizonieri politici pentru o lungă perioadă. Asta în situația în care scăpa cu viață de furia mulțimii sau de actele de exorcizare necesare noii puteri pentru a se legitima. Această situație fără ieșire pentru elită a fost consecința propriei sale politici. în 1989, elita guvernantă era complet izolată, iar relația dintre ea și societate era una de radicală adversitate.

Teza acestui studiu este că *prăpastia dintre elita guvernantăji SQcietațe a generat revoluția din decembrie 1989: iar rădăcina acestei situații revoluționare a fost eșecul reformelor începute în anii '60.* Dacă reforma ar fi reușit, trecerea la postcomunism s-ar fi făcut prin mijloace politice, fără victime, prin negocieri, așa cum s-a petrecut în Ungaria și Polonia. în acele țări, tranziția este mai rapidă tocmai

datorită reformelor făcute la timp, creării de grupuri de interese diferite, stabilirii unei dinamici reciproce între elită și societate. Eșecul reformelor în România la mijlocul anilor '70 și refacerea tiparului stalinist după această dată au dus la izolarea țării, faliment economic si un regim neostalinist. In final, elita și societatea au recurs la singurul mijloc care mai rămăsese de a tranșa raporturile dintre ele: violența.

Traiectoria postbelică est și central-europeană a debutat cu regimuri totalitare, de tip stalinist, impuse de ocupația sovietică. A continuat cu regimurile autoritare (anii '60-'89). în prima fază, controlul stat-partid (a poliției politice și a aparatului) asupra societății a fost absolut. în faza a doua — a regimurilor autoritare —, acest control s-a relaxat. România nu a parcurs același traseu. Regimul stalinist din anii '50 a slăbit în deceniul următor, pentru a reveni aproape în aceleași cadre la jumătatea anilor '70. Acest fapt a avut drept consecință situația revoluționară instalată în România după noiembrie 1987, încheiată printr-o revoluție a populației urbane. Elita guvernantă înțelegea să facă față sfidărilor (criza economică, șocul petrolier, datoriile externe, pauperizarea populației, starea crescândă de nemulțumire a acesteia), întărind controlul statului-partid asupra societății prin mijloace polițienești și administrative. în aceeași perioadă, în Europa Centrală și de Est, se petrecea un fenomen invers: de slăbire a controlului exercitat de statul-partid asupra societății, de atragere a unor segmente ale societății în procesul de decizie, de deschidere diplomatică (urmare a semnării acordurilor de la Helsinki) și relaxare ideologică, însoțită de căutări în planul politicilor economice și sociale. Odată cu venirea la putere a lui Mihail Sergheievici Gorbaciov, fenomenul se lărgește și se accelerează. Asta duce la izolarea completă a României, iar anacronismul politicii PCR devine acut. Răspunsul elitei guvernante românești la o situație tot mai complexă a fost, încă o dată, întărirea controlului

asupra societății, creșterea puterii personale, accentuarea ideologiei oficiale dc tip naționalist.

Este istoria unui eșec istoric al elitei deținătoare a puterii, incapabilă să guverneze cu mijloace politice, incapabilă să se transforme, să se adapteze unei complexități tot mai mari a factorilor interni și externi. Este și un eșec al societății românești. Ea nu a reușit să-și creeze mecanisme dc autoapărare împotriva regimului neostalinist și nu a constituit în anii '70-'80 alternative intelectuale, sindicale, civile, politice la regimul de dictatură. Alternative care să limiteze puterea discreționară a statului-partid, să slăbească controlul asupra societății și să împiedice manifestările faraonic-distructive ale regimului Ceaușescu. Așa cum arată experiența istorică, numai rezistența la dictatură o limitează, împiedică dictatura să abuzeze de puterea ei. Este ceea ce au reușit societatea poloneză, cehoslovacă, ungară. Acolo, trecerea de la monopolul puterii exercitat de comuniști la democrație s-a făcut în 1989 fără victime. Este ceea ce nu s-a reușit în România. A fost un dublu eșec, care a generat recurgerea la violență atât de către elita guvernantă, cât și de societate, ca o consecință a incapacității elitei (a nomenclaturii) și a contraelitei (opoziția intelectuală, civică, militară etc.) de a rezolva prin mijloace politice transferul puterii.

1. Acest eșec s-a datorat (printre altele) mitului ireversibilității comunismului. Elita politică și societatea românească au considerat comunismul ca dat odată pentru totdeauna și au acționat, fiecare în parte, în consecință. Elita, tratând societatea ca pe o masă de supuși, a exercitat o putere care nu era limitată dc nimic (nici timpul nu a părui o limită), iar societatea a considerat organizarea rezistenței și protestului, constituirea alternativei politice ca inutile.

Pentru un eventual dialog (așa cUm s-a produs în Ungaria și Polonia) și asigurarea tranziției pașnice de la statul-partid la democrație în criza de la sfârșitul anilor '80 nu au existat

parteneri. în Ungaria sau Polonia, raporturile statului-partid cu societatea au cunoscut nu numai o evoluție, o istoricitate, dar au și fost considerate (de elită și societate) limitate în timp. Istvân Bibo scria în *Misere despetits Etats d 'Europe de l Est: Ces nations* (poloneză, cehă, ungară — n.n.) *avaient donc le sentiment que Ies evenements dont elles avaient ete Ies victimes ne correspondaientpas â une necessite historique quelconque, qu 'ils n 'etaientpas irreversibles et que, une fois renverse le regne de l 'injustice, le cadre historique pourrait etre retabli sans difficultes* „Aceste națiuni aveau deci sentimentul că evenimentele ale căror victime au fost nu corespundeau vreunei necesități istorice, că nu erau ireversibile și că, odată răsturnată domnia injustiției, cadrul istoric ar putea fi restabilit fără dificultate". Conștiința relativității și efemerității faptelor istorice, a raporturilor de putere a așezat dezbaterea socială, politică, economică, intelectuală acolo pe un teren normal de reacții, răspunsuri ale societății în raport cu elita guvernantă. în România, mitul *necesității istorice* a comunismului, al ireversibilității fenomenelor istorice și a direcției lor, care duce obligatoriu la comunism, a paralizat societatea? Ca urmare, încă de la începutul regimului comunist, în anii '40, s-a produs o prăpastie între guvernanți și guvernați. Aceasta și pe fondul ocupației societice și al victoriei URSS asupra puterilor Axei. Problemei timpului îi corespundea una a spațiului. România intra în spațiul de interese sovietic. Și, în conjunctura alianței cu puterile occidentale și mai apoi a războiului rece, în care democrațiile nu puteau atenta la interesele URSS, România părea condamnată.

Această perspectivă istorică diferită ține de mentalități, tradiții politice, tip de societate. în 1989, România era .(alături de Coreea de Nord și Albania) cea.mai comunizată societate.

2. Anii '60 au marcat adâncirea crizei sistemului comunist, începutul acesteia: anul 1956, februarie, odată cu raportul lui N.S. Hrușciov la Congresul al XX-lea al PCUS. împreună cu revoluția de la Budapesta și revoltele muncitorești din Polonia, anul 1956 formează o cezură în istoria comunismului european. Conflictul deschis dintre societate și puterea politică era expresia eșecului programului impus de Moscova în a doua jumătate a anilor '40. Anii '50 cunoscuseră ritmuri de creștere accelerate, o urbanizare rapidă. Mitul modernizării „de sus" sprijinită prin instrumentele statului părea realizabil. Ritmurile amintite fuseseră obținute în țări răvășite de război, societăți rurale sau semirurale, cu mari rezerve de forță de muncă și o tradiție a rolului dominant al statului. „Primul deceniu al stăpânirii comuniste în Europa răsăriteană a fost perioada progresului social rapid al celor dezavantajați social. Aceasta s-a petrecut în țări mai puțin avansate, ca România și Bulgaria și, de asemenea, într-o măsură mai mică, în Polonia și Ungaria. Toate aceste țări aveau o numeroasă populație rurală, precum și muncitori radicalizați, doritori, chiar nerăbdători să se identifice cu noul regim. Pentru ei, instalarea dominației comuniste a deschis porțile unei avansări rapide, prin oportunități educaționale, ca și prin noile instituții ale puterii, îndeosebi poliția și armata. într-o măsură mai mică, aceasta a fost valabil în cazul Cehoslovaciei și Germaniei de Est, deși în aceste țări clasa muncitoare a oferit cea mai bogată resursă de recrutare pentru regimul revoluționar.[1] Perioada de avânt se încheie în a doua jumătate a anilor '50. Criza politică (declanșată curând după începerea războiului rece și punctată de disidența Iugoslaviei lui Tito) capătă amploare odată cu moartea lui Stalin. Ea este urmată de una economică și socială, când avântul economiei și al urbanizării e stopat. Ultima etapă a acestei crize se va consuma la sfârșitul anilor '60, având în centru revoluția culturală

[1] Zbigniew Brzejinski, *Marele eșec,* Dacia, 1993, p. 109.

chineză (1966-1974), Primăvara de la Praga și invadarea Cehoslovaciei (1968), căderea lui Gomulka (1970). Ea va fi și o criză a ideologiei. Odată cu aceasta, mitul superiorității societății comuniste ia sfârșit. Comunismul trebuie să renunțe la mesianism, să „coboare din cer" pentru a rezolva problemele cotidiene ale unei populații din ce în ce mai puțin dispusă să se lase guvernată în detrimentul său. Prăbușirea ideologiei anunță criza finală.

Anii '60 au consacrat eșecul modelului stalinist de modernizare a societății. Acest model se baza pe proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție și a pământului, pe desființarea sectorului privat în economie. In politică, avea în centru dogma partidului unic și a controlului absolut al statului-partid asupra societății. Conducerile partidelor comuniste au trecut la începutul anilor '60 la abordarea diferită a unei serii de probleme. Se urmărea ajustarea sistemului, pentru a consolida regimurile comuniste. Lecția revoltelor din Berlin, Poznah, Gdahsk, Budapesta obliga birourile politice să nu mai ignore societatea, dacă doreau să păstreze puterea. O nouă generație (muncitori, populație urbană, intelectuali, birocrați, tehnocrați) ocupa scena socială la începutul anilor '60. Aceasta nu mai are orizontul de așteptare al primilor ani postbelici. Miturile egalității, modernizării, viitorului luminos, al generațiilor de sacrificiu și infailibilității a pierdut dominația. Odată cu acestea, apare o profundă criză de legitimitate, care nu va fi rezolvată decât prin prăbușirea din 1989. Tentativa liderilor comuniști a fost de a înlocui legitimitatea dată de utopie cu cea economică. S-a încercat raționalizarea economiei de comandă pe măsură ce se îndepărtau anii războiului și *boom-ul* economic occidental devenea evident. Ideologia nu a mai constituit un factor suficient de coagulant pentru a menține sistemul. Adaptarea la această nouă situație istorică a constituit principalul conținut al tentativelor de reformă din blocul sovietic. Hrănirea populației,

crearea de suficiente locuri de muncă și locuințe erau primele urgențe. Asta necesita schimbarea strategiei economice, reorientarea industriei spre producția de bunuri de larg consum, dezvoltarea infrastructurii și schimbarea politicii în agricultură etc.

Autonomia mai mare a economicului, tolerarea proprietății private, resuscitarea societății civile ar fi determinat slăbirea controlului elitei guvernante asupra societății, apariția unor grupuri de interese diferite. Ar fi produs o diferențiere socială ce ar fi contrazis mitul omogenizării societății. Ar fi făcut din această societate stratificată un partener mai greu de ținut sub control în comparație cu societatea care suportase politicile staliniste. Era în joc supremația partidului comunist în raporturile sale cu statul și societatea. Limitele acestei puteri constituiau substratul dezbaterilor din aparatul comunist în Cehoslovacia, Ungaria, Polonia etc. Putea fi crescută eficiența în condițiile unei populații aservite, indiferente, pasive? Obsesia înapoierii și a consecințelor ei fusese puternică în anii '30 la Moscova și ea a reapărut odată ce progresul anilor '50 s-a încheiat; și optimismul istoric al elitei guvernante, de asemenea.

La începutul anilor '60, partidele comuniste încearcă soluții pentru depășirea crizei. Procesul este general, fiecare partid duce o politică (situată între limite ce țineau de Rezoluția Congresului al XXII-lea al PCUS, din octombrie 1961) în funcție de potențialul economic, de raporturile de forță din interiorul lor, de raporturile cu Moscova. O clasificare a tipurilor de reformă indică aceste variante:

a) reforma sistemului economic, competiție între interese, posibilitatea unei schimbări structurale (Polonia 1956-1959, Ungaria 1961-1972, 1979-1989);
b) refonna exclusivă a sistemului (R.D. Germană 1961-1968);

c) torpilarea reformelor inițiale (Bulgaria 1961-1968, România 1968-1971);
d) absența reformei, întărirea controlului central și a naționalismului (România 1961-1968, 1971-1989);
e) restructurarea politică, începutul unui proces radical de democratizare (Cehoslovacia 1961-1968);
f) lipsa reformei și a oricărei schimbări (Polonia 1959-1970);
g) schimbări parțiale, consumerism, rigiditate (Ungaria 1972-1979, R.D. Germană 1968-1989, Cehoslovacia 1969-1989);
h) distanțarea între societate și conducători, slăbirea partidului, rol crescând al statului și al armatei, erodarea legitimității de tip totalitar (Polonia 1981-1989).[2]

3. Odată cu dispariția lui Gheorghiu-Dej (martie 1965), în partidul comunist se declanșează o criza. Două sunt dimensiunile acesteia: (1) o criză de autoritate (cine deține puterea, cine ia decizii, cu ce legitimitate, cine (și cât) exercită controlul asupra aparatului); (2) o criză legată de opțiuni strategice. Aceasta din urmă colorează *ideologic* criza. Trei erau opțiunile care trebuiau făcute:

a) reforma economică sau economie de comandă;
b) internaționalism sau comunism naționalist;
c) dictatura proletariatului sau consens cu societatea.

Impactul Revoluției ungare, raportul lui N.S. Hrușciov din februarie 1956 și politica Moscovei de destalinizare au provocat acest nou curs. Mai bine de un deceniu, liderii comuniști de la București fuseseră cei mai fideli aliați ai Moscovei. Cauza acestei subordonări necondiționate o constituia contradicția dintre sentimentele anticomuniste și antirusești ale populației și insignifianța PCR între 1921 și 1944 (în 1944, PCR era cel mai mic partid comunist din Europa ocupată).[3]

[2] George Schopflin, *Polilics in Eastern Europe,* Blackwell, 1993, p. 152.
[3] Ghiță Ionescu, *Comunismul românesc,* Litera, 1995, p. 384.

Această situație a impus liderilor comuniști români subordonarea totală a intereselor românești celor sovietice. Politica de desprindere de Moscova debutează odată cu retragerea trupelor sovietice (iunie-iulie 1958). Declanșarea conflictului sovieto-chinez a permis liderilor comuniști români să-și lărgească posibilitățile de manevră pe plan extern. PCR s-a plasat pe o poziție de neutralitate, refuzând să se alinieze pozițiilor PCUS, cum făcuse până atunci. în perioada imediat următoare, se produce o diversificare a contactelor diplomatice și economice, în special pe direcția Occident. Un alt eveniment care marchează această perioadă este Congresul al XXII-lea al PCUS (la numai trei luni după ridicarea zidului de la Berlin). După reculul destalinizarii de la Congresul al XXI-lea, acest nou congres marchează reluarea ofensivei „revizioniste". De data asta, N.S. Hrușciov nu se rezumă să denunțe „cultul personalității lui Stalin", el atacă mai multe dogme și propune reforme care modifică modelul stalinist, în principal prin renunțarea la „dictatura proletariatului" în favoarea unei „reprezentări a întregii societăți". în plan economic, ca o concluzie la eșecul general din URSS și Europa sovietizată, urmau să se producă mari schimbări.

România făcea excepție de la acest scenariu. începutul anilor '60 marca o creștere economică (o țară mai înapoiată decât mai toți vecinii săi, aici dezvoltarea extensivă nu-și epuizase potențialul) și stabilizarea regimului (după succesive epurări ale aparatului și campanii de represiune, la care se adaugă, după 1956, convingerea populației că Occidentul a cedat estul Europei în favoarea URSS). Pe acest fundal se desfășoară Plenara din 28 noiembrie-5 decembrie 1961 a PCR, care dezbate hotărârile Congresului al XXII-lea al PCUS. Tema principală este refuzul destalinizarii, sub pretextul că aceasta s-a desfășurat în 1952-1953 (anihilarea grupului Pauker-Luca) și s-a încheiat în 1957 (odată cu eliminarea lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi).

In ultimii ani ai regimului său, Gheorghiu-Dej a inițiat desprinderea de Moscova. Schimbarea politică de la București continuă cu o serie de măsuri (pe fundalul conflictului sino-sovietic) și este oficializată prin *Declarația din aprilie* 1964. Declarația este urmată de eliberarea deținuților politici (1964), de o apropiere diplomatică de Occident (vizita premierului Ion Gheorghe Maurer în Franța și a lui Gheorghe Gaston Marin în SUA), de relaxare internă în plan cultural. în același timp, s-au luat măsuri economice, menite să ridice nivelul de trai (procentul alocat consumului în cadrul bugetului crește, în detrimentul fondului de acumulare). Se urmărea și creșterea eficienței economice (se prospectează alte piețe, se inaugurează industrii până atunci prohibite din rațiuni ideologice sau din cauza subordonării față de Moscova).

4. URSS încerca să răspundă eșecului economic și *boom-ului* occidental, pe de o parte prin reforme economice, pe de altă parte printr-o politică de integrare a țărilor CAER. Fără să schimbe baza economiei socialiste, se propunea diminuarea rolului planificării, descentralizarea deciziei, o mai mare autonomie a întreprinderilor, reorientarea investițiilor. Agricultura și industria bunurilor de larg consum, ca și orientarea spre produse vandabile pe piețe occidentale deveneau prioritare. în ce privește „integrarea", URSS a încercat, secondată de țările cele mai dezvoltate (RDG și RSC), redistribuirea rolurilor în CAER. Conform acestui plan, România urma să dezvolte producția agricolă (pentru a alimenta piața Europei Centrale și de Est, precum și URSS) și câteva industrii specifice (chimică și petrolieră etc).

Liderii PMR/PCR resping proiectul acestei integrări și solicită amânarea până la egalizarea nivelurilor de dezvoltare în țările blocului sovietic. Argumentul era că România ar fi fost astfel condamnată la subdezvoltare și subordonată țărilor industriale din CAER. Această polemică lărgește,

la rândul ei, gradul de autonomie al României în raporturile sale cu URSS și țările CAER.

Pe plan ideologic și cultural, propaganda oficială încetează să mai propovăduiască supremația intereselor sovietice. Promovarea valorilor naționale prin retipărirea unor autori interziși anterior, ca și reapariția unor figuri ale perioadei interbelice în viața culturală marchează această schimbare. Deschiderea spre Occident se face simțită, ca și relaxarea cenzurii. Internaționalismul comunist e contestat implicit și explicit, punându-se accentul pe istoria națională.

în câțiva ani (1958-1965), politica PMR/PCR schimbase multe dintre reperele sale. Subordonarea necondiționată și condiția de inferioritate acceptată se încheiaseră. Revoluția de la Budapesta, revoltele muncitorești din Polonia și „noul curs" imprimat de Moscova au produs reacția de „independență". Pentru liderii de la București, destalinizarea însemna: 1) pierderea monopolului absolut al puterii, pentru care PMR/PCR nu era pregătit, deoarece era izolat și nu avea societatea de partea sa; 2) continuarea practicilor Moscovei de a decide, inclusiv în afacerile interne ale țărilor-satelit, ceea ce însemna și dreptul de a impune echipele pe care le dorea în capitalele blocului sovietic. După 1962, liderii PMR s-au îndreptat spre o politică de câștigare a sprijinului populației și spre lărgirea spațiului de manevră diplomatică, spre a se proteja de imixtiunea voinței politice sovietice.[4] Răspunsul l-a constituit apariția național-comunismului, care înfățișa PCR ca principal instrument al realizării intereselor naționale și drept continuator al politicii românești tradiționale în direcția apărării acestor interese. Noua orientare corespundea unor sensibilități precomuniste și a găsit suficient suport în societatea românească. PCR își găsea astfel,

[4] Vladimir Tismăneanu, *Reinventing Politics,* The Free Press, 1992, pp. 80-84; Karen Dawisha, *Eastern Europe, Gorbaciov and Reform,* Cambridge Press, Oxford, 1990, pp. 54-55.

dacă nu o legitimitate, măcar un surogat al acesteia și un sprijin politic și ideologic în rândurile populației. în plan economic, s-a propus încă o dată proiectul modernizării accelerate de inspirație stalinistă, colorat și el „patriotic". în plan diplomatic, România își afirma propria sa politică, prin care își propunea să joace rolul tradițional al diplomației românești, de tampon și placă turnantă între marile puteri și sferele lor de influență. în ce privește principiile organizaționale ale societății, monopolul puterii Biroului Politic al PCR urma să rămână neschimbat.

Noua politică a fost o încercare a elitei comuniste de a se adapta la o situație politică, socială, economică diferită de aceea din anii '40, când luase puterea. Această *căutare* a unor soluții a provocat o dislocare temporară în monolitismul PMR/PCR. în partid, se constată o diferențiere pe grupuri de interese, *background,* abordări. Fenomenul de „spargere a unității partidului" este accentuat de dispariția lui Dej, în martie 1965. Situația lăsată de el este confuză: un partid destabilizat, în care o parte din aparat încerca o desprindere de vechile practici ștaliniste, iar o alta vedea această încercare ca pe o erezie ce risca chiar monopolul puterii partidului unic, prioritate absolută între dogmele leniniste. Acest conflict intern a generat slăbirea controlului elitei asupra societății.

5. Sunt autori care consideră că în România nu s-a produs o „deschidere", o încercare de reformă. Particularitățile încercării de reformă din anii '60 nu echivalează însă cu absența acesteia. Tentativa a avut câteva note distinctive în România.

a) Ea nu a fost efectul unei politici dirijate unitar de la vârf, ca în Ungaria și RSC. A fost consecința luptelor pentru putere la vârf și a pierderii pentru o vreme a unității conducerii, fapt care a slăbit controlul asupra societății.

b) Liderii PCR au fost singurii actori. Nu au avut loc dezbateri și polemici publice, ca în Polonia între 1956 și 1989 sau Ungaria după 1963, URSS între 1956 și 1965, RSC între 1964 și 1968. Dezbaterea nu a trecut dincolo de cercul închis al CC al PCR.

c) Societatea a lipsit din această dezbatere. Ei i s-a rezervat un rol pasiv, de masă de manevră. Ea rămâne subordonată elitei guvernante, urmând să execute ordinele venite de sus. Caracterul conservator și paternalist al atitudinii liderilor PCR față de societate provenea din teama de a declanșa un proces care putea duce la pierderea monopolului puterii.

d) în opțiunea etnic/civic, PCR a ales etnicul, promovând nu mecanismele democratice, ci chestiunea identității naționale. Unitatea și independența națională au devenit priorități absolute ale propagandei oficiale.

Definirea politicii de „liberalizare" necesită unele precizări. Procesul de reforme nu era gândit în termenii unei reforme structurale, de refacere a principiilor organizaționale ale societății. Nu se propunea revenirea, într-o formă sau alta, la instituții capitaliste (pluralism politic, economie de piață, separația puterilor, alegeri libere, concurență, libertate de asociere etc.). Se urmărea realizarea unor modificări limitate, necesare păstrării hegemoniei partidelor comuniste. Tensiunea acestor reforme a fost de ordin social, economic și politic. Neputința sistemului comunist de a rezolva problemele curente ale populației (hrană, îmbrăcăminte, locuințe, locuri de muncă, asistență medicală, educație) provoca o continuă criză a guvernării. Aceasta impunea creșterea ponderii aparatului polițienesc și de propagandă. Societatea era astfel blocată, dar acest blocaj nu coincidea cu rezolvarea problemelor societății. Partidele comuniste încercau prin diferite mijloace să deblocheze societatea, să o facă să producă, să o pacifice. Acceptarea presiunilor de jos, ca și

acceptarea ca prioritate a necesităților populației echivalau cu părăsirea priorităților ideologice, baza sistemului. Apărea și amenințarea unei dinamici proprii a societății în raport cu elita, care ar fi dus la contestarea monopolului puterii. Era un dublu prizonierat: al societății care nu avea nici o libertate, fiind ținută sub un control absolut; al elitei guvernante, care nu putea schimba nimic, de teama pierderii controlului. Aici se află tensiunea esențială a procesului de reforme din anii '60. Fiecare partid a căutat propriile sale soluții, toate eșuate, după mai multe tentative (ale elitei, de a reforma: în Ungaria, RSC; ale societății, de a se elibera: Ungaria, Polonia). Pentru elită, chestiunea era cum să împace propria sa dominație asupra societății cu integrarea socială. Pe de o parte, „elitele guvernante doreau să-și păstreze pozițiile dominante și să conserve *statu-quo-vX* puterii...", pe de altă parte, „ele trebuiau să implice populația în procesele economice și sociale și să creeze un consens social".[5] Pentru societate, chestiunea era cum să se elibereze de absolutismul elitei pentru a-și realiza propriile interese, aflate în contradicție cu interesele elitei guvernante.

Intre anii 1948 și 1965, societatea românească (și celelalte din blocul sovietic) suferise transformări importante. Naționalizările de la sfârșitul anilor '40 au continuat cu distrugerea burgheziei, a elitelor politice, militare și administrative. Apare o masă de salariați ai statului numărând milioane de persoane. Ei nu posedă proprietăți și nu au nici un grad de autonomie materială și profesională. încheierea cooperativizării în 1962, desproprietărirea țăranilor creează o forță de muncă numeroasă, necalificată, disponibilă pentru efortul de industrializare. între 1945 și 1965, procentul populației rurale a scăzut de la 80% la 67%. Crește rapid clasa muncitoare. în 1960, ea număra 2 215 000 de muncitori

[5] Elemer Hankiss, *East European Alternatives,* Clarendon Press, Oxford, 1990, pp. 54-55.

manuali, 69% din personalul salariat. Ceea ce marchează începutul anilor '60 este apariția unei noi generații de muncitori de origine țărănească.

Intelectualii anilor '60 proveneau, în majoritate, din mediul rural și funcționăresc-muncitoresc. Esențialul este că erau produsul regimului comunist și nu purtau, ca în anii '45-'60, „stigmatul" originii burgheze. Pretenția lor de a participa la decizii nu putea fi respinsă cu argumentul că vine de la dușmanul de clasă. Mai ales intelectualitatea tehnică — de care regimul avea nevoie pentru a asigura funcționalitatea instituțiilor și îndeplinirea ambițioaselor obiective ale planurilor cincinale — exercita o influență asupra deciziilor și aparatului de partid la nivel local și central. Cum regimul își propusese să reziste presiunilor din CAER dirijate de Moscova, intelectualitatea tehnică și noua clasă de birocrați și manageri devin factori importanți în desfășurările din anii '60.

Influența intelectualității este limitată însă de câțiva factori: numărul redus în raport cu celelalte grupuri sociale (în 1960, doar 165 449 de persoane aveau studii superioare și doar 309 202 aveau studii postliceale tehnice, pedagogice etc. din totalul de peste 3 milioane de salariați). Alte limitări ale influenței sale sunt impuse de tradiția politică a intelectualității românești. (Stânga intelectuală în perioada interbelică a fost insignifiantă în comparație cu alte curente precum naționalismul, extrema dreaptă, autohtonismul ortodox etc. Intelectualii comuniști au fost extrem de puțini, o parte fiind executați la Moscova [1937-1940], iar supraviețuitorii au fost marginalizați de „elementele muncitorești". Această slăbiciune a stângii intelectuale a împiedicat formarea unui grup reformist care să ralieze pe cei dispuși la schimbare. Ca în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, unde schimbarea a fost promovată de aceste grupuri din interiorul partidului, fapt care a dus la spargerea unității conducerii și alierea elementelor liberale din afara partidului cu elementele

reformiste din partid; această coaliție a dat forța necesară reformatorilor de a impune schimbări.) Un alt factor al incapacității intelectualității de a se impune a fost controlul strict exercitat de aparatul de partid. Se adaugă mentalitatea țărănească a nou-veniților. Ei priveau cu neîncredere civilizația urbană, procedurile democratice și dezbaterile în jurul „liberalizării". Influența civilizației țărănești a fost determinantă.[6] Structurarea pe clanuri și familii, paternalismul și autoritarismul au creat mediul politic al tuturor deciziilor din anii '60 până în 1989. Tema care ralia noile grupuri socio-profesionale și diferitele generații era cea națională, urgența desprinderii de sub tutela URSS. Ea nu era coroborată cu necesitatea unei reforme politice și economice interne. Dimpotrivă, reforma era privită ca un factor în plus de risc, pe lângă cele asumate deja, în raporturile cu Moscova. Exista un consens destul de larg asupra acestor poziții generale în rândul aparatului, dar și printre intelectualii umaniști de orientare naționalistă, ca și printre „tehnocrați". Mediul „democratic" predispus la schimbare și reforme, la liberalizarea sistemului era mai slab. Cultura politică dominantă era de tip autoritar.

Anii '60 sunt anii unui zig-zag de măsuri reformiste și antireformiste. Diferite grupuri câștigă influența sau o pierd, în funcție de mai mulți factori. *Externi:* evoluțiile de la Moscova și conflictele lumii comuniste (care antrenau Iugoslavia lui Tito, China lui Mao, partidele comuniste vest-europere, evoluțiile din blocul sovietic), dar și relațiile Est-Vest (războiul din Vietnam, criza arabo-israeliană etc). *Interni:* raporturile dintre tehnocrați și birocrați, dintre administrația locală și centrală, dintre aparatul de partid și administrația de stat, dintre intelectualitatea liberală și cea naționalistă, dintre intelectuali și putere, dintre intelectuali umaniști tehnocrați, dintre diferite *lobby-uri* politico-economice (industria grea, armata, sindicatele). Succesele economice, deschiderea spre alte piețe, noile relații diplomatice jucau, de asemenea, un rol important. Toți acești factori erau determinați de evoluția luptei pentru putere la vârful PCR, unde se înfruntau vechea și noua gardă, elementele autoritarist-conservatoare cu cele predispuse la schimbări, aparatul PCR (ideologi și activiști) cu birocrația de stat.

[6] Kenneth Jowitt, *The New World Disorder. The Leninist Extinclion,* University of California Press, 1992, pp. 84-85.

6. Lupta de redistribuire a puterii între clanuri a avut în centrul ei o polemică prelungită pe zece ani ('65-'74). Această dezbatere s-a derulat în cercurile închise ale partidului. Puține ecouri au pătruns la acea vreme sau mai târziu în public. Societatea nu a fost un actor al acestei înfruntări, nu a participat de o parte sau alta la acest conflict. Anticipând, spunem că pasivitatea societății (neatragerea ei în dezbateri, nemobilizarea straturilor sociale interesate) va constitui cauza principală a eșecului reformelor la mijlocul anilor '70. Liderii *reformiști* nu au îndrăznit să treacă dincolo de limita *inner circle.* Și a fost principala eroare de decizie. Reformiștii aveau baza politică a schimbărilor printre intelectuali, cadre, manageri, diplomați, economiști pragmatici. Reflexele dogmatic-bolșevice i-au împiedicat să se deschidă spre societate și să caute acolo aliați.

Birocrația de partid, adversarii reformelor nu împărtășeau ideea creării de noi centre de influență și putere în afara partidului. Aici, se întâlneau pe aceeași platformă cu *reformiștii.* Numai că birocrația era servită de acest argument, în vreme ce condiția pentru ca reformiștii să reușească era tocmai alierea cu forțe plasate în afara aparatului, pentru a se putea opune conservatorilor.

Analiza eșecurilor altor încercări (NEP în Rusia anilor '20; reformele lui Hrușciov în anii '50-'60; *perestroika* și *glasnosti* în anii '80) ar releva analogii multiple în ce privește

tentativele de restabilire a dialogului între societate și elita guvernantă. Finalmente, în 1974, lipsiți de sprijin, izolați, reformiștii au capitulat. în 1974, premierul Ion Gheorghe Maurer demisionează, iar Ceaușescu se lansează în politica lui de industrializare după tipar stalinist, care l-a dus la zidul unde a fost împușcat.

Cele două teme, reforma economică și identitatea națională, erau legate între ele. O politică reformistă subînțelegea acordul sau măcar indiferența echipei Brejnev. Mai impunea și sprijinul ei material (resurse, energie) și, de asemenea, susținere economico-financiară. O economie subdezvoltată, incapabilă să-și desfacă mărfurile pe piețele occidentale, depindea în mod fatal de piața est-europeană, controlată de sovietici. Ruptura de Moscova în afacerile externe impunea — în ochii echipei Ceaușescu — o politică internă care să excludă erezii ideologice sau construirea altui model de socialism.

7. E interesant să urmărim cazul românesc în paralel cu altul, cel ungar. Motivul principal centru a face această analiză comparată este că ambele partide comuniste au demarat reforma economică în același timp. O încercare a reușit, cealaltă a eșuat. De ce? Care au fost premisele acestui rezultat? Era el inevitabil? Era sortită eșecului încercarea din România, cum era sortită reușitei cea din Ungaria? Care au fost raporturile elitei cu societatea? Ultima întrebare oferă și cheia explicațiilor pentru rezultatele celor două încercări.

Demararea reformelor în țările blocului sovietic reprezenta o încercare a conducerilor comuniste de a rezolva criza apărută odată ce a încetat dezvoltarea extensivă din anii '50. Criza s-a declanșat odată cu atingerea limitelor acestui tip de dezvoltare, care epuizează resurse, fără să creeze altele. Odată încheiată această perioadă, *leadership-ul* comunist se afla în fața opțiunii:

(1) de a guverna cu vechile metode, altfel spus de a păstra controlul total al societății în condițiile unei reduse eficiente economice și cu riscul unor tensiuni sociale care puteau să ducă la conflict deschis între partid și societate (ca 1953 — Berlin; 1956 — Budapesta, Poznah, Gdahsk; 1962 — Novocerkask);

(2) de a guverna cu alte metode și a face mai eficientă economia, situație care ar fi dus — se spera — la reducerea tensiunilor și chiar la un anumit sprijin din partea societății. Această opțiune implica o creștere a gradului de participare a populației și implicarea unor segmente ale ei în deciziile politice ale regimului. Deci, slăbirea controlului exercitat de stat-partid asupra societății.

Supunerea societăților central-europene a avut drept consecință nu numai instalarea unei puteri nelimitate a nomenclaturii, ci și modelarea unor societăți pasive, în care campaniile de mobilizare oficială nu puteau înlocui reala participare de care aceste regimuri aveau nevoie pentru a-și atinge ambițioasele obiective pe care și le propuseseră: modernizarea în prima decadă, și „societatea fără clase" în a doua. Conducerile partidelor comuniste au încercat modificarea ofertei politice. O parte dintre strategii acestor partide apreciau că stalinismul nu mai poate da rezultate, că practicarea lui în continuare va duce la alte conflicte, la amenințări serioase pentru supraviețuirea regimurilor comuniste. Deși URSS asigura prin mijloace militare suportul necesar, era de preferat să se utilizeze mijloace politice. Budapesta demonstrase cât de fragile sunt în fața revoltei populare echipele instalate de Moscova. Punctul nevralgic era legitimitatea. Ele nu se puteau eterniza la putere ca regimuri de ocupație, având imaginea unor Quislingi, gauleiteri bolșevici în provinciile de graniță ale imperiului sovietic. Schimbarea de atitudine față de societate se făcea nu dintr-un

sentiment național dobândit pe parcurs, ci din rațiuni de putere bine precizate. Se urmărea, pe de o parte, normalizarea relațiilor cu societatea, iar, pe de altă parte, menținerea controlului asupra ei, Se ajunge astfel la situația contradictorie: *political and ideological exclusiveness* versus *social representativeness* „«exclusivitate politică și ideologică» *versus* «reprezentativitate socială»" (Kenneth Jowitt).

Cele două elite comuniste aveau multe lucruri comune în istoria lor. Mai întâi, caracterul extrem de represiv al primilor lor ani sub Râkosi, Gero și, respectiv, Gheorghiu-Dej. Amândouă erau mici grupuri fără bază politică în societate, mesianice, propunându-și construirea unei societăți fără clase și comportându-se față de populație ca un ocupant străin. Moartea lui Stalin, Congresul al XX-lea al PCUS și începutul destalinizarii, dar, mai ales, revolta de la Budapesta au introdus probleme distincte, iar reacțiile s-au diferențiat. Penultima acțiune identică în istoria celor două regimuri a fost declanșarea unui val de represalii împotriva populației în anii '57-'60, val identic cu acela de la sfârșitul anilor '40. Era o curioasă întoarcere înapoi și o ironică recunoaștere a eșecului lor.

Ultima inițiativă asemănătoare a celor două partide a fost lansarea reformei. La începutul anilor '60, dată fiind criza tot mai amenințătoare și imposibilitatea de a continua represiunea, se încearcă găsirea unei alte soluții. Aceasta impunea schimbarea cursului politic. Rațiunile de a proceda astfel erau multiple și contradictorii. în esență, trebuia găsită o altă bază a puterii decât susținerea sovieticilor. Este definiția cea mai simplă a crizei partidelor comuniste din blocul sovietic în anii '60.

PCR a căutat această bază în paradigma identității naționale, iar cel ungar în paradigma politică. Este expresia clivajului societăților central-europene: etnic/civic. Trei sunt cauzele opțiunilor diferite: raporturile cu Moscova, raporturile cu propria societate, raporturile din interiorul partidului comunist.

8. Căderea lui Hrușciov și instalarea la Moscova a echipei Brejnev au adăugat crizei o dimensiune în plus. Să amintesc că Hrușciov procedase la înlocuirea conducerilor staliniste cu altele, mai puțin compromise. Era o încercare de a realiza *de facto* încetarea stării de război întreținute de elitele comuniste împotriva societăților pe care le guvernau. Se încerca, de asemenea, instalarea unor echipe fidele noului curs politic de la Kremlin. Evenimentele din Polonia și, mai ales, Ungaria au înghețat acest curs, cel puțin până în 1961, dar voința Moscovei de a-i schimba pe liderii instalați de Stalin rămăsese aceeași. Era un element important al luptelor pentru putere din cadrul Politbiroului PCUS. Destalinizarea aparatului și metodelor de guvernare este — după octombrie 1961 — continuată cu un început de reformă economică și administrativă.

Perioada Hrușciov se încheia prin înlocuirea lui, în octombrie 1964, de *troika* Brejnev-Kosâghin-Podgornâi. Consecința: *reformiștii* pierd teren. Exista temerea că Brejnev va proceda ca Hrușciov, impunând schimbarea conducerilor suspecte de fidelitate față de Hrușciov și, mai ales, față de politica dusă de el. Brejnev nu a procedat la această înlocuire, echipele instalate de Hrușciov rămânând pe vechile poziții. Cu excepția Cehoslovaciei, unde căderea lui Antonin Novotny, în ianuarie 1968, se datora factorilor interni, și nu presiunii Moscovei. Aceeași situație s-a produs în Polonia, unde, datorită valului de greve, Wladistaw Gomulka a pierdut puterea în favoarea lui Edward Gierek, în decembrie 1970. Brejnev nu-și propunea schimbări de personal, dimpotrivă, ţintea asigurarea și consolidarea nomenclaturii.

Eșecul reformelor lui Hrușciov a avut consecințe multiple. Cea mai spectaculoasă a fost invadarea Cehoslovaciei,

din august 1968. Alexander Dubcek ducea o politică hrușciovistă, la trei ani după căderea lui Hrușciov. Dubcek depășea limitele impuse de Hrușciov, prin gradul mai mare de implicare a societății. Consecința înghețării reformelor a fost pierderea de către țările blocului sovietic a contactului cu evoluțiile economice, tehnologice etc. occidentale.

Regimurile comuniste român și ungar au încercat să se adapteze în mod diferit la *conservatorismul* și suspiciunea agresivă a echipei Brejnev. Pentru Ceaușescu, invadarea Cehoslovaciei de trupele pactului de la Varșovia a fost semnalul stopării reformelor abia începute și promovarea unei politici definite ca „național-comunistă", care nega doctrina Brejnev a *suveranității limitate*. Pentru Kâdâr, invazia a fost semnalul că revoluția din 1956 se va repeta dacă nu se asigură un trai decent populației și nu se obține bunăvoința societății. Ceaușescu și Kâdâr au înțeles diferit lecția „Praga, august 1968", în conformitate cu tradiția politică a țărilor lor, cu istoria comunismului din fiecare țară, cu prioritățile fiecărei elite. Pentru Kâdâr, consimțământul de a participa la invazie a fost ultimul argument pentru a nu mai amâna reforma. Pentru Ceaușescu, refuzul de a participa la invazie a fost semnalul că orice încercare de a schimba sistemul îi amenință puterea. Atât din exterior (invazia Armatei Roșii), cât și din interior (orice modificare a sistemului produce o reacție în lanț care sfârșește prin a distruge regimul).

Odată cu invadarea Cehoslovaciei și stoparea cursului „Primăverii de la Praga", opțiunea lui Ceaușescu — care până atunci ezitase, preferând să se plaseze în postura de arbitru — era luată. El refuză să continue cursul reformator, între facțiunea Ceaușescu și *reformiștii* din jurul lui I. Gh. Maurer se desfășoară vreme de cinci ani un conflict (uneori surd, alteori deschis), cu victorii și eșecuri schimbătoare. Ceaușescu se sprijinea pe noua generație de *aparatcici*. Această generație era determinată de perspectivele deschise unor cariere rapide. Ceaușescu și grupul lui aveau sprijinul clasei politice și a mass-media occidentale. Acest sprijin era în directă legătură cu tema națională din disputa celor două facțiuni. Prioritar pentru guvernele occidentale — în situația geostrategică de la sfârșitul anilor '60, începutul anilor '70 (anii căutării unei soluții în Vietnam și a constatării, în august '68, a realității împărțirii continentului european în două) — era susținerea politicii național-comuniste a României și a „independenței" ei față de Moscova. Se promova crearea unei breșe în lagărul socialist. Principala rațiune a acestei politici a fost strategică.

Prin promovarea imaginii lui Ceaușescu ca lider „curajos, charismatic, inovator, dinamic" etc, care „se opune lui Brejnev", Occidentul îl transformă pe Ceaușescu (cel puțin pentru membrii aparatului comunist românesc) într-un lider providențial, singurul care prezenta garanții pentru Occident și, ca urmare, de neînlocuit. A fost principalul mecanism prin care Ceaușescu s-a impus celorlalți pretendenți la poziția de lider și a limitat drastic influența în partid a liderilor consacrați (Maurer, Apostol, Bodnăraș etc). Victoria lui Ceaușescu a însemnat victoria politicii comunismului național și a industrializării forțate, sub pretextul „modernizării României, al creșterii nivelului de trai și ajungerii din urmă a țărilor dezvoltate economic". Sprijinul occidental pentru politica sa externă a fost folosit eficace de Ceaușescu în politica internă.

9. Clivajele care s-au manifestat în acest conflict nu separau taberele conform tiparelor cunoscute. *Tânăra generație* de *aparatcici* (născuți între 1925 și 1935) nu era, cum ne-am aștepta, una reformistă și dezideologizată. Ea se limita să suplinească ideologia internaționalistă a supremației PCUS cu altă ideologie: a „interesului național" și a egalității partidelor comuniste, a dreptului lor de a-și decide singure politica internă și externă. Prioritatea noii generații de *aparatcici* era independența față de Moscova, prin care ei înțelegeau ca politica de cadre să nu fie dirijată de la Moscova.

Ea nu punea în discuție bazele sistemului stalinist. Dimpotrivă, cerea întărirea controlului statului-partid „pentru a rezista presiunilor Moscovei". Această generație de *aparatcici* n-a abordat problematica schimbărilor, a obscurizat chestiunea democrației, considerând ca urgentă doar agenda „neamestecului în treburile interne". Democrația, lărgirea bazei puterii regimului, dialogul cu societatea au fost privite de tânăra generație de activiști ca o slăbire a pozițiilor lor, și nu făceau decât să „ofere pretexte Moscovei" de a trece la presiuni sau chiar să încerce înlocuirea lui Ceaușescu, garantul carierelor lor.

Elita guvernantă a câștigat simpatia unei părți a populației prin lansarea politicii național-comuniste. Naționalismul avea rădăcini adânci din perioada antebelică. Unii considerau pasul spre naționalism ca pe o etapă intermediară, înainte de trecerea la schimbările structurale. Un alt factor de stabilizare a regimului a fost creșterea relativă a nivelului de trai, deschiderea spre Occident și politicile consumeriste. Această politică nu a fost egal distribuită; au fost favorizate grupurile de tehnocrați, de manageri și administratori. Amnistia din 1964 și scădereă^controlului polițienesc (vezi eliminarea lui Alexandru Drăghici, în aprilie 1968) au fost, de asemenea, factori stabilizatori.

Nomenclatura nu s-a simțit amenințată de o revoltă a populației, câștigată prin „naționalism" și creșterea standardului de viață. în schimb, ea s-a simțit amenințată de jocurile de putere de la Kremlin. Noua politică a fost, în esență, nu atât una de deschidere în raport cu societatea, cât o reacție conservatoare a conducerii de la București, cu scopul de a împiedica destalinizarea. Aceasta echivala pentru liderii PCR cu destabilizarea regimului și pierderea controlului de către echipa lăsată la putere de Gheorghiu-Dej, în martie 1964. Acest grup dirigent a mobilizat în anii 1958-1968 aparatul de partid și diferite zone ale societății (managerii, birocrația, tehnocrații, *inteligheția)* pentru a rezista deschiderii imprimate după Congresul al XX-lea al PCUS. Această politică a creat posibilitatea unor cariere până atunci blocate de vechea generație de activiști instalați în anii '40 și care se aflau (sau erau bănuiți a se afla) sub influență sovietică. în anii '30, procesele de la Moscova „au rezolvat" problema cadrelor în URSS, făcând loc altor generații, nerăbdătoare să facă o carieră într-un sistem în care partidul controla mecanismele de promovare prin sistemul nomenclaturii. Stalin — ca și, mai târziu, în 1966, Mao — a trebuit să facă față acestui asalt al tinerei generații asupra aparatului. Amândoi au sacrificat vechea gardă pentru a se înconjura de o generație care-și datora astfel cariera liderului, în comparație cu vechea gardă, care o datora meritului de a fi participat la preluarea puterii. în România, instrumentul schimbării generațiilor l-a constituit trecerea la o politică națională. Aceasta i-a dat prilej lui Ceaușescu și echipei lui de a-i înlătura pe cei „fideli Moscovei" și pe cei cu trecut revoluționar, de la toate nivelurile.

Vechea gardă (născută între 1901 și 1910) inițiase desprinderea de Moscova și unele transformări interne. Ea a rămas internaționalistă, în sensul că țintea să facă un joc de echilibru între marile centre comuniste, Moscova și Beijing, comuniștii occidentali și mișcarea țărilor nealiniate. Modelul stalinist își pierduse parțial prestigiul sub șocul propriilor eșecuri în efortul de modernizare și industrializare, dar și al rapoartelor lui Hrușciov la Congresele al XX-lea și al XXII-lea ale PCUS. Exista pentru membrii vechii gărzi („ilegaliștii") amintirea umilințelor din partea Internaționalei Comuniste din anii '20-'30: executarea comuniștilor români la Moscova după procese fabricate, subordonarea impusă de Stalin și urmași în anii '40-'50.[7] Noua direcție era, pentru vechea gardă, și o reacție împotriva acestor experiențe.

[7] Ghiță Ionescu, *op. cit.,* pp. 73-87; Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii,* Editura Eminescu, București, 1992, pp. 9-21, 27-33.

Se ținтea desprinderea de dictatul Moscovei, dar se urmărea menținerea tiparului stalinist și o ameliorare a stării de beligerantă cu societatea.

Liderii PCR au debutat în anii '40 ieșind din pușcării și lagăre sau venind din străinătate. Ambele grupuri reveneau după îndelungi absențe din societatea românească. Neîncrederea față de aceasta, caracterul exterior al raporturilor cu ea au făcut ca guvernarea lor de mai târziu să aibă caracterul unei politici de ocupație, în care societatea era considerată dușman, și nu partener cu responsabilități. Această abordare era dublată de sentimental ireversibilității comunismului, de mesianismul ideologiei comuniste, care prezenta comunismul ca pe viitorul omenirii, iar lumea capitalistă ca fiind pe cale de extincție. Asta a dus la apariția a două realități separate: elita guvernantă și societatea. Prima exercita o dictatură nelimitată asupra celei de-a doua. Condusă din afara granițelor, cu păcatul lipsei de legitimitate, elita comunistă a căutat să câștige o cât mai mare putere pe toate căile, să-și consolideze controlul pentru a suplini lipsa de sprijin din partea societății. Propria ei cultură politică (disciplina cazonă, logica subordonării și a dominației, supremația partidului asupra individului) a produs relațiile pe care le-au generalizat de la partid la întreaga societate. Pe acest fundal, ei și-au impus programul de transformare a societății după tipar stalinist. Pentru aceasta, nu au căutat colaborarea societății, ci subordonarea ei în termeni absoluți. Transformată în masă de manevră, golită de instituțiile și libertățile civile și ale statului de drept, societatea a fost demobilizată în tentativele ei de a se apăra și rezista și mobilizată în campanii menite să ducă la realizarea programelor utopice comuniste. Miturile dominante au fost: modernizarea, industrializarea, ajungerea din urmă a Occidentului și distrugerea acestuia într-o ultimă conflagrație mondială. Odată cu moartea lui Stalin și sfârșitul războiului rece, acest tip

de relație cu societatea ia sfârșit, și PCR caută altă politică pentru a se menține la putere. în contextul coexistenței pașnice între sisteme, al crizei comunismului și reformelor limitate încercate de Hrușciov, politica primilor ani de guvernare comunistă în România amenința să devină cauza răsturnării grupului Gheorghiu-Dej de către alte grupuri, mai puțin implicate, din anii 1944-1956. Moscova a imprimat o politică de schimbare a echipelor staliniste în blocul sovietic. Cum România fusese satelitul cel mai supus, cel mai stalinist, echipa Dej (și urmașii) era cea mai expusă tentativelor de înlocuire. Găsim aici explicația conflictului dintre Hrușciov și Gheorghiu-Dej. Consecința acestui conflict este chiar politica de autonomizare treptată dusă de regimul de la București în raporturile cu Moscova, între 1958 și 1965. „Orice clasă politică, indiferent de modul în care a ajuns la putere, dorește în cele din urmă să devină independentă când puterea suzerană dă semne că ar dori o schimbare."[8] Replierea clasei politice românești pe terenul interesului național coincide cu acest moment în evoluția comunismului internațional. Vechea gardă înțelege această repliere cuplată cu alte experiențe reformatoare. Ea făcea o legătura cu NEP-ul anilor '20, cu titoismul, cu regimul Gromulka din 1956-1959, cu dezbaterile din Cehoslovacia și Ungaria, de după 1962, în jurul problemelor economice. Cauza acestei conexiuni este gradul mai avansat de ideologizare și dogmatizare a vechii gărzi în raport cu noua generație. Pentru vechea gardă, aceste dezbateri aveau un conținut real, în vreme ce pentru *the new comers* ele reprezentau niște dezbateri sterile și depășite de realitate.

10. Chestiunea care se afla în centrul dezbaterii era modernizarea. Unii, pe linia Tito și Gomulka din anii '56-'59,

[8] Vlad Georgescu, *Politică și istorie: cazul comuniștilor români. 1944-1977,* Jon Dumitru-Verlag, Munchen, 1983, p. 139.

ca și a începutului de reforme din Ungaria și Cehoslovacia, vedeau ca obligatorie angrenarea societății românești, pentru a accelera ritmul de dezvoltare și a micșora decalajul măcar față de țările industriale din blocul sovietic (RSC și RDG). Acest fapt implica participarea la decizii a noii intelectualități tehnice, căutarea unor zone de sprijin din partea societății. Această politică avea și avantajul că putea atrage un anumit sprijin din partea Occidentului. Pe plan intern, avea ca efect câștigarea, pentru prima dată de la venirea la putere, a unui grad de popularitate. Dar și a unei stabilități, alta decât aceea obținută prin prezența Armatei Roșii (1944-1958) sau prin represiune (1958-1964). Tinerii *aparatcici* care-l sprijineau atunci pe Ceaușescu (Ștefan Andrei, Cornel Burtică, Constantin Dăscălescu, Jânos Fazekas, Ion Iliescu, Paul Niculescu-Mizil, Dumitru Popescu, Vasile Patilineț, Virgil Trofin, Ilie Verdeț) nu respingeau modernizarea. Acesta fusese mitul care permisese mobilizarea masivă a societății. Supraviețuirea regimului depindea (pe lângă garanția URSS) de succesul modernizării, de conectarea României la progresul global postbelic. Le conferea — chiar și parțial — o acoperire, o jiîstificare pentru regim, ce putea să fie confundată cu *legitimitatea*.

Regimul depindea de succesul modernizării. Noua gardă de *aparatcici* o vedeau (în maniera lui Edward Gierek) ca pe un efort național care să continue mobilizarea societății ca în epoca stalinistă, dar care să procedeze — în comparație cu generația precedentă — la câteva corecții ale erorilor tehnice, de apreciere, de tactică etc. Industrializarea și urbanizarea României urmau să se facă cu banii și tehnologia venite din Occident. Relațiile cu URSS erau necesare ca umbrelă geopolitică, menită să asigure supraviețuirea post-Ialta a regimurilor comuniste.

Exista convingerea că e posibilă modernizarea accelerată, organizată de elita guvernantă, care să mențină societatea în afara acestui proces, cel puțin în ce privește deciziile. O societate pasivă, cu un scăzut nivel de instrucție și informare, ținută sub control, dirijată strict de o elită politică bine instruită, conectată la lumea exterioară, era formula prin care se țintea atingerea a două obiective: modernizarea societății românești și păstrarea monopolului puterii. Modernizarea, credeau acești *aparatcici,* era o problemă tehnic-administrativă. Ea nu necesita schimbarea politicilor și instituțiilor, a relațiilor dintre elită și societate. Eroarea — care va și produce eșecul acestei politici — a constat în ignorarea faptului că, fără reformularea principiilor organizaționale ale societății, fără să se schimbe forma de proprietate, fără participarea activă a societății, modernizarea nu este realizabilă. Fără un nou contract social, altul decât dictatul elitei guvernamentale, nu se puteau schimba parametrii performanței economice și politice, nu se putea atinge scopul propus.

Ceaușescu, cu imaginea lui, era pentru aparatul de partid omul potrivit și întruchiparea opțiunii pentru modernizare. Astfel, bazele regimului de tip stalinist se păstrau intacte. Cei nou-veniți în mecanismele de decizie rămăseseră staliniști. Ideea era că modernizarea societății românești se poate face fără participarea societății. Sau, mai exact spus, cu o societate pasivă, dirijată riguros de sus în jos de o elită mai instruită decât generația precedentă a nomenclaturii. O elită care-și păstra intact însă mesianismul utopic al originilor, în vederile acesteia, modernizarea societății românești nu necesita o schimbare a instituțiilor, a relațiilor dintre elită și societate. Era *challenge-u* pe care Ceaușescu și l-a propus și a fost sprijinit în acest curs de oamenii promovați la vârf la mijlocul anilor '60, odată cu instalarea sa ca șef al partidului. Unii au înțeles mai exact că modernizarea economiei impunea schimbarea principiilor de organizare a societății. Exemplul modelului kâdarist al schimbării raportului „elită guvernantă-societate" indică limitele acestui tip de reforme

înăuntrul sistemului și în ce măsură ele pot să diminueze absolutismul dictatorii, sărăcia și alienarea societății.

11. Discursul politic al dialogului cu societatea („al lărgirii democrației socialiste", „al participării maselor la viața publică și la luarea deciziilor", cum apărea în limbajul epocii) avantaja schimbările și pe „reformiști". Ceaușescu a focalizat dezbaterea în jurul „problemei naționale": unitate și independență. Se poate face o discuție separată dacă tema i s-a impus lui Ceaușescu ca o presiune irezistibilă venită „de jos" (cum susține Katherine Verdery/1991) sau a fost o decizie „de sus", în căutarea legitimității și suportului societății (Kenneth Jowitt/1971, Tismăneanu/1989 ș.a.). Cert este că această poziționare se produce după august 1968. Până la acea dată, discursul grupului dirigent (Ceaușescu, Răuta, Bodnăraș, Maurer, Apostol, Bârlădeanu) este un cocktail între cele două teme: naționalism *versus* internaționalism și reforme *versus* stalinism. Treptat, se configurează și tema raportului dintre PCR și stat, dar ea nu face decât să constituie fundalul celorlalte două teme. Deciziile anilor '60 au această amprentă, un zig-zag de schimbări bruște, măsuri contradictorii etc. Câteva exemple: măsurilor care dovedeau o anumită schimbare a cursului în anii '60 le corespund altele, de întărire a controlului asupra societății: campania de cooperativizare a agriculturii, declanșată la sfârșitul anilor '40 și încheiată în 1962, decretul de interzicere a avortului și lansarea politicii nataliste în 1966, unirea funcției de prim-secretar de județ cu aceea de președinte al consiliului popular în decembrie 1967 etc.

Influența dezbaterilor economiștilor din blocul sovietic asupra necesității reformelor, dificultățile proprii, necesitățile impuse de reorientarea politicii externe (care cerea o dependență minimă față de URSS și CAER, deci acces pe piețele occidentale, mărfuri competitive, ceea ce însemna

modernizarea industriei, deci schimbarea politicii economice) au impus și în interiorul PCR o dezbatere aprinsă și de lungă durată. Ea se încheie în linii mari în 1972, la Conferința Națională a PCR, cu înghețarea reformelor. Atunci, România începe un nou „salt înainte", care-și propunea, din nou, industrializarea accelerată, reducerea decalajului față de Occident, o rapidă urbanizare etc. Demisia premierului Ion Gheorghe Maurer în 1974 și acapararea funcției de președinte al României de către Nicolae Ceaușescu reprezintă deznodământul a zece ani de contradicții.

Eșecul reformelor este reeditarea eșecului cursului NEP la sfârșitul anilor '20, când politica reformistă inițiată după răscoala de la Kronstadt se încheie. Stalin a tranșat disputa optând pentru comunismul de război al perioadei 1917-1921. El trece — folosind teroarea și înfometarea populației rurale — la masarea țărănimii în colhozuri; anulează libertățile comerciale acordate după 1921 etc. Argumentele erau de ordin: 1) *politic* — proprietatea privată generează autonomia economică și, în consecință, insubordonare, deci constituia principala sursă de instabilitate pentru regim; 2) *ideologic* — modernizarea URSS, anularea decalajului dintre URSS și Occident și realizarea modelului egalitarist al bolșevicilor; 3) *economic* — necesitatea concentrării resurselor pentru industrializare, ceea ce obliga la exploatarea agriculturii pentru acumularea capitalurilor și eliberarea forței de muncă. Aceleași argumente au funcționat și la începutul anilor '70 pentru Ceaușescu:

1) *politic* — slăbirea controlului statului asupra societății și diminuarea rolului conducător al partidului erau văzute ca amenințări la adresa monopolului puterii, și nu ca soluție la probleme apărute în anii '60;

2) *ideologic* — modernizarea societății, „ajungerea din urmă a țărilor dezvoltate" (propusă de PCR în anii '40) „impunea", conform tiparului bolșevic, concentrarea energiilor,

resurselor, capitalurilor etc, conducerea unică. Tot pe plan ideologic, distanțarea de Moscova aducea în prim-plan alt mit: „al izolării României". Era, de fapt, reluarea problematicii construirii „socialismului într-o singură țară", teza lui Stalin-Buharin din anii '20. Ceaușescu — pe fundalul invadării Cehoslovaciei — impune această temă după 1968, având suficient capital politic și credibilitate pentru a menține o constantă presiune asupra societății până la sfârșitul regimului său. în decembrie '89, după evenimentele sângeroase de la Timișoara, el face apel, pe tiparul din august 1968, la imaginea consacrată a „patriei în primejdie", „a cuceririlor poporului amenințate de străini";

3) *economic* — reluarea politicii de industrializare pe tipar stalinist era consecința constatării că decalajul față de Occident nu a scăzut, ci dimpotrivă. Regimul, contând pe sprijinul societății, câștigat prin instrumentarea politicii sale „naționale", nu se temea de reacția negativă a populației în fața înăspririi dictaturii și sărăcirii, așa cum se întâmpla la Budapesta în acei ani.

Regimul, care, la mijlocul anilor '60, devenise unul autoritar-paternalist, redevine totalitar la jumătatea anilor '70. Controlul asupra societății se maximalizează. Instituțiile (ca și legile) sunt practic golite de conținut, atunci când nu sunt pur și simplu dizolvate. Elita guvernantă reia practicile absolutist-dictatoriale. Treptat, instituțiile ajung sub conducerea lui Nicolae Ceaușescu, după faza intermediară de a numi în capul lor fideli. Societatea decade iarăși în starea unei mase supuse exercițiilor mesianice. Birocrații, tehnocrații, intelectualii interesați să participe la decizii, să raționalizeze efortul social și economic se supun fără opoziție. Sprijinul politic și financiar al Occidentului și naționalismul au asigurat baza regimului. Rosa Luxemburg descrisese, în polemica ei din 1918 cu Lenin, procesul de concentrare a puterii în *pattern-\x*

bolșevic. Aceasta, puterea, trece de la societate la partid, de la partid la Comitetul Central și, de la acesta, la lider. Cazul României era încă un exemplu. „Descentralizarea", „conducerea colectivă", „dezbaterea de către populație a problemelor societății" nu s-au impus. Mai devreme sau mai târziu, sistemul generează dictatura personală a secretarului general. Acest traseu a fost urmat și de PCR, din faza conducerii colective și a criticii „cultului personalității" după 1965 la dictatura personală a lui Ceaușescu (după 1974). Pe măsura derulării episoadelor acaparării puterii de o singură persoană, politica regimului capătă o natură tot mai autarhică, mai conservatoare, mai voluntaristă, mai lipsită de realism.

12. Momentele decisive ale politicii duse de regimul Ceaușescu nu le găsim în congrese, ci în două conferințe naționale. Ele marchează schimbări importante în raport cu perioadele anterioare. Prima s-a desfășurat la 6-8 decembrie 1967 și este cel mai reformist punct din istoria PCR, cealaltă, din 19-20 iulie 1972, semnifică blocarea reformelor și reluarea cursului stalinist. Liberalizarea a rezultat din atingerea limitei de dezvoltare extensivă, care produsese dezechilibre economice pregnante, dar nu a dat nici rezultatele scontate. Nici pentru țările care plecau de la o bază agrară (ca România și Bulgaria) sau semiagrară (ca Polonia și Ungaria). Ele nu au reușit să se modernizeze și să micșoreze decalajele (nici măcar față de țările socialiste deja industrializate în anii '40, Cehoslovacia și RDG. Acestea din urmă, pornind de la economii echivalente ca nivel de dezvoltare cu țările occidentale, ajung după prima decadă, la mijlocul anilor '50, în poziții de inferioritate față de acestea). Odată cu revolta de la Berlin, raportul Hrușciov din februarie '56, revoltele muncitorești din Polonia și revoluția de la Budapesta (1956), se impune elitei comuniste necesitatea unor schimbări. Ele au eșuat. Efectul lor real a fost că au amânat căderea

comunismului prin confuzia și iluziile pe care le-a creat discursul reformist.

Momentul de vârf al „liberalizării" se produce la Conferința Națională din 5-7 decembrie 1967 a PCR. Două au fost temele: reforma economică și reforma administrativă. La data desfășurării acestei conferințe, Ceaușescu nu deține întreaga putere. El o împarte cu liderii vechii gărzi (Maurer, Bodnăraș, Apostol ș.a.) și este limitat de alte grupuri de interese: *inteligheția,* tehnocrații, puternicul *lobby* al industriei grele, clasa managerilor, administrația locală și centrală, eșaloanele doi-trei ale PCR. In exterior, blocul sovietic se afla în criză. Brejnev e într-o situație asemănătoare cu a lui Ceaușescu, împărțind puterea cu Podgornîi, Kosîghin, armata, KGB. Polonia se afla înaintea revoluției studențești din martie 1968 și a campaniei antisemite. In Cehoslovacia se pregătea rocada Antonin Novotny-Alexander Dubcek. Cuvântările la această conferință sunt o oglindă destul de exactă a orientărilor și tensiunilor. Temele centrale au fost: raportul stat-partid și raportul acestui binom cu societatea, chestiunea priorităților economice, rolul conducător al PCR. Luările de poziție au fost un amestec de dogme staliniste și propuneri reformiste. Ceaușescu, în cel mai important pasaj al discursului său, duce o polemică cu partizanii autohtoni ai ideilor lui Ota Sik, economistul reformator al „Primăverii de la Praga". El respinge funcția reglatoare a pieței și susține planul centralizat, ameliorat prin metode științifice de evidență și control. Puterea trebuia să se exercite în continuare centralizat și unitar. în alt pasaj important, reapare o temă veche în cultura politică a țărilor central- și est-europene: ștergerea decalajelor față de Occident. Acesta era și argumentai oferit pentru teza întăririi rolului conducător al PCR. Conferința va decide, de altfel, concentrarea funcțiilor de stat și de partid la toate nivelurile, prim-secretarii județelor urmând să fie și președinți ai consiliilor populare.

România e singura țară din blocul sovietic care a introdus această practică, prin care puterea statului și cea a partidului sunt indistincte atât la nivelul puterii centrale, cât și al celei locale.

Două sunt tendințele care se înfruntă la această conferință a PCR. Una a fost expusă de Alexandru Bârlădeanu și cerea creșterea rolului pârghiilor economico-financiare, descentralizarea deciziei economice, autonomie pentru întreprinderi, diminuarea rolului planului centralizat. Cealaltă orientare este susținută de Paul Niculescu-Mizil: „Spre dezamăgirea profundă a avocaților liberalizării, care se grăbesc să-și ia dorințele drept realitate, trebuie să arătăm că societatea noastră a avut și până acum piața, propria sa producție de mărfuri și s-a folosit de instrumental banilor [...]. Problema nu constă în a renunța la conducerea centralizată a vieții economice, ci în a folosi cadrul acestei conduceri centralizate și în interesul perfecționării ei, deci în interesul societății, pârghii de natură economică obiectivă [...]. în concepția noastră, asemenea măsuri nu au și nu pot avea nimic în comun cu liberalismul [...]. Soluționarea problemei dezvoltării economice nu este lăsată pe seama sau sub dominația forțelor oarbe, stihinice, ale pieței libere." Deciziile conferinței naționale a PCR reflectă aceste contradicții. Politica jumătăților de măsură (descentralizare dublată de accentuarea centralizării) reflectă echilibrul dintre reformiști și conservatori din interiorul *leadership-ulm* PCR.

13. Cauzele căderii lui Gomulka, în decembrie 1970, erau puse pe seama jumătăților de măsură ale regimului polonez, care nu cooperativizase agricultura, tolera influența Bisericii și încercase unele reforme. Vizita în Asia i-a oferit lui Ceaușescu un model de societate disciplinată, dominată de lider și permeabilă la campaniile de mobilizare organizate de regim. Lui Ceaușescu, care se pregătea să se lanseze

într-un nou „salt înainte" și căuta o justificare pentru impunerea totală a autorității sale, modelul i s-a impus. „Tezele din iunie" erau semnalul încetării relaxării ideologice, a reintroducerii unui sever control al cenzurii, paralel cu începerea campaniilor ideologice de tip naționalist. Problematica „democratizării societății", frecventă până atunci în dezbaterile din presă, ca și în discursurile oficiale, este marginalizată și apoi dispare. Un an mai târziu, în iulie 1972, se desfășoară Conferința Națională a PCR, care consfințește părăsirea reformelor, trecerea la un program masiv de industrializare. Planul centralizat și economia de comandă sunt reluate. Ceaușescu afirmă că „...bogăția unui popor nu constă în ceea ce consumă la un moment dat, ci în mijloacele de producție de care dispune..." Cifrele avansate pentru 1990 indică ambițiile noi ale regimului: economia trebuia să se dezvolte de cinci-șase ori, venitul pe cap de locuitor trebuia și ajungă la 2 500-3 000 de dolari, populația la 24-25 milioane de locuitori, ponderea populației ocupate în agricultură nu trebuia să depășească 10-15 la sută, trebuia să se construiască 2,5 milioane de locuințe. Este reluată tema decalajului față de Occident: „...în următorii zece-cincisprezece ani, să lichidăm cu desăvârșire rămânerea în urmă pe care am moștenit-o [...]; sau vom realiza acest obiectiv, și ne vom înscrie pe orbita civilizației moderne, sau vom continua să rămânem în urma țărilor dezvoltate, condamnând națiunea noastră să se mențină în această situație în decursul a mai multe generații." Limbajul și termenii sunt identici cu cei folosiți de Stalin în anii '30. Modernizarea este un alibi pentru dictatura personală. Modernizarea solicita câștigarea tehnocraților și a managerilor. Dar fenomenul care se produce este îndepărtarea acestora din zonele deciziei, și accentuarea propagandei și a ideologiei. „...Inginerii, economiștii și directorii de întreprindere au pierdut influența asupra aparatului, în timp ce istoricii, scriitorii, filozofii — stâlpii creației ideologice și simbolice — au câștigat în raport cu ei."[9]

Acest program a marcat, de la început, eșecul modernizării, din cauza modului cum era ea concepută: 1) modelul aparținea secolului al XlX-lea, primei revoluții industriale și se potrivea unei societăți înapoiat-agrare, relativ izolate; 2) nu ținea cont de evoluțiile tehnologice și sociale din secolul al XX-lea și, în special, din perioada postbelică; 3) nu propunea schimbarea principiilor organizatorice ale societății; 4) era o tentativă de dezvoltare extensivă, într-un moment când acest model își epuizase resursele; 5) nu se baza pe resursele românești, și nici pe contextul extern. Era o propunere abstractă, de tip utopic; 6) nu conecta evoluția economică cu instituțiile și gradul de dezvoltare generală a societății.

14. Pentru Ceaușescu, invadarea Cehoslovaciei, urmată de discursul său din 21 august, a fost ceea ce pentru liderul polonez a fost revolta muncitorilor din 1956. Popularitatea, speranțele puse în Ceaușescu s-au dovedit — ca și în cazul Gomulka — neîntemeiate. Ei au fost plasați de evenimente într-o lumină care nu era a lor. Contemporanii au văzut în comportamentul și în discursurile celor doi din octombrie '56 și august '68 ceva ce nu exista. Cei doi lideri erau oameni de aparat, adepți ai controlului absolut asupra societății. Gomulka aducea modificări modelului stalinist în politica internă. Propunerile sale au vizat, încă din anii '40, câteva „erezii", cea mai gravă fiind că vorbea despre o „cale poloneză spre socialism" (toleranță față de Biserică și posesia pământurilor de către țărani). Gomulka spune într-un discurs din acei ani: „Dictatura proletariatului ori a unui singur partid nu este esențială [...]. Polonia a mers și merge pe

[9] Katherine Verdery, *Compromis și rezistență,* Editura Humanitas, 1994, pp. 86-87.

propriul ei drum." Ceaușescu era „revizionist" în politica externă. Este adevărat, „declarația din aprilie" 1964 afirma egalitatea partidelor comuniste; dreptul lor de a decide politica internă, neamestecul, nesubordonarea față de un unic centru conducător aparțin sfârșitului regimului Gheorghiu-Dej. Dar ar fi naiv să vedem în Ceaușescu doar un continuator al predecesorului său. Sau pe unul care a împrumutat doctrina „comunismului național" de la Tito (inițiatorul ei, 1948) și Gomulka. Ceaușescu iese din cadrele politicii de blocuri, jucând un rol propriu. El nu s-a rezumat să ia distanță față de Moscova. Astfel, România recunoaște Germania de Vest în 1967, înaintea tuturor celorlalte țări comuniste (Polonia va face același lucru în decembrie 1970, în schimbul recunoașterii graniței Oder-Neisse). România nu rupe, în 1967, relațiile diplomatice cu Israelul, întreține relații bune cu celălalt colos comunist, China, nu ia parte la invadarea Cehoslovaciei etc. Aceste gesturi i-au creat lui Ceaușescu imaginea de lider independent, făcând o diplomație de placă turnantă între blocuri, puteri, între Est și Vest, Nord și Sud. El se face util pentru contacte foarte diverse (între arabi, americani și Israel, între China, SUA și URSS, între țările nealiniate și cele dezvoltate etc). Bucureștiul este vizitat de Charles de Gaulle, Richard Nixon, Gerald Ford, Willy Brandt etc. Liderul român vizitează SUA, Franța, Marea Britanie, Italia, Olanda, Germania etc. Peformanță pe care nici unul dintre liderii est-europeni nu a reușit-o. La aceasta, se adaugă admiterea în GATT (1971), intrarea în Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială (1972), acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate (1975) etc. Prețul unei asemenea deschideri în politica externă a fost plătit în politica internă. Imaginației manifestate în politica externa îi corespund lipsa oricărei imaginații, blocajul din interior. Rigoarea dogmatică, stalinismul, cultul personalității în interior erau în ochii lui Ceaușescu acte de legitimare față de Moscova și

partenerii din CAER pentru „libertățile" pe care și le permitea pe plan internațional. Ele tindeau să împiedice amestecul acestora în politica internă românească, din ce în ce mai aberantă, mai compromițătoare pentru imaginea sistemului comunist prin proporțiile eșecului. Acest fenomen se va preciza după 1985, odată cu demarajul noului NEP *(perestroika* și *glasnost)*.

Gomulka și Ceaușescu s-au folosit de popularitate pentru a-și consolida regimuri personale, dogmatic neostaliniste. Amândoi au pierdut puterea în urma unor revolte populare. Aceasta s-a întâmplat când a fost limpede că sentimental național era un surogat pentru sărăcie și dictatură. Căderea lui Gomulka se produce în decembrie 1970, în urma revoltei muncitorilor din porturile de la Marea Baltică. Această criză a fost un motiv în plus de a opri cursul reformist în România. Ca și invadarea Cehoslovaciei, căderea lui Gomulka în împrejurările amintite a oferit prilej conservatorilor să-și sporească influența. Politica stalinistă, pe vechile tipare ale industrializării forțate și urbanizării accelerate, cu un fond de acumulare mare în dauna celui de consum, a fost sursa crizei în România. Ceaușescu a considerat că accelerarea industrializării poate evita o criză asemănătoare în România. O poziție aproape identică cu cea a lui Edward Gierek, urmașul lui Gomulka.

15. Gierek Ceaușescu. Cei doi lideri comuniști aveau un *background* foarte diferit. Gierek, de origine muncitorească, cu calificare înaltă, a petrecut mulți ani în Occident lucrând ca miner; el făcea parte din elita muncitorească și era unul dintre puținii comuniști de la vârf care nu era intelectual (cel puțin în Polonia). Ceaușescu provenea dintr-o familie de țărani săraci și analfabeți. N-a reușit să acumuleze decât o instrucție extrem de sumară, redusă la cursurile de stalinism predate în închisoare. Această diferență a avut o

influență asupra celor doi lideri. Pentru Gierek, ideologia va fi ceva neglijabil, în vreme ce pentru Ceaușescu ideologia era esențială. El era un fundamentalist care combina puținele idei dobândite în tinerețe — despre o lume de oameni egali, fără proprietate, conduși de un lider clarvăzător (ca Lenin și Stalin, poziție în care se vedea pe el însuși) — cu cunoștințele dobândite din manualele de istorie de curs elementar, care glorifică istoria națională. Ceaușescu avea o viziune cvasireligioasă asupra existenței, dar golită de Dumnezeu. Gierek aparținea civilizației urbane și era occidentalizat. Ceaușescu aparținea celei țărănești și „răsăritene", universul lui fiind constituit exclusiv din relațiile de familie, clanul. Legăturile de sânge nu erau doar un mijloc de a-și consolida puterea, reprezentau chiar felul lui de a înțelege societatea, ca pe un mare sat împărțit și disputat de câteva familii. El percepea orașul identic, ca pe un loc în care consătenii trebuie să se sprijine reciproc față de adversitățile lumii urbane. Amândoi erau comuniști. Gierek făcuse carieră în aparat la nivel local, legat direct de mediul muncitoresc. în 1970, când accede la putere, era prirn-secretar în Silezia, regiune carboniferă și siderurgică. El asumase mulți ani asemenea răspunderi limitate, fără să se afle vreodată la vârf. Numirea sa a fost și o reacție a provinciei împotriva centrului. Ceaușescu iese din închisoare în 1944, lipsit de experiență industrială, fără studiile medii încheiate și face carieră înăuntrul aparatului, aflându-se de tânăr în cele mai înalte poziții. El se manifestă ca unul dintre organizatorii colectivizării; rudimentar, este unul dintre *durii* echipei Gheorghiu-Dej. Motivul pentru care devine prim-secretar al CC al PCR este un calcul eronat, făcut în 1965 de ceilalți lideri ai partidului, care fuseseră luați prin surprindere de dispariția lui Dej. Ceaușescu era din punct de vedere intelectual inferior tuturor membrilor Biroului Politic. în lipsa altei soluții și pentru a-i bara calea lui Alexandru Drăghici, ministrul de interne,

Ceaușescu a fost ales ca o soluție provizorie de ieșire din criza de succesiune, urmând ca ulterior Bodnăraș, Maurer și ceilalți să desemneze pe altcineva, probabil pe Gheorghe Apostol. A funcționat regula definită de Mihail Vozlenski în *Nomenclatura,* după care întotdeauna Biroul Politic îl desemnează pe cel mai slab, și nu pe cel mai capabil lider, tocmai datorită supraputerilor conferite celui care ocupă funcția de prim-secretar. El exemplifica cu Stalin, „cel mai mediocru dintre bolșevici" (Trotki), cu Hrușciov, cu Brejnev.

Criza care l-a adus pe Gierek la putere era de alt tip. Căderea lui Gomulka ataca bazele sistemului. Muncitorii se revoltaseră împotriva unui regim a cărui ideologie oficială era „clasa muncitoare, clasă conducătoare", iar partidul comunist, partidul muncitorilor, forță conducătoare. O revoltă a muncitorilor era, conform dogmei, un nonsens. Dacă la Berlin (1953) și Budapesta (1956) fusese vorba de o revoltă a populației, indistinctă, împotriva dictaturii, dacă la Praga (1968) fusese o coaliție între intelectuali și oameni din aparat, la Poznah, Gdahsk și în celelalte orașe poloneze, în 1956 și 1970, conflictul amintea descrierea marxistă a „istoriei ca luptă de clasă". împotriva cui se revolta clasa muncitoare? Care era clasa hegemonică în societatea poloneză? Acest tip de conflict era cu totul diferit de conflictul identificat de regimul Ceaușescu. Acesta se raporta exclusiv la problemele internaționale. Cele interne surveneau în măsura în care condiționau puterea și imaginea lui Ceaușescu în străinătate sau amenințau regimul. Atunci făcea concesii extrem de limitate („reîntregirea familiilor", soarta câtorva intelectuali etc.) Astfel, în 1977, după grevele minerilor din Valea Jiului, revine cu ideea noului mecanism economic, blocat tot de el în 1972 și pe care, de altfel, nu-l va pune în aplicare, în vreme ce Gierek avea o anumită înțelegere a problemelor muncitorilor datorită *backgroun* J-ului său, Ceaușescu nu a înțeles niciodată civilizația urbană, consecințele sociale ale

industrializării. Cei doi lideri însă se aseamănă în soluția pe care au dat-o. Odată cu începutul anilor '70, ambele partide comuniste lansează politica de industrializare. Ea se baza pe împrumuturi masive făcute în Occident; calculul era ca acești bani să fie folosiți pentru a cumpăra tehnologie modernă cu care să se îmbunătățească calitatea mărfurilor până la un nivel care să le facă vandabile pe piața externă, iar cu profiturile realizate să se ramburseze datoriile. Nu a fost o dificultate pentru Ceaușescu să găsească credite. Polonia se afla într-o poziție strategică importantă, care de asemenea solicita prezența occidentală. Mai exista și conjunctura că o masă mare de capitaluri speculative căutau plasamente (mai sigure decât în lumea a treia și) garantate de stat. Garanții pe care și Gierek și Ceaușescu le-au dat. Cu creditele obținute, cele două partide s-au lansat într-o politică de industrializare accelerată, acompaniată de centralizarea deciziei economice, de mobilizarea organizatorică și propagandistică a maselor, de instrumentarea mândriei naționale.[10] In următorii ani, ambele țări ating rapid ritmuri de dezvoltare dintre cele mai înalte pe plan mondial. Primele succese sporesc ambițiile și încrederea *leadership-uhlov* în această politică. Ceaușescu accelerează în Conferința Națională din iulie 1972 industrializarea, renunțând la satisfacerea nevoilor populației și cerând eforturi suplimentare din partea acesteia. Gierek procedează la fel în 1971. Existau și diferențe. Gierek își propunea ca scop imediat să îmbunătățească nivelul de viață, iar această îmbunătățire să fie concretă, în așa fel, încât să aducă sprijinul societății pentru regim. Frica de noi proteste a fost cauza acestei politici. Tot frica unei noi răscoale a generat și politica reformistă a lui Jânos Kâdâr. Soluțiile

[10] Pentru Polonia, Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution,* 1984/13-17; Neal Ascherson, *idem,* pp. 106-132; Jakub Karpinski, *Countdown/\9&2,* pp. 157-197; Jan Kubik, *The Power ofSymbols Against the Symbols of Power,* 1993, pp. 25-31.

lor au fost relativ diferite, dar frica avea aceeași natură. Revenind la Polonia și România, Gierek ducea politici care combinau toleranța față de intelectuali (el nu ripostează față de disidenți în 1976, ca Ceaușescu un an mai târziu) cu represiunea limitată. Polonia nu este un stat polițienesc, cum devine rapid regimul de la București în anii '70. Cultul personalității lui Gierek e scăzut, el preferând să cultive mitul partidului și pe cel al muncitorilor. Polonezii pot călători aproape fără restricții, agricultura rămâne privată și i se acordă înlesniri. Biserica e considerată un partener cu care, de altfel, regimul e silit să-și împartă influența. Ceaușescu centralizează deciziile întâi la nivelul fidelilor lui, și apoi treptat în mâinile sale și ale câtorva membri ai familiei. Nici o diferență sau opoziție nu e tolerată. „Saltului înainte" în ce privește ambițiile de modernizare și de reducere a decalajelor față de Occident îi corespunde un „salt înapoi" la stalinism în ce privește politica economică și propaganda.

Ca și Gierek, Ceaușescu a utilizat ajutorul financiar occidental pentru investiții de inspirație neostalinistă — obiective imense și de prestigiu în domeniul industriei grele (precum rafinăriile de petrol din România sau combinatul de la Huța Katowice, în Polonia), dar care erau incapabile, prin vânzarea produselor lor pe piețele mondiale la sfârșitul anilor '70, să furnizeze valuta necesară rambursării creditelor. „...Liderii comuniști doreau să folosească sprijinul economic occidental pentru a stabiliza și consolida propriile regimuri, în timp ce intensificarea luptei ideologice trebuia să protejeze populațiile în fața pericolelor de contaminare provenite din Occident."[11]

Creșterea este blocată de criza petrolului din 1973-1974 — care sporește de câteva ori prețurile la energie — (impusă de țările producătoare), dublată de una a utilajelor (impusă

[11] Timothy Garton Ash, *op. cit,* pp. 320-323.

de țările dezvoltate). Cu datorii externe deja consistente, ambele economii intră în criză. Ritmurile de dezvoltare scad, creșterea venitului național la fel. Magazinele se golesc, cozile devin un peisaj cotidian. Planurile triumfaliste anterioare cu câțiva ani rămân o simplă retorică a discursului oficial. Această criză nu va înceta până la prăbușirea celor două regimuri. Gierek pierde puterea în septembrie 1980, odată cu grevele muncitorești și apariția sindicatului Solidarnosc. Acest episod îi inspiră lui Ceaușescu o nouă politică: plata înainte de termen a datoriilor externe (circa 11 miliarde de dolari), și mai ruinătoare pentru societatea românească decât industrializarea și modernizarea încercate până atunci. Acest curs este însoțit de personalizarea fără precedent a regimului, de politica de devastare a României („sistematizarea localităților urbane și rurale", care duce la distrugerea câtorva mii de localități), de înrăutățirea vieții (scăderea duratei vieții și creșterea mortalității, fără precedent în istoria modernă), lipsa oricărei investiții în infrastructuri, represiune și intoleranță la scară, naționalism fundamentalist, izolare pe plan extern.

16. La Plenara din 25-27 martie 1974 a CC al PCR, se înregistrează demisia lui Ion Gheorghe Maurer, primul-ministru. Aparatul guvernamental opusese, în general, rezistența inițiativelor nerealiste ale echipei Ceaușescu. Administrația centrală și locală, tehnocrații, *inteligheția* au găsit sprijin la guvern în intervalul '65-'74. Activiștii, ideologii au obținut victoria în dauna mai pragmaticilor administratori ai economiei și instituțiilor. Cauzele au fost: a) *interne:* raportul de forțe între reformiști și conservatori a fost favorabil ultimilor. Aceștia au reușit să coalizeze aparatul de partid îngrijorat de pierderea controlului absolut asupra societății; b) *externe:* presiunea conservatoare a echipei Brejnev, concomitent cu susținerea Occidentului pentru politica de re-

zistență față de Moscova a lui Ceaușescu. în loc ca rolul partidului să scadă, prima cerință a oricărei reforme (cum observa Ghiță Ionescu în capitolul de concluzii al cărții sale *Comunismul în România),* rolul său crește. Numeric, PCR trece de la 834 600 de membri în 1960 (4,6% din populație) la 1,9 milioane în 1969 și 2,4 milioane în 1974. Pentru a mai dobândi încă un milion în următorii zece ani (8,1% din populație)[12], PCR pierde linia de demarcație care-1 despărțea de societate, liderii PCR ambiționând integrarea ei totală. întrepătrunderea stat-partid-societate obscurizează realele raporturi de dominație între miezul dur al regimului (clanul Ceaușescu) și restul populației.

Când omenirea intră în al treilea val de democratizare, odată cu revoluția din Portugalia (1974), conform periodizării propuse de Samuel P. Huntington, regimul politic din România își pierdea caracterul autoritar pe care-1 avusese în ultimii zece ani, pentru a se transforma, din nou, într-unui totalitar, de tip neostalinist. Nicolae Ceaușescu devine primul președinte al României și concentrează toate pârghiile puterii în mâinile sale. Personalizarea puterii devine o realitate curentă. Cultul secretarului general devine singura misiune a propagandei. Se trece la „sistematizarea localităților rurale și urbane", la o masivă politică de omogenizare socială, la măsuri demografice radicale. Investițiile se concentrează în industria grea și constructoare de mașini. Represiune și intoleranță, naționalism fundamentalist, autarhie economică crescândă — sunt trăsăturile regimului. Șocul petrolier din 1974 declanșează o criză a economiei românești, care nu va fi rezolvată nici după 1989. Odată cu această criză, naționalismul, ca instrument de mobilizare a maselor, se generalizează. Cu rădăcini puternice în perioada interbelică, în ciuda unei masive represiuni menite să-1 extirpe,

[12] Ion Drăgan, „Structura socială a societății românești", în *Structura socială a României,* Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 19.

între anii 1948 și 1964, naționalismul reprezenta principalul potențial politic al țării. Cine controla simbolurile acestuia controla populația. Naționalismul a fost o reacție anticriză (ca în 1964, 1968, 1974), la fel ca și autarhia economică. Sindromul izolării țării și pericolul extern (atât URSS, cât și Occidentul fiind prezentate ca eventuali agresori) capătă dimensiuni nemaiîntâlnite. Nici criza din 1977 (mișcarea Paul Goma și grevele minerilor din Valea Jiului) nu reușește să aducă prejudicii acestei politici. Societatea se polarizează treptat, populația sărăcește, ritmurile de dezvoltare declină. Dacă între 1971 și 1975 numărul locurilor de muncă create în industrie a fost de circa 231 000 anual, între 1980 și 1985 ajunge la numai 45 000[13], și asta în contextul apariției pe piața muncii a sporului de populație cauzat de decretul din 1966 privind interzicerea avortului. Tensiunile sociale cresc și din cauza deciziei de a se trece la plata datoriilor externe, sub șocul crizei din Polonia.

O societate organizată după un model premodern este incapabilă să se adapteze complexității crescânde a lumii moderne. După F.G. Casals (Pavel Câmpeanu)[14], România avea aspectul unei societăți sincretice, hibride, „care a implantat o structură de clasă postcapitalistă (societatea fără clase) într-o economie care era precapitalistă ca nivel de dezvoltare a forțelor de producție..." Logica autarhică a regimului funcționează concomitent cu masificarea și atomizarea societății. Controlul polițienesc și administrativ, tehnicile coercitive se extind la scara întregii societăți. Aceste fenomene produc o ruptură radicală între elita guvernantă (tot mai izolată, coruptă și ineficientă) și societate. Ceea ce a dispărut după 1974 au fost incipientele grupuri intermediare, instituțiile mediatoare între elita guvernantă și societate (care începuseră să se dezvolte în anii '60). Proletarizarea populației,

Ibidem.

F.G. Casals, *The Sincretic Society,* ME Sharpe, 1980, p. 8.

distanța acesteia față de centrul unic de putere caracterizează această perioadă. O masă amorfă, ideologizată, supusă la permanente campanii de mobilizare, victimă a supramuncii, dezinformată, tot mai separată de contextul economic, politic, științific și cultural extern. Aceasta este descrierea sumară a societății în anii comunismului târziu. Schimbarea, după 1985, a mediului extern duce la o completă izolare a regimului. Conservatorismul URSS fusese premisa și justificarea regimului neostalinist din România. *Glasnost-\x* și *perestroika* inițiate de Gorbaciov adaugă o altă dimensiune crizei regimului. Destul de repede, criza se transformă într-o situație revoluționară, odată cu 1987. Elita guvernantă și societatea vor recurge la violență, pentru a tranșa conflictul de interese deschis ce se declanșase. Gradul de violență și mobilizarea societății în decembrie 1989 au fost direct proporționale cu gradul de concentrare al puterii de către tot mai restrânsă elită guvernantă. Eșecul reformelor economice și politice din anii '60-'74 a dus direct la revolta maselor. „Dacă elita guvernantă a unui sistem social-economic falimentar nu întrevede nici o posibilitate să-și salvgardeze puterea și să și-o transfere, într-un fel sau altul, în cadrul unui nou sistem, ea va păstra societatea respectivă într-o criză prelungită și o va antrena la distrugere."[15] Elita guvernantă avea de ales între capitulare necondiționată și rezistență până la capăt. A ales a doua variantă. Această decizie a impus societății revolta ca mijloc de rezolvare a conflictului. Societatea, ea însăși incapabilă de a impune negocierea transferului puterii — din cauza neputinței ei de a se opune dictaturii și de a constitui alternative la regimul totalitar —, nu a avut de ales. Radicalismului elitei guvernante, caracterului absolutist al guvernării i-au corespuns radicalismul societății.

(Sfera politicii, nr. 22, noiembrie 1994)

[15] Elemer Hankiss, *op. cit,* p. 223.

LECȚIA PAȘOPTIȘTILOR

Identitatea este prioritatea absolută a societății românești, semn al prezenței unor importante caracteristici rurale. Nu normele, procedurile, legile, ci etnicul, dimensiunea națională, specificul și diferența față de alții constituie preocupări de fond. Ele acoperă complexe istorice vechi și nevindecate și-și au sursa în problema nerezolvată a înapoierii, a decalajelor frustrante, a periferiei.

Apariția structurilor statale s-a făcut în directă legătură cu integrarea României în zona de interese occidentale. în secolul al XlX-lea, Congresele de la Paris și Berlin marcau acest lucru, spre deosebire de cel de la Viena, care ne lăsa în afara acestei zone. C D. Zeletin demonstrează relativ exact cum pătrunderea capitalului englez după 1827 a generat schimbarea relațiilor economice și a raporturilor sociale. în aceeași măsură, elitele, pentru a fi recunoscute (de care aveau neapărată nevoie pentru a-și conserva puterea acasă), au adoptat un comportament inteligibil pentru Occident. Estomparea chestiunilor de identitate și asumarea standardelor, a valorilor dominante au fost condiții *sine qua non* ale prezervării statului român. într-un excepțional studiu, Kenneth Jowitt notează: „Dependența este consecința adoptării premature, dar imperative a unui format politic pentru care lipsește baza socială adecvată. Adoptarea unui asemenea format (de exemplu instituții politice liberale) este imperativă dacă țara care-l adoptă trebuie să fie văzută, înțeleasă și luată în

serios pe arena internațională. într-o perioadă când izolarea nu este posibilă, țările slabe trebuie să adopte formule care să le permită să fie recunoscute politic. Pentru a-și stabili cerințele de supraviețuire politică, ajutor economic și prestigiu, țările slabe trebuie să se afle în poziția de a le recunoaște sau de a le ignora. Din aceste motive, adoptarea idiomului organizațional și ideologic al puterilor dominante devine situațional necesar."[1]

„Forrnele fără fond" aveau rațiunea lor, iar una dintre ele era inteligibilitatea pe care trebuia s-o aibă societatea românească pentru a se face acceptată, deci'pentru' a-și apăra interesele. Caracterul prematur al Cadrului capitalist-burghez ifereat dependență față de modelul dominant; și nu doar în plan simbolic. Dependența a fost însă și un semn al recunoașterii și integrării, prețul pentru a avea acces la piețe și resurse. în acest context, conflictul dintre apărătorii „statutului", al limbajului identității — cum erau Maiorescu, în bună parte, dar și Eminescu și, mai apoi, Iorga sau Pârvan — și cei ai modernității, ai asumării normelor, ca tip de relație, a fost inevitabil. Conflictul continuă și astăzi, după ce a trecut prin avatarurile dreptei radicale și ale comunismului național. Ambele au fost reacții la influența mediului extern, în numele identității și specificității.

După 1989, reafirmarea identității o regăsim răspândită în^di feri ic zone, atât ale instituțiilor, cât și ale societății civile, între nostalgici ai regimurilor autoritare, ca și în cercurile burgheze care îndeamnă la protecționism, în cercurile intelectuale, unde se deplânge deschiderea prea mare spre Occident, care ar amenința valorile naționale... Elitele politice, culturale, .economice se lasă purtate de asemenea impulsuri, deși soarta le depinde de accesul lor la resurse și piețe externe, de integrarea cu succes în structurile nord-atlantice.

[1] Kenneth Jowitt, *The Leninist Response to National Dependency,* 1978, p. 23.

Or, pentru a reuși această operație, este obligatorie asumarea unui comportament care să fie inteligibil „puterilor dominante", înfrângerea blocului sovietic a consacrat ca putere dominantă SUA și aliații săi. O politică menită să ne facă acceptați de învingătorii „războiului rece" e singura în interesul nostru național. Elitele românești de azi (economice, politice, culturale) sunt în situația de a determina instituțiile și elitele acestora să abordeze un comportament politic și un limbaj inteligibil prioritar — dacă nu exclusiv — pentru lumea occidentală. Or, pentru a fi acceptați, împărtășirea unui set de valori comune este obligatorie. Modernizarea, ca program al generației de la 1848, a fost realizată pentru că elitele românești au manifestat energie în a se integra valorilor burghezo-liberale ale Europei Occidentale. Pentru a parcurge drumul de la Principatele Române din vremea călătoriei lui Dinicu Golescu la Regatul de la 1881 și, de aici, la Unirea din 1918, recunoscută de Occident, elitele au făcut continuu proba voinței lor de a asuma standardele occidentale. Dacă aceleași elite ar fi acționat confuz, trimițând semnale că ar dori să rămână în sfera de influență a „muribundului" Imperiu Otoman sau a Imperiului Rus, societatea românească ar fi fost victima sigură a unuia dintre imperiile vecine. Pentru a realiza integrarea României, Ion Brătianu și CA. Rosetti nu s-au mulțumit să se întâlnească cu șefii cancelariilor de la Berlin, Paris și Londra, să dea declarații și să împrumute obiceiurile din aceste capitale. Au trecut la un program de reforme, de introducere a instituțiilor occidentale, care să ne facă compatibili cu Occidentul și, mai ales, ca România să devină o țară *predictibilă* în termenii acestuia. Comportamentul elitei românești în epocă a țintit transparența gesturilor politice, inteligibilitatea acestora în cancelariile influente, ținerea fermă a unei direcții prooccidentale.

Relațiile internaționale nu reprezintă un model de democrație — nici azi, și nici ieri. Cei puternici își impun legea,

își protejează interesele. Negocierile se petrec între statele puternice, în ciuda apelurilor statelor mici și mijlocii de a fi primite acolo unde se iau decizii, măcar la cele care le privesc direct. în unele perioade, România a încercat să se adapteze acestui mediu extern autoritar. Când a reușit — aceasta e regula —, elita a putut să asigure o perioadă de pace socială și progres economic.

După 1989, semnarea tratatului cu URSS, în aprilie 1991, a fost una dintre erorile majore ale diplomației postcomuniste și a, constituit un semnal puternic de neaderență la valorile occidentale. S-au dat și alte semnale asemănătoare. Comportamentul intern al elitei politice trimite, de asemenea, destule semnale contradictorii mediului extern, cum ar fi participarea la guvernare a unor grupări antioccidentale, acte ale guvernului și legi care sunt în contradicție vădită cu standardele occidentale, un comportament politic de tip autoritar etc. Lipsa de decizie în asumarea valorilor și standardelor occidentale ne condamnă astăzi la șansa a doua în esențiala problemă a primirii noastre în NATO. Pierderile de tempo, zigzagurile diplomației și ale guvernării au micșorat substanțial oportunitățile de repoziționare a României după prăbușirea blocului sovietic. Chestiunea integrării europene este vitală pentru democratizarea României. O Românie izolată va duce la un regim autoritar, antioccidental, care se va baza pe forțele cele mai conservatoare. Neincluderea României în rândul țărilor admise în NATO va arunca România în zona de influență a Rusiei și a altor puteri regionale asiatice. O Românie izolată va fi săracă, lipsită de resurse pentru a se dezvolta, cu acces limitat și condiționat la piețele externe. Semnarea tratatelor de bază cu țările vecine este o condiție. Filozofia acestor tratate trebuie să urmărească, în ce ne privește, exclusiv obiective tactice. Aș aminti exemplul Congresului de la Berlin, din 1878, o experiență cu multe lecții în privința relațiilor marilor puteri

între ele, și apoi cu țările mici. Soluțiile date atunci în ce privește chestiunea cetățeniei pentru evrei, ca și în chestiunea județelor basarabene cedate Rusiei au constituit prețul plătit pentru continuarea procesului de integrare. în ciuda nemulțumirii exprimate de opinia publică, Congresul a dat garanții României, care au dus la siguranță și, în consecință, la întărirea României, au accelerat dezvoltarea economică etc. O privire prea scurtă pe interese de conjunctură, deci parțiale, adesea trădează interesele de perspectivă și pot compromite situația țării.

Elita guvenantă a făcut un foarte prost început campaniei sale de redefmire a poziției României, agitând masele cu sloganul „Noi nu ne vindem țara!", aducând pe străzile Bucureștilor cohortele minerilor pentru a bloca organizarea opoziției și apoi pentru a degaja Piața Universității și, în final, pentru a încheia guvernarea Roman (ea însăși implicată în primele descinderi minerești). Și astăzi, deschiderile limitate care se operează spre Occident sunt urmarea presiunilor externe și mai puțin acte de voință proprie. Elita guvernantă nu a intemalizat standardele occidentale și folosește adesea un discurs acasă și altul la Strasbourg, Washington sau Bruxelles. Ea n-a învățat nimic din experiența diplomației românești a secolului al XlX-lea sau din lecțiile elitei politice burgheze. N-a învățat nici din eșecul elitei comuniste. O scurtă recapitulare indică împrumutarea modelului sovietic în anii '40-'50, în situația aderării obligatorii la logica celui mai puternic. Dominația modelului european asupra elitelor a fost schimbată, după o sută de ani, cu dominația URSS: o cultură politică democratică cu una autori țaristă. Fatal, dar această abordare a asigurat comuniștilor locali puterea politică. „Orice clasă politică — scrie Vlad Georgescu —, indiferent de modul în care a ajuns la putere, dorește să se desfacă de legăturile de vasalitate impuse de cel care îi deschisese calea spre putere. Ea (elita comunistă — *nota S.T.)* nu făcea decât să urmeze calea tradițională a tuturor claselor politice din trecut, fiind din acest punct de vedere continuatoarea claselor politice provenite din boierime și burghezie mai degrabă decât a celei reprezentate de propriii săi predecesori interbelici..."[2] Emanciparea de Moscova nu a echivalat cu adoptarea modelului occidental, ceea ce a făcut ca România, în ciuda deschiderilor din anii '60, să fie treptat izolată, pe măsură ce apartenența la Pactul de la Varșovia și politica internă dictatorială contraziceau tot mai flagrant diplomația românească. Insularizarea României a echivalat cu prăbușirea ei economică și, apoi, cu cea a regimului ei politic.

Ieșirea din izolare este (ar trebui să fie) astăzi prioritatea absolută a elitei politice. Și, în consecință, ar trebui asumate și sacrificiile necesare, indiferent de costurile electorale. Poziția slabă în care se află România astăzi poate fi depășită renunțând la iluziile identitare, inoperante în competiția cu vecinii noștri. Alte elite din fostul bloc sovietic au înțeles mai precis ce se așteaptă de la ele, cu rezultatul că țările lor sunt mai aproape de a fi admise în structurile nord-atlantice. Ele au reușit să atingă mai mulți parametri, să asigure respectarea mai multor standarde decât a făcut elita politică românească. Și, în afara oricărui joc politic, este și o chestiune de bilanț. Multe date ale procesului pot fi cuantificate. Exemple: trecerea puterii de la un grup de interese la altul, repetat fară violențe, în cadrul procesului electoral; refonna economică, începând cu dreptul de proprietate, gradul de cuprindere al privatizării (România continuă să fie, în acest punct, ultima din fostul bloc sovietic, chiar în comparație cu fostele republici unionale) și terminând cu puterea monedei, gradul de integrare în diferite organisme internaționale, de colaborare militară etc.

[2] Vlad Georgescu, *Politică și istorie: cazul comuniștilor români. 1944-1977,* Jon Dumitru-Verlag', Miinchen, 1983, p. 139.

Aici, nu încap iluzii. Dinamica politicii internaționale trădează în toate evoluțiile modelul autoritar. O lume concurențială, unde numai participarea (chiar în condițiile dictate de marile puteri) îți conferă un statut, dreptul de a fi implicat în decizii strategice. Alternativa la această situație înseamnă izolare, sărăcie, dictatură. Citez din nou din același studiu al lui Kenneth Jowitt: „Dependența se bazează pe: (a) nevoia imperativă de a recunoaște cererile și a le ajusta în mod formal la trăsăturile instituționale ale unei mari puteri; (b) dorința de a utiliza resursele superioare ale acelei puteri, pentru a realiza scopurile pe care organizarea socială internă le solicită; (c) o orientare social-culturală internă care favorizează adoptarea unui *big man* internațional, de la care se așteaptă să permită unor *small boys* naționali să exercite controlul în propriile lor țări, în schimbul unor servicii difuze făcute patronilor; și (d) o arenă internațională a cărei organizare politică coincide din punct de vedere formal cu organizarea de statut a unei țări agrare și, prin urmare, reimpune concepțiile de statut despre autoritate și putere ale elitelor locale."[3]

Elita politică guvernantă a făcut, după 1989, unele eforturi pentru a căpăta recunoaștere internațională. Instinctul politic a arătat că, fără recunoaștere externă, nu există nici în plan intern suficientă autoritate și legitimitate. Reciproca: oricâtă autoritate și legitimitate ai câștiga în opinia publică de acasă, ea este insuficientă fără recunoașterea explicită a instanțelor internaționale (state puternice, instituții consacrate, lideri puternici). Și această regulă nu este pusă doar în termenii de statut și prestigiu ai elitei (ai „ungerii" simbolice efectuate la Casa Albă sau la Bruxelles, care-ți conferă legitimitate), ci în termeni de putere. Această recunoaștere e sursă de putere. Menținerea controlului și a

[3] Kenneth Jowitt, *op. cit,* p. 26.

influenței unui anumit grup de interese este condiționată de statutul în arena internațională. în relațiile patron-client dominante astăzi în relațiile internaționale a avea un patron puternic este garanția cea mai sigură a prezervării intereselor proprii. Identificarea unui asemenea protector (SUA sau UE) și stabilirea unei relații de interdependență semnifică — condiție *sine qua non* — ca celălalt să aibă interese de apărat aici sau măcar că interesele sale nu sunt amenințate de comportamentul elitei locale. Or, multe gesturi ale guvernărilor post-1989 au fost, implicit sau explicit, ostile intereselor occidentale în zonă. Șansa a doua pe care o are România pentru includerea în NATO își are sursa aici: incapacitatea elitei politice de a articula un limbaj inteligibil și de a avea un comportament politic compatibil cu standardele occidentale. Prioritatea absolută acordată identității, în dauna deschiderii și procedurilor, a fost și este cauza acestei incapacități. Lecția pașoptiștilor rămâne valabilă și azi.

{Sfera politicii, nr. 33, octombrie 1995)

RISCURI ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE RĂSĂRIT

într-o listă de pericole potențiale, ar trebui avută în vedere chiar zona Europei Centrale și de Răsărit — un spațiu eterogen (în ciuda trăsăturilor comune și a unei istorii cu multe similarități). Fragmentarea, decalajele în nivelurile de dezvoltare, clivajele mai noi și mai vechi (unele având o durată de secole) constituie sursele tensiunilor și conflictelor în care se pot vedea implicate statele din zonă. Intrarea sub control sovietic la mijlocul anilor '40 a unei părți din Europa a găsit aceste societăți cu niveluri de dezvoltare diferite, între experiența cehoslovacă (deja industrializată) și cea românească (țară agrară) existau diferențe marcate. Nu numai în parametri economici, dar și culturali și istorici. Aceste distanțe s-au mărit în ultimii cincizeci de ani. Poziția post-'89 a Republicii Cehe (dar și a celei slovace) trădează prezența unor *trend-mi* specifice, care au ușurat procesul desprinderii din structurile vechiului regim comunist. Am putea prelungi șirul analogiile. Aș aminti totuși numai una. Cea cu Polonia. Existența unei Biserici independente în raporturile cu statul a limitat influența ideologiei marxiste. Statul unitar polonez are o vechime de un mileniu, cel românesc de numai câteva decenii. Asta înseamnă câteva zeci de generații de magistrați, profesori, preoți, militari, funcționari publici etc. împărțirea Poloniei la sfârșitul secolului al XVIII-lea a potențat conștiința riscurilor slăbirii din interior, ca și a celor venite din mediul extern. România s-a confruntat cu sfidările unui mare stat după 1918. A fost o experiență ratată, nu numai datorită agresiunii externe, dar, mai ales, datorită unei defectuoase politici de integrare. S-a practicat o politică de subordonare a intereselor societății intereselor statului. Au fost cultivate prioritățile elitei (economice-culturale-politice) și au fost ignorate, în bună măsură, cele ale societății, fapt care a dus la apariția unor largi segmente neintegrate. Dezvoltarea mișcărilor radicale s-a produs în aceste zone din afara „comunității naționale". Elitele au preferat să agite stindardul „unității", manevrat în folos propriu, în dauna proceselor de democratizare. Ele s-au mulțumit să-și satisfacă propriile lor interese în anii '20, să triumfe asupra altor elite, până atunci dominante, și au ignorat dimensiunea națională și cea participativă a proceselor de după 1918. înghețarea reformelor pe temeiul pericolului bolșevic a fost o proastă inspirație. O elită triumfătoare la finele Primului Război Mondial și-a pregătit sfârșitul din anii '40. în 1920, ca și în 1940 (ca și în 1989), România s-a aflat pe poziții care-i relevă înapoierea la aproape toți indicatorii, de la procentul de populație urbană la gradul de alfabetizare, de la venitul pe cap de locuitor la speranța de viață și mortalitatea infantilă. înainte de a recupera înapoierea față de Occident, România are de recuperat decalajele care o despart de țările vecine din Europa Centrală.

A doua sursă de risc provine din afara regiunii și este conturată de evoluțiile din spațiul ex-URSS. Se adaugă dinamica proprie a desfășurărilor din Orientul Apropiat. Se adaugă metamorfoza instituțiilor occidentale destinate să asigure stabilitatea în Europa (Uniunea Europei Occidentale, NATO). Evoluția situației din Rusia este principala sursă de risc percepută astfel atât de SUA, cât și de Europa Occidentală. Nu altfel consideră și țările din zonă; determinarea în ofensiva lor de a fi primite în NATO de aici provine. Ca și reticența NATO de a-și lărgi componența. în Orientul Apropiat,

exista pericolul configurării unei axe Arabia Saudită-Turcia (la care se poate adăuga Egiptul sau un Iran mai pragmatic), care să controleze în interes propriu sursele de petrol sau care, în caz de criză, să stranguleze alimentarea cu petrol a lumii industriale, cerând un preț politic-militar-strategic. Deocamdată, regiunea este divizată și dependentă economic și tehnologic de Occident. E posibil ca situația să nu mai dureze, odată realizat un *take-offm* procesul de modernizare, dublat de lărgirea influenței fundamentaliștilor. Un Orient Apropiat consolidat economic și militar ar modifica agenda politică a Europei Occidentale, cu efecte contradictorii asupra celeilalte Europe.

Prăbușirea comunismului într-o perioadă de recesiune economică a Occidentului l-a făcut pe acesta puțin capabil să susțină reconstrucția Europei Centrale și de Răsărit. A survenit apoi puciul de la Moscova, din august 1991, care a schimbat direcția politicii externe a SUA și apoi a Occidentului. Dezintegrarea URSS i-a făcut pe unii lideri să considere că este mai util să aloce resurse în Comunitatea Statelor Independente și că este prioritară^menajarea Rusiei și prezervarea intereselor ei în zonă. Dacă în intervalul 1989-1991 prioritatea a fost consolidarea democrațiilor din fostul bloc sovietic și sustragerea acestor țări de sub influența, controlul și amenințarea URSS, după august 1991 atenția Occidentului s-a îndreptat în special spre susținerea anumitor forțe interne din Rusia care prezentau mai multe garanții pentru Occident. Un alt aspect este acela că instituțiile vest-europene și NATO trec printr-o criză de identitate, de redefmire a scopurilor și mijloacelor lor. „Războiul rece" le făcea clare; dispariția „cortinei de fier" a pus în fața UEO și NATO chestiunea schimbării principiilor fondatoare.

Pentru România, riscurile în ce privește propria securitate provin, în primul rând, din (in)capacitatea ei de a-și moderniza instituțiile — deci de a corela necesitățile societății,

ale diferitelor ei segmente cu potențialul instituțiilor de a le rezolva. Tot legat de instituții trebuie să amintim potențialul lor de a se schimba în ritmul și în direcțiile în care evoluează mediul extern, de a se ajusta la dinamica raporturilor dintre provocările acestui mediu și propria lor natură. Discrepanțele, contratimpii au întârziat după 1989 adaptarea noastră la mediul extern; iar procesul de reforme a fost grav afectat.

Un alt risc provine din percepția eronată a realităților interne. Un singur exemplu: există părerea — împărtășită de mulți oameni politici, ca și de analiști cu audiență — că reforma politică s-a încheiat. „Există un sistem pluripartid, avem o constituție, alegerile sunt libere și organizate la termen." în ce măsură sistemul electoral corespunde procesului de transformări structurale ale societății românești? In ce măsură Constituția din decembrie 1991 este adecvată unui stat modern? Atât sistemul electoral (proporțional pe listă pentru ambele camere ale Parlamentului), cât și Constituția (cu definirea imprecisă a proprietății, cu lipsa formulării explicite a separării puterilor, cu ambiguități flagrante în ce privește raporturile dintre instituții etc.) sunt deja depășite. Ele frânează procesul de transformări structurale de care aminteam mai sus. Reforma politică în România este încă departe de a fi încheiată, insuficiențele sistemului politic constituie astăzi principalul obstacol în calea depășirii vechiului sistem politic și a integrării României în lumea modernă. Societatea românească este lipsită de posibilitatea creării unei voințe politice reformatoare și, în consecință, de posibilitatea accelerării procesului de transformări structurale, de deschidere a societății românești spre mediul extern.

Un alt aspect este funcționarea propriu-zisă a instituțiilor. Ele funcționează parțial sau nu funcționează deloc. Ele sunt încă un hibrid între structurile statului centralizat comunist și forme incipiente de instituții descentralizate, organizate

pe orizontală, de tip occidental. Societatea este mult mai dinamică, pune probleme cu un grad tot mai înalt de complexitate și este tot mai frustrată de caracterul rudimentar al funcționării instituțiilor desemnate s-o servească. Caracterul excesiv de centralizat al statului denunță existența unui puternic grup de interese — birocrația, deloc interesată în limitarea atribuțiilor sale și a puterii sale politice și economice. Această structură pe verticală nu corespunde procesului de integrare europeană. Descenhalizarea este prioritatea numărul unu a viitoarei guvernări. în forma actuală, statul și-a atins limitele până la care poate duce reformele post-decembrie '89. în faza sa actuală, cu gradul său înalt de centralizare a resurselor și deciziilor, cu dominația sa asupra legislativului, statul este o piedică majoră în calea procesului de tranziție și de consolidare democratică. Reformarea sa este un obiectiv de primă urgență, o condiție *sine qua non* a accelerării dezvoltării României în perspectiva secolului al XXI-lea.

Un alt risc, conturat în ultimii trei-patru ani, este deriva oligarhică tot mai pronunțată a regimului. în loc să apară o clasă mijlocie puternică (garanție a stabilității), s-a creat o polarizare extrem de riscantă între o elită politică-culturală-economică restrânsă numericește, care trăiește după standardele occidentale, și o populație săracă, neconectată la aceste standarde nici politic, nici cultural, nici economic. Abisul dintre elită și societate este o fatalitate a societății românești? ne întrebăm, de vreme ce ea a fost pusă în evidență de mulți comentatori și cercetători, din secolul al XlX-lea și din prima jumătate a celui de-al XX-lea. Fără depășirea acestei „fatalități", o Românie integrată dinamicii lumii moderne este de neimaginat. Gradul de participare a societății în afacerile publice e scăzut, fapt ce facilitează dominația statului și a clientelei sale asupra unei populații încă masificate și prea puțin stratificate. Situația este neliniștitoare, pentru că face

vulnerabilă democratizarea și poate, în conjunctura unei crize, să compromită acest proces cel puțin pentru o generație.

Concluzia nu lasă loc decât unui optimism prudent, atunci când privim riscurile încă nedepășite ale procesului de transformări structurale în care ne aflăm. Marile dificultăți nu au fost încă depășite. Lipsește, încă, o abordare strategică. Clasa politică este preocupată exclusiv cu problemele zilei, iar omul politic de propria supraviețuire.

(Sfera politicii, nr. 38, mai 1996)

PATRU SCENARII DESPRE ROMÂNIA

România are un număr limitat de opțiuni. Factori interni și externi, conjuncția acestora va determina — prin jocul raporturilor de forță, al dominației unuia dintre factori, prin echilibrele și dezechilibrele apărute, prin rolul central sau periferic al altor factori, prin diminuarea sau creșterea ponderii lor — traiectoria pe care se va înscrie România în următoarele decenii. După o selecție a cauzelor și a factorilor care se manifestă în prezent în jocul de forțe pe plan regional și, mai larg, european, putem distinge, la o primă evaluare, patru scenarii în care România se poate înscrie. Cu siguranță, nici una dintre construcțiile logico-ipotetice expuse mai jos nu se va realiza ca atare. Mai curând o combinație de elemente din fiecare scenariu va duce la o traiectorie diferită de fiecare dintre cele patru expuse aici. Desigur, prevenim cititorul să aibă maximă circumspecție în legătură cu „certitudinile" din aproximările ce urmează.

1. Scenariul optimist

Țările din jurul nostru sunt instabile. Ex-Iugoslavia reprezintă o amenințare pentru întreaga zonă din cauza pericolului extinderii conflictului. E posibil ca, după o eventuală victorie sârbească (sau croată) clară, să urmeze un scenariu bonapartist. Serbia, de conivență cu Rusia și cu cei câțiva aliați rămași fideli pe terenul „civilizației și sufletului

slav", ar putea, mai ales, juca acest rol. Asta, cu atât mai mult cu cât baza ideologică marxist-bolșevică s-a destrămat, și spațiul trebuie umplut de altă ideologie. Revenirea la panslavism ar putea juca acest rol. Serbia învingătoare, puternică din punct de vedere militar, cu moral bun, ar încerca să-și extindă influența în zonă, să vrea să „facă ordine", și chiar să cucerească teritorii. Așa cum s-a întâmplat cu Vietnamul după victoria împotriva corpului expediționar american. Vietnamul a devenit repede cea mai mare forță militară din Asia de Sud-Est, amestecându-se în toate conflictele din zonă și impunându-și voința politică. Serbia ar putea prelua același dinamism militar, dacă va ieși învingătoare.

O altă evoluție destabilizatoare poate deveni contenciosul Rusia - Ucraina. La fel, flancul sud-estic al NATO este fragil și poate duce la escaladarea politică și chiar militară a conflictului latent greco-turc. Atât în problema Ciprului, mai veche, dar și cea, mai nouă, a Macedoniei.

Și Ungaria poate deveni instabilă, dacă se lasă angrenată în chestiunea minorităților maghiare de pe teritoriul statelor vecine. în ciuda succeselor economice și a capacității de a atrage investiții străine, Ungaria va fi probabil prima țară din fostul bloc sovietic care va cunoaște o criză economică de proporții.

Pe fundalul acestor evoluții conjugate, poziția strategică a României, țara cea mai mare din regiune, cu resurse mai mari decât vecinii (cu excepția Ucrainei), ar putea deveni preponderentă, și un element de atracție pentru partenerii occidentali. Antrenarea României în conflictele din regiune ar genera prăbușirea întregii regiuni. în timp ce neangrenarea, chiar în contextul în care toate celelalte ar fi implicate în conflicte deschise, ar asigura totuși echilibrul. Zona care ar fi afectată s-ar întinde de la est de Kiev până la Trieste, de la granița de sud a Poloniei până la Marea Egee, cuprinzând gurile Dunării și Bosforul, zonă strategică sensibilă.

Un conflict în sud-estul Europei s-ar adăuga altui conflict din apropiere, care macină resursele și amenință să se generalizeze, cel din Orientul Apropiat. Această vecinătate crește considerabil gradul de periculozitate al unui eventual conflict deschis în zonă. în conexiune cu cel din Orientul Apropiat și în situația în care zonele de influență nu au fost delimitate, Balcanii ar putea să fie detonatorul, la fel ca în 1914. Pe acest potențial exploziv al zonei, România devine o țară foarte interesantă din punct de vedere strategic. Stabilitatea României ar fi un factor de echilibru major în regiune. Normal, diplomația românească ar trebui să joace această carte și să-și hrănească inițiativele din ea, mizând tocmai pe rolul de element de echilibru. Stabilitatea României, menținerea ei în afara conflictelor din zonă poate fi un obiectiv pentru NATO și UEO. Stabilitatea politică se realizează prin mijloace specifice. Dar unul dintre acestea este participarea altor țări la această stabilitate, cointeresarea lor în zonă. Asta înseamnă, în principal, atragerea investițiilor, proiecte regionale, cooperarea militară.

Un element cu greutate specifică rămâne evoluția situației politice de la Moscova. Ponderea acestui factor nu mai este decisivă. Statele vecine au un grad de autonomie suficient pentru a avea propria dinamică. Dar rămâne important. Dacă s-ar produce agravarea crizei economice și sociale, pierderea controlului de către reformiști, impunerea conservatorilor la vârf, acestea ar afecta întreaga regiune. La fel, dinamizarea proceselor de reformă. Efectele, evident, sunt contrare. Occidentul susține reformiștii și este evident interesat în stabilizarea situației politice și economice. Din interese strategice și economice evidente. O Rusie bogată constituie o piață uriașă și o țară stabilă. Dacă Rusia își va rezolva criza politică și instituțională, în cam douăzeci de ani, ea va fi „noul tigru de hârtie" al lumii. Deci putem să apreciem că, în general, liniștea regiunii — pe termen scurt,

subliniem — ne aduce în prim-plan rolul strategic, stabilizator al României. Occidentul va continua să sprijine alte state, în principal, Rusia, Ucraina, republicile baltice, Ungaria, Polonia etc. Interesul Occidentului în zonă este diferențiat, criteriul fiind importanța, rolul respectivei țări în raportul de forțe regional. Atragerea investițiilor, de pildă, nu depinde numai de legi favorabile, deschidere și stabilitate politică. Depinde și de evoluțiile întregii zone, de dinamica și ritmurile pe care vecinii noștri le realizează.

în concluzie, scenariul optimist mizează pe rolul de tampon pe care-l poate juca România, pe creșterea importanței strategice a României în condițiile neangajării ei în nici un conflict în zonă. în această situație, s-ar putea relua rolul de „placă turnantă" pe care Bucureștiul l-a jucat în ultimele trei secole.

2. Scenariul stagnării

Plecăm de la ipoteza că România nu va reuși să accelereze și să amplifice procesele de reformă. Și nu va reuși deci, în acest context, să se integreze în structurile europene. Acest lucru va avea drept efect un declin economic prelungit. La aceasta se va ajunge nu numai pe calea unei conduceri eronate a economiei, ci și prin *status quo* în raportul de forțe pe scena internă; nici una dintre forțe (reformiste/conservatoare) n-ar reuși să se impună. Sau în care conservatorii se vor menține la putere un număr de legislaturi. Tot la acest rezultat se va ajunge și dacă guvernul se va sprijini pe o majoritate slabă. Factor care-l va împiedica să treacă la reforme energice și ample. în această situație, inflația, șomajul vor cunoaște o creștere constantă. Va fi o criză prelungită, cu reculuri limitate. O succesiune de crize și guverne efemere, la care se vor adăuga repetate mișcări sindicale revendicative. Cam așa ar arăta societatea românească. Un zigzag de legi și măsuri reformiste alternate cu altele, conservatoare,

va împiedica România să ia o direcție precizată. Clivajele, fracturile dintre diferite segmente ale societății vor spori și se vor adânci. Lipsa de structuri intermediare va face imposibile funcționarea instituțiilor și comunicațiile dintre ele.

Această criză, deși generală și profundă, nu va degenera. Echilibrul, deși fragil, nu se va rupe. Chiar dacă criza va persista în timp, ea nu ar atinge instituțiile. Acest tip de evoluție duce la un tip de stabilitate pe „cel mai mic numitor comun". Nu va fi o stabilitate dată de dinamismul segmentelor ansamblului sau a câtorva componente. Ci una minimă, a supraviețuirii, a lipsei de strategie și resurse. A incapacității de adaptare la problematica integrării și concurenței.

Pe plan extern, această situație confuză și stagnantă din interior ar duce la izolarea țării. România va fi acceptată doar ca furnizor de forță de muncă ieftină, sursă de materii prime. In plan politic, ponderea sa ar fi aproape de zero și limitată la problemele stricte ale statului român. în ce privește interesele României în regiune sau Europa, hotărârile ar fi luate de organisme și grupuri de state unde România nu ar avea acces. Țară privită cu neîncredere., de mâna a doua, ea ar fi un *outsider* în programele organismelor internaționale. Va fi o Românie izolată atâta vreme cât forțele politice nu vor opta clar pentru o anume direcție. Izolarea nu ar fi exclusiv un produs al acțiunii externe, cum s-ar crede. Ci va reflecta și poziția declarată cel puțin a unei părți a clasei politice. Acea parte nesigură, neinstruită și necompetitivă, lipsită de anvergura necesară acțiunii politice la nivel regional și european. Va fi aici și reflexul destructurării și slăbiciunii formațiunilor politice, al fragilității piețelor interne, al unui capital autohton încă mic etc.

Această evoluție presupune o societate rămasă într-un stadiu incipient. în care o parte a instituțiilor comuniste a fost distrusă, iar altă parte nu. Democrația va fi limitată și periferică, atât cât să facă sistemul să funcționeze și să recupereze o imagine de regim democrat, într-un moment de expansiune a ideologiei liberale. Reformele vor atinge numai periferiile sistemului, în vreme ce miezul lui (proprietatea) va rămâne relativ neatins.

Pericolul major al acestei evoluții este durata nedefinită. Stagnarea într-un simulacru de instituții democratice și nefuncționarea subsistemelor pot duce pe termen mediu la degenerarea în violențe, cu atât mai greu de contracarat cu cât situația va fi mai complexă. Acest fenomen s-a produs în țările postcoloniale în anii '60-'70. Cauza instabilității, a violențelor și a eșecului economic o găsim, în aceste țări, în incapacitatea instituțiilor de a reprezenta societatea reală. Ca și în incapacitatea de a structura energiile „războiului de eliberare" în instituții pluraliste eficace. Căderea comunismului nu echivalează cu victoria democrației, la fel cum independența țărilor coloniale nu a dus neapărat la sisteme democratice și prospere. Instituțiile societății deschise rămân a fi construite și consolidate (partide, parlament, președințe etc.) Democrația nu se stabilizează decât într-un sistem articulat de instituții care-și limitează reciproc acțiunea. Aflată într-un stadiu hibrid, societatea românească poate evolua spre procese deja consumate în fostele colonii, rămase la mijloc de drum. Acestea au fost victime a multiple experiențe politice. Toate eșuate. „Peronizarea" (de la Juan Peron) României nu este deloc exclusă. Un amestec de prea mare pondere a militarilor, cu discreta dictatură a băncilor și presiunea sindicală calmată de măsuri populiste și de propagandă.

3. Scenariile forței

Criza din scenariul stagnării nu depășea anumite limite. Nu punea în pericol supraviețuirea statului. Scufundarea țării în haos, fragilitatea instituțiilor pot să ducă, în cele din urmă, la ruperea limitelor, la eșec și izolare. Dezordinile se

pot amplifica. Corupția și nesiguranța, la fel. E posibil ca toate acestea să depășească pragul menținerii autorității instituțiilor publice și a integrității statului român. Cum perioada postcomunistă a dus la acumularea capitalului autohton, rezultă că apare o burghezie interesată în menținerea câștigurilor și asigurarea averilor dobândite în perioada capitalismului sălbatic, în afaceri cu statul. Se constituie o oligarhie, sprijinită de segmentul acelora care surmontează cu rata profitului lor rata inflației, reușind astfel să acumuleze resurse. Pe fundalul conflictului cu interesele financiare străine pe piața românească, percepută tradițional ca „parcul de vânătoare" al burgheziei naționale, aceste forțe vor acționa în direcția protejării pieței interne. Vor sprijini politici protecționiste. Naționalismul, sub forma patriotismului și „prezervării valorilor autohtone", va deveni ideologia dominantă în rândul acestei clase îmbogățite de ambiguitatea tranziției, de afacerile cu statul, de speculație și corupție la limita dintre stat și societatea civilă, în *no man s land-m* dintre economia de stat și de piață. De aceea, ea va fi interesată să-și asigure proprietățile și afacerile, va sprijini politicile liberale, deci reformele. în același timp, îngrijorată de puterea economică redusă în comparație cu concurenți din afară, vor limita aceste reforme. Deci se vor opune deschiderii spre terțe piețe și integrării. Singura forță capabilă să conducă modernizarea țării este și singura forță capabilă să se opună. Limitele acestui proces vor configura dinamica societății românești. Se va urmări, în consecință, închiderea piețelor noastre pentru diferiți furnizori și investitori străini. Apoi, va urma stoparea „ingerințelor" economice, comerciale și financiare. Acestea vor fi prezentate nu drept ceea ce sunt de fapt, ci ca ingerințe politice, încălcări ale suveranității, amestec în afacerile interne. După o perioadă de avânt și deschidere promovată de această clasă, va urma o alta, de resurecție a conservatorismului, cu ingrediente naționaliste. Pe acest fundal, declanșarea unei lovituri de forță, sprijinită de forțe politice, administrație și armată, devine posibilă. Pentru că va exista o forță economică și politică interesată în ea și cu suficientă putere și influență ca s-o aplice. Restul e o chestiune tehnică. Dintr-o analiză succintă, rezultă două variante ale loviturii, cu sens contrar:

a. *tip Chile,* asemănătoare, în multe privințe, cu cele din Coreea de Sud, Turcia etc. Lovitura are ca pretext tentativa de a opri degenerarea situației și căderea țării în haos. Clasic, este o reacție împotriva corupției, crizei, instabilității vieții politice. Partidele vor fi scoase în afara legii. Sindicatele, decapitate și oficializate. Presa, limitată în libertățile ei. Propaganda va avea ca slogan: „ordine și prosperitate". O campanie împotriva politicii, vinovată de dezastrul țării. Partidele, parlamentul, liderii democrați vor fi considerați responsabili. Lovitura va avea ca scop salvgardarea intereselor noii clase economice, de conivență cu o parte a clasei politice, incapabilă să se susțină în jocul puterii prin mijloace strict democratice. Societatea va fi canalizată spre „economic", propaganda oficială va încuraja oamenii să se îmbogățească. Investitorilor străini li se vor asigura garanții suplimentare și facilități. Forța de muncă ieftină, un regim politic sigur, accesul neîngrădit la resurse vor fi punctele de atracție ale pieței românești în această eventualitate. Un astfel de guvern puternic va putea să întreprindă o reformă amplă, depășirea accelerată a obstacolelor de etapă ale tranziției. Spre deosebire de guvernele precedente, supuse electoratului, slabe, rezultatul unei vieți politice agitate a unor partide insuficient de puternice pentru a se impune. După un număr de ani, această junta (care nu este neapărat susținută de armată; ea poate rămâne în față, ca un arbitru al ordinii, și doar „să privească cu simpatie" ce fac civilii) va trece la o deschidere treptată, odată cu anumite

succese economice. Concomitent cu ținerea sub control a echilibrului politic, se va ajunge treptat la organizarea de alegeri, cu partidele politice noi;

b. *tip puciul de la Moscova*. O lovitură conservatoare, dată de forțe ce reprezintă trecutul, speriate de pierderea puterii economice și a celei politice. Aceste forțe retrograde coalizate, sprijinite de armată și organizații paramilitare, ca și de grupări ale veteranilor „comuniști" (partid, securitate etc) aliate cu birocrația, amenințată în influența exercitată până atunci, vor face o încercare disperată de a opri schimbările. Pretextul va fi: „patria în pericol". Vor fi agitate spectrele amenințărilor externe. Eșecul reformei, dificultățile obiective ale tranziției vor fi prezentate ca dovezi ale „erorii" de a încerca reforme de tip occidental în România. Trecutul, cu „siguranța zilei de mâine și a locului de muncă", va apărea ca lume ideală și ca tradiție autohtonă. Occidentul și practicile liberale vor fi înfierate ca sursă a răului. Se va încerca restaurația comunismului, chiar dacă numai parțială. Sensul loviturii va fi, de fapt, încercarea de a întări statul și de a limita drastic libertățile de^expresie și de asociere. Naționalismul va constitui baza ideologică a juntei. Reflexele dobândite de populație în perioada anilor '70-'80 vor constitui mediul în care „istoria națională" va servi de propagandă eficace. „Pericolul extern" și „haosul intern" vor fi cele două teme care vor da „legitimitate" regimului. Spre deosebire de a., va fi înlăturat tot prin forță. La prima criză se va prăbuși; popularitatea relativă din primele luni/ani se va risipi în fața incapacității de a rezolva problemele economice. Țara va fi izolată. își va găsi parteneri, îndeosebi dacă și alte țări vor avea evoluții asemănătoare. Cele mai amenințate sunt cele care se mișcă lent spre democrația de tip liberal. Deci, cu cât reformele se înfăptuiesc mai încet și incomplet, cu atât pericolul de lovitură reacționară creș-

te. Un factor de risc în plus îl prezintă societățile neomogene din punct de vedere etnic. în aceste țări, reformele vor avansa mai încet, ele trebuind să-și rezolve — în paralel cu schimbarea naturii instituțiilor, cu complicatele probleme economice și sociale —, în plus, tensiunile etnice și confesionale. Aceste societăți sunt cele mai puțin stabile și mai puțin sigure.

4. Scenariul pesimist

Ipoteza de la care plecăm este că factorii externi vor opera mai dinamic decât cei interni. Pe fondul unei slăbiciuni interne generalizate, pe plan economic, social, instituțional. Asta ar duce la o evoluție fatală pentru România. România, ca în secolul al XVIII-lea, poate deveni teatru de operații în conflictul pentru delimitarea zonelor de influență între statele din regiune. De observat consecințele pentru redistribuirea rolurilor pe care l-a avut și îl va avea dispariția ca supraputere a URSS. Gurile Dunării devin — după căderea pactului de la Varșovia — o problemă. Strâmtorile, la fel. Contenciosul Ucraina-Rusia constituie un pericol real pentru vecini. Balcanii și disputele de aici, de asemenea. Balcanii sunt astăzi zona cea mai vulnerabilă din Europa. Un ghem de contradicții (teritoriale, religioase, etnice, economice, militare) ar fi de rezolvat pe termen scurt și mediu. Conflictul din ex-Iugoslavia ar putea să debordeze dincolo de granițe. Ceea ce ar produce internaționalizarea lui, cu atât mai gravă, cu cât partenerii implicați vor fi mai numeroși. Religia va juca și ea un rol în derularea conflictului. Va fi un conflict pentru controlarea regiunii. Pentru limitarea acțiunii islamului în Europa, pentru extinderea structurilor europene în Asia Mică și sudul ex-URSS. E posibil ca Grecia sau Turcia să părăsească NATO. Ucraina-Rusia pot să devină „partenerii" altui conflict de proporții. Arsenalele nucleare, chestiunile teritoriale legate în special de statutul

Crimeii, flota din Marea Neagră, conștiința națională resuscitată sunt tot atâtea puncte în disputa care poate antrena explozia regiunii.

în acest context, e posibil să fie pusă din nou chestiunea Transilvaniei. în paralel, se va pune și problema Basarabiei și Bucovinei. Slăbiciunea României pe plan intern îi poate încuraja pe vecini, mai ales dacă izolarea diplomatică se va menține. România ea însăși poate deveni o miză, și nu doar teatru de operații. Poate deveni obiect al înțelegerilor internaționale, peste capul nostru, dacă acest lucru ar crea convingerea unora că va aduce stabilizarea regiunii. Așa cum s-a întâmplat de câteva ori acum două secole cu Polonia.

In loc de concluzii

Desigur, ne aflăm pe teritoriul ipotezelor și al scenariilor, încercăm cu factori observabili astăzi să înțelegem cum pot evolua pe termen mediu regiunea și continentul. O analiză ar arăta că, probabil, scenariul nr. 2 este cel mai aproape de adevăr. La această concluzie m-a dus și punerea în evidență a altui factor, neglijat până asum. Și anume timpul.

Țările comuniste au pornit în 1989, din stadii diferite ale declinului lor, spre integrarea europeană, statul de drept și economia de piață. Polonia și Ungaria veneau după circa două decenii de transformări, în direcția diminuării modelului stalinist. Germania de Est era după o strânsă relație economică cu cealaltă Germanie. Cehoslovacia venea pe fundalul rezistenței antisovietice de douăzeci de ani, care a creat o cultură politică democratică suficient de puternică pentru a provoca o cădere fără violență a vechiului regim și trecerea rapidă la economia de piață. România se afla în 1989 cu aproape două decenii în urma vecinilor săi. Acest decalaj în timp nu a fost recuperat. Dimpotrivă, crește cu fiecare an, datorită accelerării tranziției și integrării acelor țări în structurile europene. România are la dispoziție probabil

o generație pentru a reuși experiența modernizării. Și pentru a sfida pericolul cel mai mare care se manifestă astăzi: de a deveni o țară semicolonială (instituții ineficiente, democratură, dependență). Termenul-limită este dat de două procese: 1) unul care ține de țările occidentale și va echivala cu încheierea procesului de la Maastricht și al distribuirii rolurilor în noua Europă; și 2) celălalt ține de evoluția ex-imperiului sovietic. Cam în douăzeci de ani, e posibil ca Rusia să depășească criza actuală și să reapară în circuitul mondial. Va trăi probabil „simptomul Germaniei", la sfârșit de secol al XLX-lea, de „stat venit mai târziu la împărțirea lumii". Va fi un concurent redutabil, cu resurse inepuizabile, în plin avânt economic. Nu va mai fi o expansiune ideologică și militară, căreia poți să-i contrapui mijloace asemănătoare. Odată rezolvate problemele interne de așezare a instituțiilor statului modern, Rusia, Ucraina, Belarus etc. își vor reafirma pretențiile în regiune. Susținute de data aceasta de un potențial economic superior oricăruia dintre vecini. La acea dată, România trebuie să-și fi încheiat modernizarea, să aibă o piață bine dezvoltată, să fie integrată în structurile europene. Dacă nu, va cădea în zona de influență a noii puteri economice.

{Sfera politicii, nr. 9, septembrie 1993)

ADDENDA

„Nu este greu de văzut de ce colecția de articole politice «decembrie 1989—aprilie 1993» scrise de Stelian Tănase va intra în viitoarea democrație din România, când va fi fost instaurată, și ca un document istoric, și ca un clasic literar. Căci din primul punct de vedere articolele urmăresc ca oglinda lui Stendhal *(le roman est un miroir que l 'on promene au longd'un chemin)* toate nădejdile și deznădejdile democratizării încă avortate. Iar din al doilea, pentru că Tănase scrie bine, implicând prin aceasta că adevărată proză clasică politică trebuie să întrunească talentul, curajul și justa pricepere... In plus, proza lui Tănase este excepțional de clară în comparație cu bune părți din proza culturală românească de astăzi, deliberat ennetică și simbolică... în substanță, deși o colecție de articole, textul nu numai că nu este răzleț, dar are o clară continuitate și constituie un document de frunte pentru studiul «intelectualilor» români după glasnost.

Ideea principală a lui Tănase este că fostul stat comunist, deși mlădiat de glasnost și de unele părți din noua Constituție, înăbușă ceea ce el numește «societatea civilă». Acum conceptul de societate civilă, *burgerliche Geseltchaft,* a fost pus în circulație de Kant... Libertatea de acțiune și organizarea prin ea însăși, prin propria acomodare a indivizilor între ei — ceea ce este contrariul principiului colectivității și superior principiului statului — sunt caracteristice societății civile kantiene. Spre deosebire de cea a lui Hegel, adumbrită

de adorația lui pentru Stat, și de caricatura făcută de Marx, care s-a jucat cu cuvintele transformând mândra expresie în cea peiorativă de «societate burgheză» *(biirgerlich,* în franțuzește *bourgeois),* definiția lui Kant are de țintă individul și înălțarea indivizilor prin propria lor coabitare. Acesta era și sensul în care Tănase întrebuințează expresia."

Ghiță Ionescu, *Societatea civilă este numai la oraș,* „Expres"/1993, anul 4, nr. 20.

„Cel mai bătăios și cel mai constructiv în același timp, cu o solidă cultură politologică și stil sec, percutant, este romancierul (până în 1989) Stelian Tănase.. .remarcabil analist politic și animator (editor anglo-saxon) al revistei de pionierat, de avangardă în felul său, la noi, *Sfera politicii...* unde semnează cu regularitate editoriale de o mare claritate. (...)

Stilul său este fixat încă din volumul *Șocuri și crize,* câre reunește articole din perioada 1990-1993; rapid, ritm, și propoziții foarte scurte, de cea mai mare eficacitate. Scriitorul are în mod evident simțul conciziei și al ideii centrale aruncată pe loc în luptă. Toate descrierile și diagnosticele sunt exacte, centrate — toate — pe *Imaginea revoluției. (...)*

Autorul este un mare nostalgic al acțiunii ideologice colective după modelul ceh, maghiar sau polonez. Dar materialul uman este altul. De unde totuși să «importăm» alți români? El știe că românul mediu *the average Romanian* (ca să inventăm și noi o formulă anglo-saxona în stil Stelian Tănase) este derutat, fără puncte cardinale, fără busolă ideologică, mediocru și miticist... Românul nu se ridică încă la principii și programe, la legi și abstracțiuni raționale, fiindcă totul, de sus până jos, este, deocamdată cel puțin, personalizat, bazat în mod fundamental doar pe un sistem

de relații personale. Cum autorul o și repetă și demonstrează pe larg, într-un excelent editorial din *Sfera politicii: Patroni și clienți...* Cine n-a intuit această profundă realitate românească va face, în continuare, doar o politologie abstractă, calchiată, compilatorie, imitativă, deci minoră. In mod evident, Stelian Tănase este croit dintr-o altă stofă. Are prea multe idei și prea multă personalitate...

Politologul este dublat, cum am menționat, de scriitor. El poate deci face foarte bine și «reportajul» trepidant al unui *Solstițiu însângerat la București* (printre cele două-trei texte într-adevăr notabile despre revoluția străzii...), după cum Stelian Tănase schițează și portrete de eroi, care devin literari prin punere în pagină... Confesiunea finală, scrisă cu emoție bine controlată («cartea poartă toate cicatricile experiențelor mele din acești ani»), rămâne un adevărat document de epocă, plin de iluzii și ratări politice. Ele sunt tipice unui intelectual exigent, cu vocație civică, dar care nu și-a găsit (încă) mediul potrivit. Probabil că nu și-l va găsi vreodată."

Adrian Marino, *Politică și cultură,* Polirom, 1996, pp. 177-179

I 14,84

CUPRINS

începutul 7
Schiță pentru un tablou al societății românești . . . 12
Despre mase 28
Ceremonii în decembrie 33
Note despre clasa politică 39
Mecanism cu repetiție 52
Despre elite 61
Din nou despre elite 67
Violența și compromisul 75
Magna Charta 81
Masa critică 87
Burghezia tranziției 93
Patroni și clienți 98
Concluzii provizorii 104
Trei culturi 110
Mitul american 118
Regimul politic și stabilitatea 124

Ialta 130
Dictatura proletariatului în versiune românească 136
Puzzle din întuneric 143
Revoluția ca esec 151
Lecția pașoptiștilor 198
Riscuri în Europa Centrală și de Răsărit 206
Patru scenarii despre România 212
Addenda 225
Indice 229

Redactor
S. SKULTETY

Tehnoredactor
MANUELA MĂXINEANU

DTP
STELIAN BIGAN

Corector
NADEJDA STĂNCULESCU

Apărut 2006
BUCUREȘTI-ROMÂNIA

Lucrare executată la S.P. „BUCUREȘTII NOI"